

BOUWHISTORISCHE VERKENNING

Voormalige Hulshof-Herwalt fabrieken
Aaltenseweg 2-4 Lichtenvoorde

COLOFON

Opdracht
Bouwhistorische verkenning Voormalige Hulshof-Herwalt fabrieken
Aaltenseweg 2-4 Lichtenvoorde

Opdrachtgever
Gemeente Oost Gelre

Opdrachtnemer
BOEi
Kim Heuvelmans MA BNB
k.heuvelmans@boei.nl
06 15448436
tegenlezer en adviseur: Dr.Ing. Ronald Stenvert BNB

Datum
Veldwerk: 1-12-2025
Versie 1: 29-1-2026

Tekst, vormgeving en illustraties
Door K. Heuvelmans tenzij anders vermeld

Inhoud

Inleiding 4

Samenvatting 4

1. Objectgegevens 5

2. Historische en ruimtelijke context 9

2.1 Historische context 9

2.1.1 Lichtenvoorde en ontwikkeling tot leercentrum 9

2.1.2 Leerindustrie 13

2.1.3 C.T. Steinert 22

2.2 Kadastrale ontwikkeling van het terrein 24

2.3 Historische bronnen over het complex 33

1876 - Oprichting van de looierij 33

1881 - Looierij op de huidige locatie 33

1892 - Schoenfabriek 33

1897-1914 - Nieuwe schoenfabriek en diverse uitbreidingen 34

1914 – 1920 Nieuwe leerfabriek – brand – Nieuwe fabriek 36

Jaren 20 - 30 39

De fabriek tijdens de Tweede Wereldoorlog 41

Jaren 40 en 50 42

Jaren 60 en 70 45

Jaren 80-90 51

2000-heden 54

3. Bouwhistorische beschrijving 55

3.1 Stedenbouwkundige situatie 56

3.2 Complexonderdelen 59

3.2.1 Herwalt tassenfabriek 59

3.2.2 Hulshof leerfabriek 95

3.2.3 Trafohuisje 124

3.2.4 Waterzuivering en Finishhal 126

3.2.5 Herwalt expeditie 135

3.2.6 Kantoor 138

3.2.7 Bedrijfshallen 144

4. Conclusie Bouw- en gebruiksgeschiedenis 152

5. Waardestelling 155

5.1 Contextuele waardestelling 155

5.2 Intrinsieke waardestelling 156

Waardestellingsrepresentatietekening 159

6. Advies 160

7. Literatuur en bronnen 161

8. Bijlage: Redegevende omschrijving 162

Inleiding

Dit onderzoek richt zich op het voormalige fabrieksterrein van leerfabriek Vitelco en is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Oost Gelre. Het doel van het onderzoek is het huidige onderzoek is het in kaart brengen van de ontwikkeling van het complex van de bouw in 1880 tot heden en het opstellen van een waardestelling op complexniveau. De focus ligt hierbij volledig op de gebouwen. De sociaal-maatschappelijke, technische en economische geschiedenis van het bedrijf valt buiten de scope van het onderzoek. De aanleiding van het onderzoek is de sluiting van de fabriek en de beoogde herbestemming van het terrein. Het terrein is in 2025 aangekocht door de Gemeente Oost Gelre nadat Vitelco Leather in de loop 2025 haar activiteiten beëindigde. De gemeente wil het terrein herontwikkeling tot een gebied met voornamelijk woningbouw en de historisch waardevolle panden herbestemmen.

De historische en ruimtelijke context van de fabriek wordt in het tweede hoofdstuk kort uiteengezet met een paragraaf over de geschiedenis van Lichtenvoorde en de leerindustrie. De tweede helft van het hoofdstuk bevat de analyse van de historische bronnen van het complex die tijdens dit onderzoek zijn aangetroffen: eerst een analyse van de kadastrale kaarten en vervolgens een analyse van het historische beeldmateriaal in combinatie met bouwtekeningen en secundaire literatuur. Hierbij is gebruik gemaakt van de bouwdossiers van de gemeente en beeldmateriaal van Vereniging Oudheidkunde Lichtenvoorde. Deze samen geven een duidelijk beeld van de algemene ontwikkeling van het complex. In het derde hoofdstuk zijn de beschrijvingen van de verschillende onderdelen van het complex opgenomen. Voor het leesgemak worden alle gebouwdelen op chronologische volgorde behandeld. In totaal zijn er zeven verschillende gebouwen. Per onderdeel wordt de bouwhistorie beschreven op hoofdlijnen en vervolgens een bouwhistorische beschrijving gegeven. De historische gebouwen worden hierbij uitvoeriger besproken dan de minder relevante moderne fabrieksgebouwen. Het vierde hoofdstuk bevat de conclusie van de bouwgeschiedenis met faseringstekening op hoofdlijnen. In de waardestelling in hoofdstuk vijf wordt in de intrinsieke waardestelling het relatieve belang van de onderzochte onderdelen bepaald binnen de context van het fabriekscomplex. De waardestelling in dit rapport is gebaseerd op de onderzoeksgegevens die tijdens deze verkenning. De waardestelling is opgesteld volgens de gestelde eisen binnen de Uitvoeringsrichtlijn Bouwhistorisch Onderzoek met Waardestelling (URL 2007). Een overzicht van de geraadpleegde bronnen is achter in het rapport opgenomen.

Samenvatting

Het huidige Vitelco terrein vond zijn oorsprong rond 1881 met de vestiging van een ambachtelijke looierij en schoenmakerij van de gebroeders Hulshof. In 1897 werd een moderne schoenfabriek gerealiseerd en de bebouwing werd tot 1914 gefaseerd uitgebreid. In 1918 verrees een nieuwe leer- en extractfabriek, welke in 1919 deels door brand werd verwoest. De herbouw vond plaats in 1920 onder leiding van het Duitse architectenbureau C.T. Steinert. De schoenfabriek stopte in 1925 en in het pand ging in 1935 tassenfabriek Herwalt verder.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de fabriek hersteld en uitgebreid met nieuwe hallen, een kantine en extra kantoorruimte. In 1965 brandde een deel van de tassenfabriek af, waarna er een nieuw gebouw werd neergezet. Tijdens de jaren zeventig en tachtig breidde de productie zich uit naar meubelleer. Ook kwamen er nieuwe magazijnen en werd er een waterzuiveringsinstallatie gebouwd om aan de milieueisen te voldoen.

In de jaren negentig en tweeduizend volgden verdere uitbreidingen en moderniseringen, zoals een nieuwe finishhal, extra bedrijfshallen en een modern kantoorgebouw (2000–2001).

1. Objectgegevens

Object:	Fabrieksterrein Vitelco, voorheen Hulshof
Adres:	Aaltenseweg 2-4, 7131 ND te Lichtenvoorde
Provincie:	Gelderland
Status:	Hoofdgebouw: rijksmonument 516286 sinds 2001
Oorspronkelijke functie:	Leerfabriek
Huidige functie:	Leegstand sinds eind 2025
Datering:	1920 en later
Kadastrale bekend:	Lichtenvoorde I 3769, 3770, 4926, 5816

Het fabrieksterrein van Vitelco, voorheen Hulshof en Herwalt in Lichtenvoorde is een fabrieksterrein aan de Aaltenseweg en de H.A. Hulshofstraat dat bestaande uit verschillende fabrieksgebouwen uit de twintigste en eenentwintigste eeuw. Op het terrein staan in totaal zeven verschillende gebouwen. Vier van deze panden: het waterzuiveringsgebouw met de finishhal, het kleine expeditiegebouw van Herwalt, het kantoor en de bedrijfshallen, zijn tussen 1980 en 2003 geplaatst. Deze panden hebben geen monumentstatus. Het oudste onderdeel van het complex is een volume aan de voormalige tassenfabriek Herwalt. Dit complexonderdeel bestaat uit verschillende gebouwdelen uit verschillende fases met aan de straatzijde een in de jaren 60 na een brand vernieuwd gebouwdeel. Dit onderdeel is niet beschermd. Hetzelfde geld voor het trafohuisje aan de oostzijde van het complex. Het hoofdgebouw, de leer- en extractfabriek Hulshof aan de Aaltenseweg uit 1920 is beschermd als rijksmonument (zie de bijlage voor de redegevende omschrijving). Dit complexonderdeel is opgebouwd uit meerdere onderdelen waarbij met name de achterzijde in de laatste kwart van de 20e eeuw grotendeels is vernieuwd.

De ligging van het terrein in Lichtenvoorde

In het oranje kader het fabrieksterrein

Terreinoverzicht met in het gearceerde gedeelte de onderdelen van de leerfabriek en links in het niet gearceerde gedeelte de onderdelen van de tassenfabriek. In het groen het hoofdgebouw van Hulshof dat beschermd is als rijksmonument

De kadastrale situatie van het terrein. PDOK

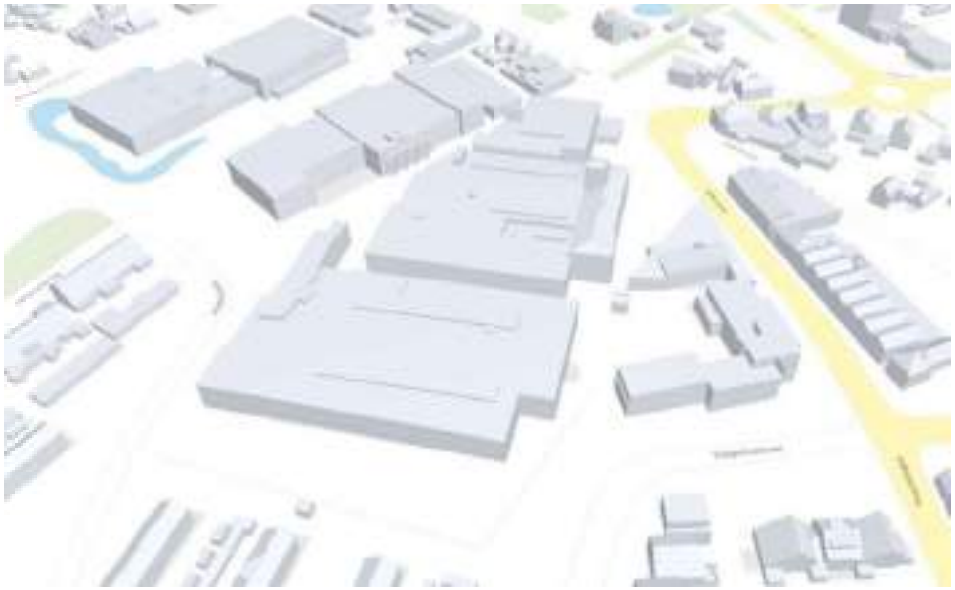
3D weergave van het terrein. www.3dbag.nl

Het complex vanaf de Aaltenseweg met links de leerfabriek en rechts de tassenfabriek. Google

Luchtfoto van het complex. PDOK

2. Historische en ruimtelijke context

2.1 Historische context

2.1.1 Lichtenvoorde en ontwikkeling tot leercentrum

De geschiedenis van Lichtenvoorde gaat terug tot in de middeleeuwen. Het dorp bij een voorde (doorwaadbare plaats) aan de Baaksche Beek wordt in 948 voor het eerst genoemd in schriftelijke bronnen. Het dorp ligt aan de voet van het Oost-Nederlands Plateau. In 1277 werd hier door Giselbert, de heer van Bronkhorst, een kasteel gesticht. Lichtenvoorde was de centrale marktplaats voor de omliggende gehuchten en lag vanaf de late middeleeuwen aan de Hessenroute, een handelsroute tussen Essen en Doesbrug. De heerlijkheid Lichtenvoorde werd in 1776 eigendom van stadhouder Willem V en rond 1780 werd het kasteel gesloopt. De bevolking leefde vooral van landbouw, maar er waren in de omgeving vanaf de achttiende eeuw ook al looierijen.[1]

Rond 1850 waren er veel kleine landbouwbedrijven die bijverdienden met huisnijverheid. In de regio van Lichtenvoorde spitste deze huisnijverheid zich toe op het looien van leer en het maken van schoenen. Dit kwam door een samenkomst van gunstige factoren: veel water, eikenschors en kleine boerenbedrijven (keuterboertjes) die in de winter schoenen konden maken en de beschikbaarheid van dierenhuiden. In het dorp woonden veel schoenmakers (soms al met personeel). Rond 1845-1850 waren er ca 100 schoenmakerijen en twee looierijen, Manschot en Sterenborg. Twee leerlooiers stichtte een kleine schoenfabriek waar een aantal vaste krachten werkte en huisschoenmakers hun werk konden afleveren. Deze huisschoenmakers gingen rond de eeuwwisseling steeds vaker in de fabrieken werken. Zo ontwikkelde zich uit de schoenmakerijen een schoenindustrie. De schoenmakers gingen zich focussen op herstelwerkzaamheden en het maken van speciale schoenen. Ook ontstonden er allerlei bedrijven die artikelen van of met leer maakten. Het ambachtelijk looien maakte eenzelfde ontwikkeling door met de komst van leerfabrieken, waarvan er rond 1900 drie waren.[2]

De oudst bekende kaart waarop Lichtenvoorde in detail voorkomt is omstreeks 1650 door landmeter Jan van Lindt vervaardigd. Vereniging Oudheidkunde Lichtenvoorde

Kasteel Lichtenvoorde door Jan de Beijer in 1743. Gelders Archief, 1551 Topografisch-historische Atlas Gelderland, 1770

[1] Stenvert e.a. *Monumenten in Nederland, Gelderland,* Zeist/Zwolle 2000, 220.
[2] G.J.A. Eppingbroek, H.H.J Bennink en I.H.H.M. Gregoor-Boschker, *Leerindustrie te Lichtenvoorde,* De Lichte Voorde, periodiek van de vereniging voor oudheidkunde te Lichtenvoorde, no 37, 1998, 3-68; Manschot-Tijdink 1991 10, 18-19; Olga Spekman, 'De leerverwerking en schoenindustrie als erfgoed, Leerlooierij in Lichtenvoorde', mijngelderland.nl/inhoud/verhalen/de-leerverwerking-en-schoenindustrie-als-erfgoed#!#customCarouselDetail, geraadpleegd op 5-1-2026

Lichtenvoorde in de achttiende eeuw. Hottinger Atlas 1773 uitsnede uit blad 81 Lichtenvoorde

Lichtenvoorde in 1900 met bij de pijl bij benaderin de huidige locatie van de fabriek. Topotijdreis

Lichtenvoorde op de kadastrale verzamelkaart uit 1828. RCE MIN05105VK1

De looierijen in Lichtenvoorde in 1900 getekend door Hans de Beukelaer met bij de pijl de fabriek van Hulshof. Hans de Beukelaer, Van huid tot Koninklijk Leder, 125 jaar Koninklijke Hulshof's Leerfabrieken Lichtenvoorde 1876-2001, Aalten 2001.

Tussen 1911 en 1920 vestigden zich circa 600 nieuwe inwoners in de gemeente. Lichtenvoorde was daarmee een van de weinige gemeenten in Oost-Gelderland met een vestigingsoverschot. De leer- en schoenenindustrie bereikte in deze periode haar hoogtepunt. Tussen 1908 en 1922 reden er trams naar omliggende plaatsen; daarna namen busdiensten het vervoer over. Elektriciteit werd vanaf 1912 geleverd door fabriek Sterenborg, vanaf 1913 door Hulshof en in 1923 volgde aansluiting op het net van de P.G.E.M. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de gemeente aangesloten op het waterleidingnet van de Waterleiding Oostelijk Gelderland.[3]

De ruimtelijke structuur van Lichtenvoorde veranderde mee met de economische groei. De kern verdichtte zich rond de Markt en breidde zich uit langs de Rentenierssstraat, Dijkstraat, Rapenburgsestraat en Varsseveldseweg. Langs de uitvalswegen verrezen woonhuizen, villa's en fabrieken. De leerindustrie concentreerde zich aan de H.A. Hulshofstraat, terwijl arbeiderswoningen werden gebouwd aan onder meer de Nieuwemaat en Nijverheidsweg. Ook verschenen maatschappelijke voorzieningen zoals scholen, een klooster en een sociaal-cultureel centrum. Na 1940 werd de kern planmatig uitgebreid tussen de uitvalswegen. Het gebied tussen de Lievelderweg en de Vragenderweg werd ingericht als industrieterrein. Twee rondwegen – de Europaweg en de Hamelandweg – werden aangelegd om het centrum te ontlasten. De leerindustrie bleef bestaan, zij het op kleinere schaal: in 1990 waren nog twee schoenfabrieken actief.[4]

Lichtenvoorde was tot 2005 een zelfstandige gemeente. Toen ging Lichtenvoorde samen met Groenlo en Marienvelde op in de nieuwe gemeente Oost Gelre.

Briefhoofd van schoenfabriek Sternborg uit 1918. ecal 1572-114

Aantal schoenmakerijen en looierijen in Lichtenvoorde

jaar	schoenmakerijen	looierijen
1866	82	3
1876	70	5
1881	71	5
1891	34	5
1906	18	3

overgenomen uit G.J.A. Eppingbroek, H.H.J Bennink en I.H.H.M. Gregoor-Boschker, Leerindustrie te Lichtenvoorde, De Lichte Voorde, periodiek van de vereniging voor oudheidkunde te Lichtenvoorde, no 37, 1998, 3-68.

[3] *Monumenten Inventarisatie Project – Gemeente Lichtenvoorde*, Oosterbeek 1992, 9-14, 17.

[4] *Monumenten Inventarisatie Project – Gemeente Lichtenvoorde*, Oosterbeek 1992, 9-14, 17.

Lichtenvoorde en omgeving in 1950 met bij de pijl de fabriek. Bron: topotijdreis

Lichtenvoorde en omgeving in 2000 met bij de pijl de fabriek. Bron: topotijdreis

Op deze kaart is in verschillende kleure de datering van de bebouwing in Lichtenvoorde beschikbaar gemaakt (gebaseerd op data bag tot 2020). Deze kloppen bij benadering omdat ze soms een verbouwjaar in plaats van bouwjaar aanhouden. Alsnog geven ze een goed inzicht in de algemene ontwikkeling van de plaats. De kern en oudere verkeersaders zijn duideljk herkenbaar aan de concentratie van rode en oranje panden (tot 1925). De blauwe kleuren zijn panden neergezet vanaf 1975 en laten zo goede de explansie naar het noordoosten en zuidwesten zien. https://netherlands.parallel.co.uk/

2.1.2 Leerindustrie

Geschiedenis van de leerindustrie[5]

De Nederlandse leerindustrie ontwikkelde zich tussen 1850 en 1950 van een kleinschalige, ambachtelijke sector tot een moderne industrie die verdween in de late twintigste eeuw. In de achttiende en negentiende eeuw vond leerlooien vaak plaats als huisnijverheid of nevenactiviteit van boeren. Looierijen vestigden zich bij voorkeur in regio's met de juiste natuurlijke hulpbronnen: schoon stromend water (voor het weken en spoelen) en eikenbast (ook wel run genoemd, als bron van looitannines) waren onmisbaar om huiden te kunnen bewerken. Dit verklaart mede waarom de leerlooierij zich sterk concentreerde in bepaalde streken. Met name Noord-Brabant en delen van Oost-Gelderland (o.a. Lichtenvoorde, Eibergen, Doesburg, Zevenaar) golden in de negentiende eeuw als centra van de Nederlandse leerindustrie. Dit waren vaak gebieden op zandgrond met gemend bedrijf. Rond 1860 bevond circa tweederde van alle looierijen in Nederland zich in Noord-Brabant (Langstraat). De bedrijven waren kleinschalig: vaak familiebedrijven verbonden aan een woonhuis, met slechts een of twee ingegraven looikuipen en een kleine droogzolder. Het looiproces was traag en arbeidsintensief. Een huid moest ongeveer anderhalf tot twee jaar in eikenloog in de kuip liggen om volledig gelooid ("gaar") te worden. Hierdoor lag veel kapitaal vast in voorraden, al vergde dit lange proces niet constant arbeid. Pas in de late negentiende eeuw kwamen hierin verandering toen rond 1870-1880 traditionele plantaardige looistoffen geleidelijk vervangen door geconcentreerde looi-extracten (bijv. mimosa- of kastanje-extract). Dit verkortte de doorlooptijd aanzienlijk – een huid kon nu in circa één jaar worden gelooid – waardoor de productie niet langer zo kapitaalintensief was en opschaling mogelijk werd.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw transformeerde de branche door mechanisatie en schaalvergroting. In Gelderland werd relatief vroeg geïnvesteerd in mechanisatie. De fabrieken hier waren vaak moderner van opzet dan de kleine familiebedrijven in Brabant en speelden een belangrijke rol in de productie van technisch leer en onderdelen voor de textielindustrie. Buitenlandse concurrentie (met name uit Duitsland) stimuleerde Nederlandse leerbewerkers om eveneens te moderniseren. In 1874 werd in Lochem de eerste stoommachine in een Nederlandse looierij in gebruik genomen. Rond de eeuwwisseling maakten de eeuwenoude kuipleerlooierijen gaandeweg plaats voor stoomleerfabrieken met machinale aangedreven rondvaten. In 1898 werd te Waalwijk de eerste dergelijke fabriek gebouwd (het Durio-Fratelli-systeem met roterende looivaten), en omstreeks 1905 bestonden al meerdere moderne leerfabrieken. Door deze modernisering groeide de bedrijfstak snel: het aantal grote leerlooierijen nam toe en daarmee ook het personeelsbestand. In dezelfde periode bloeide de verwante schoenindustrie op met vele kleine ateliers. Door mechanisatie ontstonden er schoenfabrieken die een deel van de markt heroverden. De leerindustrie profiteerde van gunstige omstandigheden tijdens de Eerste Wereldoorlog: de import van buitenlands leer viel weg en de vraag naar tuigleer en schoenleer ten behoeve van het leger nam sterk toe, waardoor prijzen en winstmarges stegen. Na de oorlog kreeg de sector te kampen met overcapaciteit en goedkope import. In 1921 raakte de leerlooierij in een zware crisis door instortende prijzen, buitenlandse concurrentie en overtollige voorraden die tijdens de oorlog waren opgebouwd. Veel kleinere looierijen moesten sluiten. De overheid greep voor de schoenindustrie tijdelijk in (het "schoenenwetje" van 1923 beperkte de import van goedkope schoenen), maar voor de looierijen bleef substantiële steun uit. Desondanks bleef een kern van grotere bedrijven actief en trokken de late jaren 1920 economisch weer aan – tot de wereldwijde crisis van 1929 ook in de leerbranche hard toesloeg. Dure huidenvoorraden verloren plots hun waarde terwijl ze nog in bewerking waren, en de vraag kelderde. Ondernemers probeerden het hoofd boven water te houden door arbeidstijdverkorting en inkrimping. Er werden pogingen gedaan de bedrijfstak te saneren (oprichting van het Rijksbureau voor Huiden en Leder in 1935), maar een echte herstructurering kwam er niet.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog stond de sector onder strikte controle van de bezetter. Het bestaande Rijksbureau Huiden en Leder reguleerde productie en distributie om zowel de bezetter als de bevolking van noodzakelijk leer te voorzien. Looistoffen en grondstoffen werden op rantsoen uitgegeven, vergunningen waren vereist voor transport en verkoop van huiden. Gaandeweg vorderden de Duitsers echter steeds meer leer en grondstoffen voor eigen gebruik, waardoor in Nederland veel fabrieken toch (tijdelijk) sloten of gedwongen op de zwarte markt handelden. Bovendien werden veel Joodse lederfabrikanten en -arbeiders vervolgd en gedeporteerd, wat een grote impact had op deze traditioneel deels Joodse bedrijfstak.

[5] Deze tekst is een samenvatting van Elein Bruins en Suzan Out, *Leerindustrie, PIE Rapportenreeks 18, branchenummer 17,* Zeist 1995, aangevuld met informatie uit H. Manschot- Tijdink, 'De leernijverheid in Lichtenvoorde', in: *Jaarboek Achterhoek,* jrg 14, 1991, 7-21 en K. Loeff, *Bedrijfsgeschiedenis, bouwhistorische ontwikkeling en productieproces van de lederfabriek KVL* (rapportage Monumentenadvies, concept juli 2005).

Tegen het einde van de oorlog werden verschillende leerfabrieken gebombardeerd of leeggeroofd; machines en voorraden leer en schoenen werden in de nadagen massaal naar Duitsland afgevoerd. Hierdoor verkeerde de leerindustrie in 1945 in sterk gehavende toestand.

Na de bevrijding volgde echter een periode van herstel en wederopbloei. In het zuiden van Nederland kon al vanaf eind 1944 de productie worden hervat, zij het moeizaam door gebrek aan kapitaal en grondstoffen. De Amerikaanse Marshallhulp (vanaf 1948) gaf de sector een impuls: buitenlandse deviezen maakten de import van ruwe huiden mogelijk, zodat de productie in de late jaren 40 snel steeg.

De jaren 1950 waren een bloeiperiode: de vraag naar leer was groot tijdens de wederopbouw en ondanks toenemende mechanisering bleef de bedrijfstak een belangrijke werkgever. Chemische looimiddelen versnelden het proces verder, nieuwe machines deden hun intrede en steeds meer lederfabrieken gingen zich specialiseren in bepaalde producten. Vanaf het einde van de jaren 50 begon de concurrentie uit het buitenland te groeien en maakte de opkomst van synthetische materialen als rubber en kunstleer een deel van het traditioneel leer overbodig. Deze ontwikkelingen, gecombineerd met de stijgende kosten voor strengere milieumaatregelen (waterzuivering voor looi-afvalwater), leidden ertoe dat rond 1975 met name de productie van zoolleer in Nederland vrijwel geheel was verdwenen. En de ene na andere looierij sloot. Daarna zette een drastische afname van de sector in en vanaf 1980 sloot het merendeel van de overgebleven fabrieken of fuseerden ze tot kleinere eenheden. De branche luidde in de jaren '80 en '90 herhaaldelijk de noodklok over stagnerende afzet, lage rendementen en verlies van arbeidsplaatsen. Uiteindelijk heeft de productietak van het looien van leer Nederland geheel verlaten, waarmee na bijna twee eeuwen een eind kwam aan de industriële leerlooierij. Restanten van de bedrijfstak zijn enkel nog te vinden in de vorm van hoogwaardig leerverwerkende bedrijven (zoals ambachtelijke schoen- en tassenmakers) en museale erfgoedlocaties.

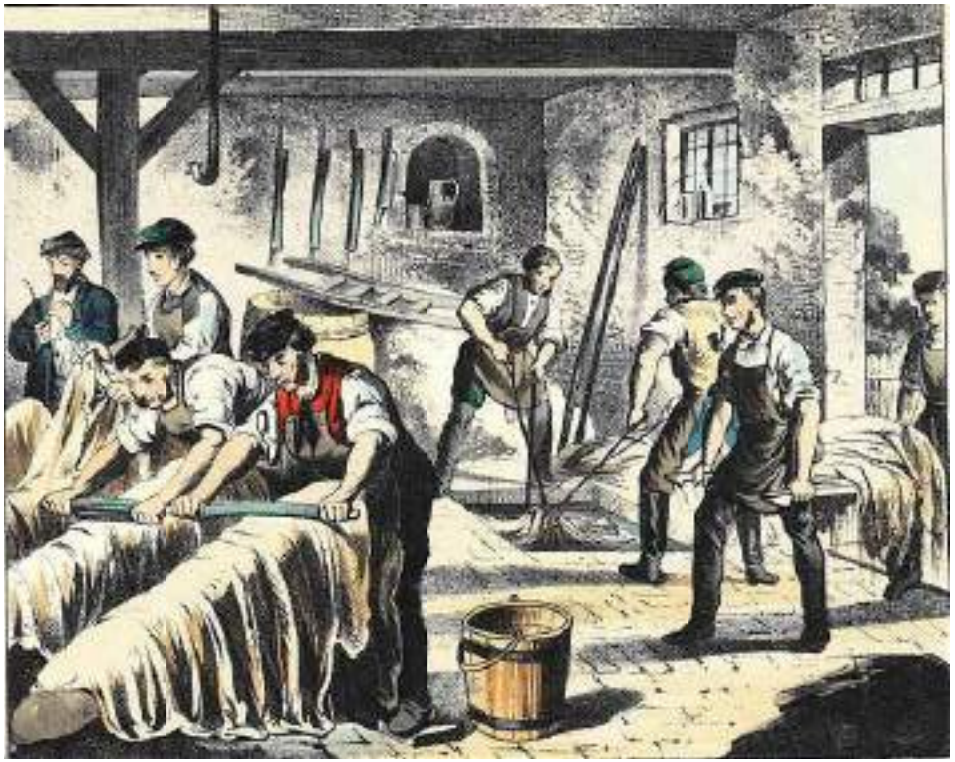

Interieur van een looierij uit 1880. Wikisage

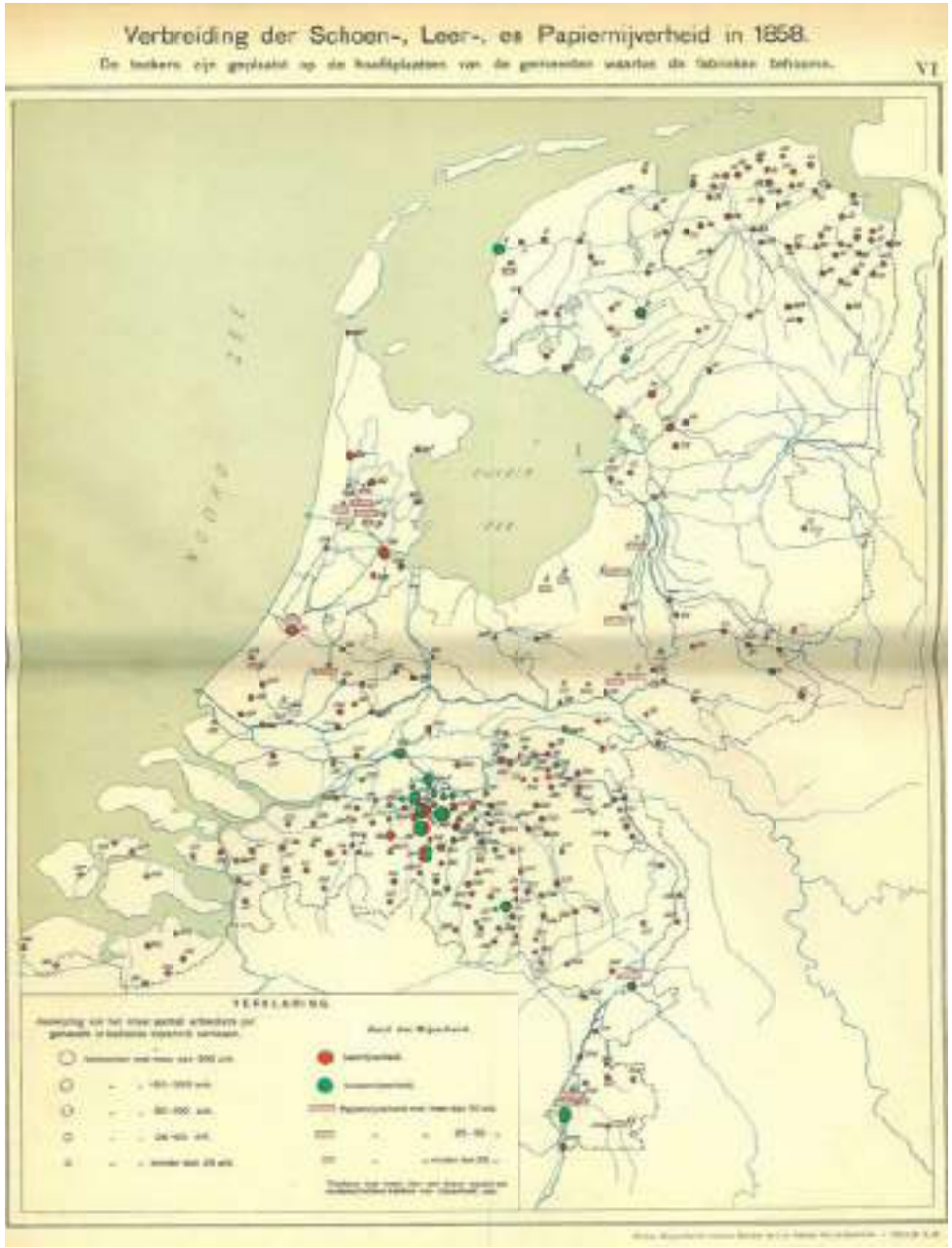

Overzicht van de locatie van schoen-, leer- en papiernijverheid in 1859 en 1906. Groen en rood geven respectievelijke de leer- en schoennijverheid weer. Overduidelijk zichtbaar is dat er een grote concentratie was Noord-Brabant die tussen 1858 en 1906 versterkte. De leernijverheid in Groningen maakte plaats voor de papierindustrie (strokarton). J.C.A.Everwijn, Beschrijving van Handel en Nijverheid in Nederland, Historisch-Economische Atlas (Den Haag 1912)

Het proces

Het looien van huiden tot leer is een meerstaps proces dat door de eeuwen heen grotendeels hetzelfde principe heeft behouden, maar waarbij de middelen en technieken veranderde zijn: van kleinschalig ambachtelijk werk tot grootschalige, gemechaniseerde fabrieksproductie.

Voorbewerking: verse dierenhuiden (meestal van runderen) werden eerst houdbaar gemaakt en ontdaan van vuil en haren. Vroeger gebeurde dit conserveren door zouten (of drogen) van de huid direct na het slachten, zodat bacteriële aantasting vertraagde. In de looierij werden de gezouten of gedroogde huiden weer week gemaakt: ze werden aan stokken vastgebonden en hingen enkele weken in een stromende beek (stromen), en zorgde dat zout en vuil uit de huid spoelden en dat de huid enigszins begon te rotten zodat de haren losser kwamen te zitten. Een andere oude methode was smarten: de huiden een aantal dagen in een warm-vochtige ruimte laten broeien, waarbij bacteriën ammoniak vormden die de haarwortels aantasten. Beide methoden waren seizoensgebonden (bij koud weer werkte het beter) en verspreidden een enorme stank.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw werd daarom steeds vaker *kalken* toegepast: de huiden gingen ca. twee weken in grote kalk-putten of -kuipen met kalkwater, wat de haarwortels oploste. Vervolgens werd de huid grondig gespoeld en neutraliseerde de kalk met zwak zuur. Nadat de haren voldoende los zaten, werden de huiden onthaard: de looier schraapte met een halfrond mes de haren van de huid, traditioneel over een gebogen stenen balk (looiersboom). Ook de vleeskant van de huid moest worden schoongemaakt: met een scherp gebogen mes werden resten vlees en vet ontvleesd. Deze bewerkingen vergden veel vakmanschap en kracht; in de grotere looierijen was de vlezer een gespecialiseerd arbeider. Na het ontharen en ontvlezen bleven de ruwe huidlagen (bloten) over. Voor kwalitatief hoog leer volgde dan vaak een beitsproces om de huid soepeler te maken: traditioneel werden de bloten in een confijtkuip met duiven- of kippenmest (rijk aan enzymen en ammoniumverbindingen) gelegd om de laatste eiwitresten af te breken en de huidvezels losser te maken. Deze bewerking werd na enige dagen gevolgd door opnieuw spoelen en schrapen.

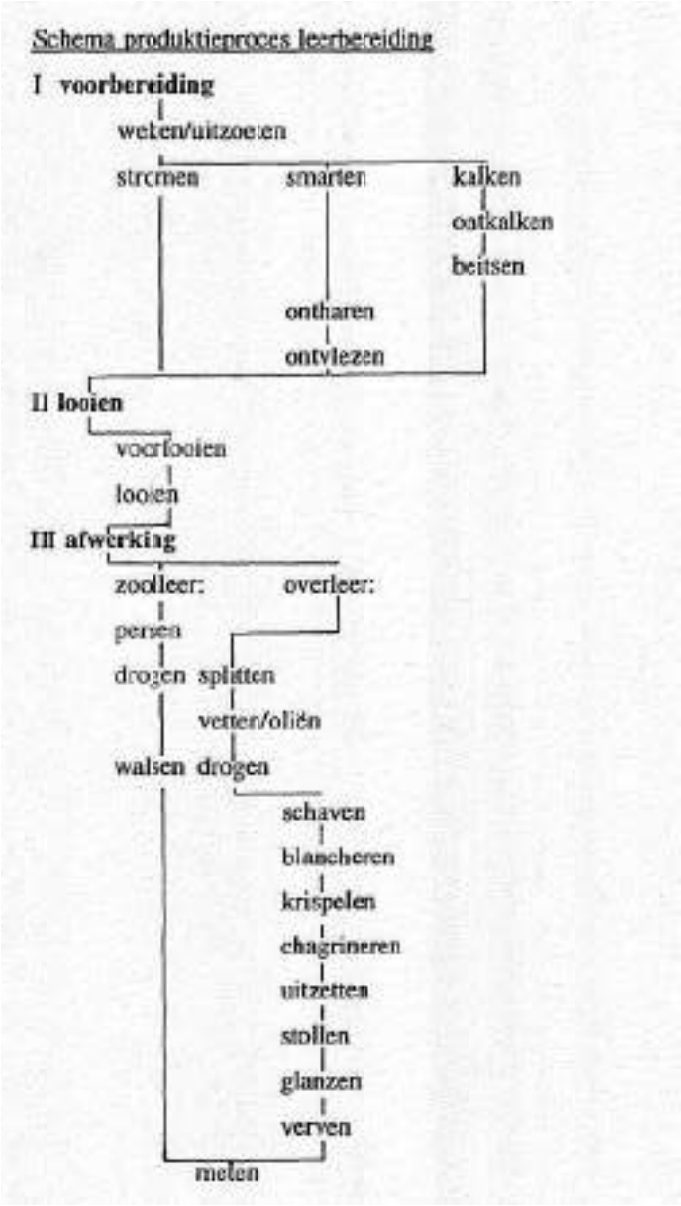

Schematische weergave van het productieproces van leerbereiding. Bruins en Out 1995

Looiing: het looiproces zorgt ervoor dat de huid niet meer kan bederven en een stabiele, bruikbare structuur krijgt. Tot eind negentiende eeuw was plantaardig looien de norm. De klassieke methode ging in fases: de voorbereide huiden werden in grote eikenhouten kuipen of putten gelegd, in lagen afgewisseld met grof gemalen eikenschors (run) of ander tanninehoudend materiaal, waarna de kuip gevuld werd met water. Om te voorkomen dat de buitenkant van de huid te snel verzadigd raakte, werden eerst zwakkere looi-extracten gebruikt en de huid periodiek verplaatst naar kuipen met sterker looisel. Dit *laven* of voorlooien gebeurde vaak in vijf à zes stappen. Uiteindelijk bleef de huid maanden tot wel twee jaar in opeenvolgende looikuipen (ookwel laafkuipen, bij Hulshof vond dit plaats in het lavenhuis) liggen tot ze helemaal gelooid (gaar) was. Dit lange proces bepaalde decennialang het tempo van productie. In de late negentiende eeuw kwamen uit het buitenland sneller werkende plantaardige extracten beschikbaar (zoals quebracho-hout en valonea-eikels) die de looitijd terugbrachten tot enkele maanden.

Een belangrijke innovatie was de vatlooiing. Hierbij gebeurde het looien niet statisch in kuipen, maar dynamisch in draaiende walkvaten. Dit zijn ronddraaiende grote houten tonnen met een afsluitbaar luik waarin naar behoefte water, looistoffen en huiden werden gedaan de huiden werden rondgedraaid. Door de constante ronddraaiende beweging werd drong het water met de stoffen sneller in de huid en werd het looiproces versneld. Al halverwege de negentiende eeuw werd dit principe uitgevonden, maar in Nederland verschenen de eerste vatlooierijen pas rond 1900 en verdrongen daarna snel de oude kuiplooierijen. In zulke fabrieken hingen grote houten vaten aan assen, aanvankelijk aangedreven door stoomkracht via riemen en assen, later door elektromotoren. Door het constant bewegen van de huiden in de looistof drong het looimiddel veel sneller en gelijkmatiger in – een proces dat uren of weken duurde in plaats van maanden. Chroomlooien deed kort daarop zijn intrede als tweede grote verandering. Bij dit in 1858 ontdekte procedé (vanaf ca 1900 breed toegepast) werd een oplossing van chroomzouten gebruikt in plaats van of naast plantaardige stoffen. In roterende vaten konden huiden met chroomlooiing in enkele uren volledig gelooid worden. Chroomgelooid leer was bovendien veel soepeler dan vegetatief gelooid leer, wat het uitstekend geschikt maakte voor bovenleer (overleer) in schoenen en andere producten.

Na de eeuwwisseling gingen de meeste leerfabrieken zich specialiseren: in zware vegetaal gelooide producten (zoals zoolleer en tuigleer) of soepele leersoorten als boxcalf en kledingleer via het snelle chroomprocede (minerale looijwijze).

De ontvleesmachine bij Hulshof in 1976. VOL 4370

De splitmachine bij Hulshof in 1960. VOL 4366

Een vacuumdroger bij Hulshof in 1971. VOL4372-z

Een spuitmachine in 1974 bij Hulshof. VOL 6764

Verfvaten bij Hulshof in 1970. VOL 4369

Een meetmachine in 1975 bij Hulshof. VOL 6765-z

Afwerking: na het looien moesten de huiden worden gedroogd en verder bewerkt tot een verkoopbaar eindproduct. Eerst werden de gelooide huiden grondig gewassen en eventueel gesplitst (in twee of meer lagen gesneden) om de gewenste dikte te krijgen. Splitsen gebeurde aanvankelijk handmatig met messen, maar vanaf circa 1900 met behulp van een machine met een eindeloos bandmes, waardoor meerdere leerlagen uit één huid gehaald konden worden zonder materiaalverlies. Vervolgens moesten de huiden gedroogd worden. In traditionele looierijen gebeurde dit door de natte huiden te persen (tussen schroefpersplaten) en daarna op te hangen op zolders met natuurlijke ventilatie, soms wekenlang. In de twintigste-eeuwse fabrieken kwamen hiervoor droogkamers of -kasten die met warme lucht of vacuüm het droogproces tot enkele dagen terugbrachten.

Na droging volgden diverse eindbewerkingen (samen vaak aangeduid als finishen of touwerij, vooral bij overleer). Voor zwaar zoolleer beperkte de afwerking zich vaak tot oliën en persen: het leer werd ingesmeerd met vet of traan om het waterafstotend te maken en vervolgens onder een zware walser geperst om het vlak en compact te krijgen. Soepeler overleer daarentegen doorliep een reeks specialistische stappen, het touwen genoemd. Het droge leer werd opnieuw bevochtigd en met allerlei machines en gereedschappen soepel gemaakt: het uitrekken (uitrekken van de vezels om rek eruit te halen), blancheren (de onderzijde glad schaven met een mes voor een egaal uiterlijk) en krimpen/krispelen (het creëren van een gewenst nerfpatroon door het leer te vouwen en te wrijven, of machinaal te persen). Ook werden veel leersoorten opnieuw ingevet om ze handelbaar en glanzend te maken.

In de loop van de twintigste eeuw vonden ook in de afwerking mechanische innovaties plaats: zo kwamen er schuurmachines, glansstootmachines (met glazen rollen om het leer te polijsten) en spuitcabines om het leer van een hoogwaardige finishlaag te voorzien. Wanneer al deze bewerkingen voltooid waren, werden de huiden op maat gesneden, eventueel opgemeten (moderne meetmachines telden de oppervlakte in dm^2 of ft^2), en vervolgens verkocht als gereed leer aan schoenenfabrieken of andere klanten.

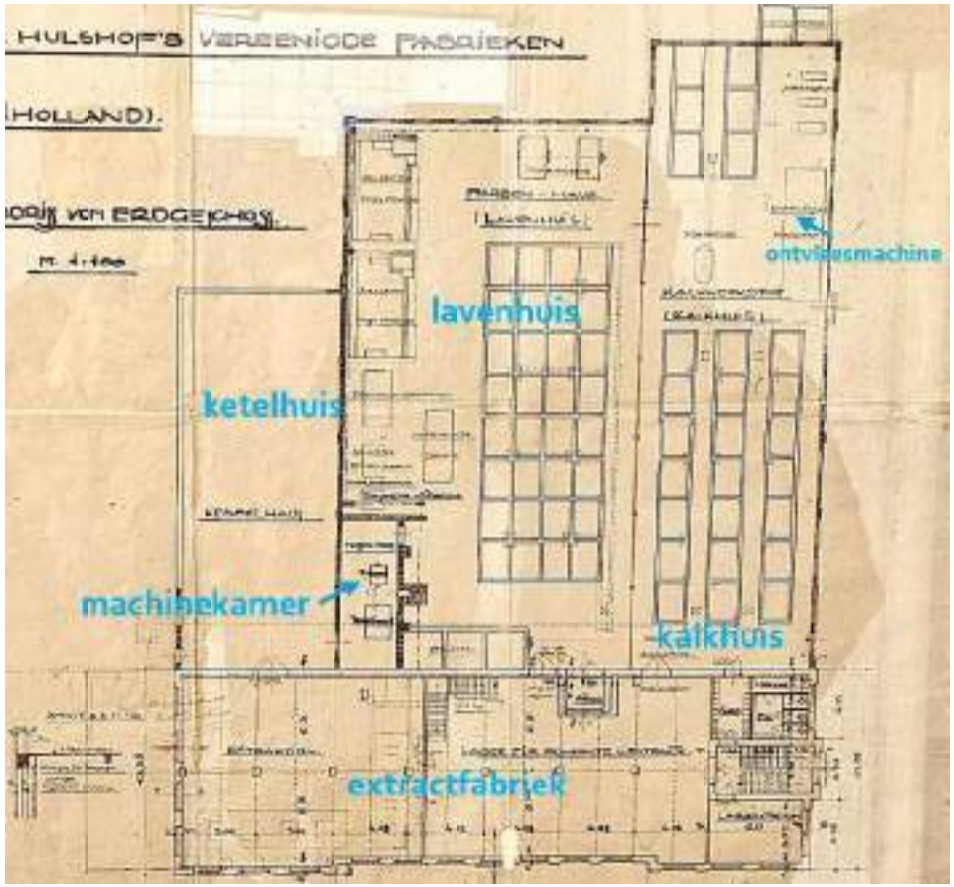

De verschillende functiezones van de fabriek in 1920. Volgens Beukelaer had de fabriek de volgende indeling: Het lavenhuis bevatte 32 laven (voor looien volgens de oude methode), twee kleine en twee grote looivaten en drie walkvaten. De nieuwe houten looivaten vormden de start van het dynamische looiproces met chroom. In het kalkhuis bevonden zich 27 kalkputten met daarachter drie scheerbomen voor het handmatig ontharen (tot 1930 handmatig) en een ontvleesmachine.

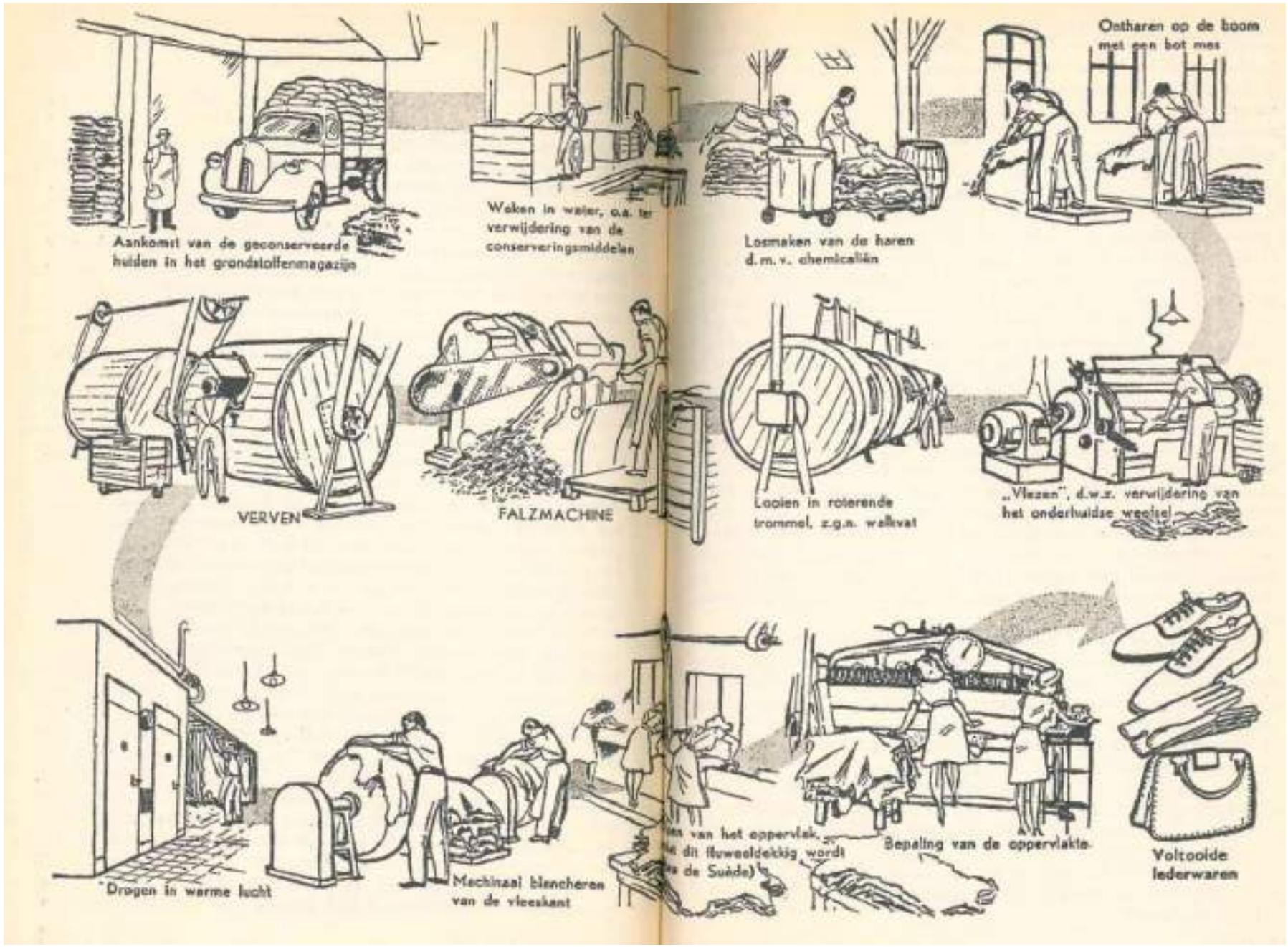

Tekening van de belangrijkste processtappen. B.D. Swanenburg, Beeld-encyclopaedie van onze industrie Amsterdam 1953

De fabrieken[6]

Negentiende-eeuwse looierijen waren kleinschalig en ambachtelijk. Vaak waren het familiebedrijfjes aan huis of boerderij, waarin de looierij was aangebouwd. Zo een traditioneel bedrijf had een paar ingegraven looikuipen, een waterstroom of put in de nabijheid, en een droogzolder met houten luiken voor ventilatie. De arbeid was intensief, maar de productie kleinschalig en traag: een huid kon tot wel twee jaar in bewerking zijn voordat er bruikbaar leer uit voortkwam, wat een aanzienlijke kapitaalinvestering in voorraad vergde. Omdat de huiden tijdens het lange looiproces geen continue arbeid vereisten, waren deze ambachtelijke looierijen in zekere zin arbeidsextensief maar kapitaalintensief – veel gebonden kapitaal in langzaam rijpend leer, maar relatief weinig loondagen per partij leer. De bedrijfsgebouwen weerspiegelden deze ambachtelijke opzet: een vochtig, laag nathuis (begane grond) voor het weken, kalken en bewerken van de huiden, met stenen vloeren en beperkte daglichtopeningen; daarboven vaak een hoge droogzolder met verstelbare luiken om de huiden aan de lucht te laten drogen. Vanwege stankoverlast stonden deze oude looierijen meestal aan de rand van dorpen, bij voorkeur direct aan een beek of stroompje voor de watervoorziening en het stromen van huiden.

Rond de eeuwwisseling ontstonden geheel nieuwe fabriekscomplexen. De opkomst van de stoommachine vereiste onder meer de bouw van ketelhuizen met hoge schoorstenen en machinekamers dicht bij de productiehallen. De introductie van mechanische looivaten (ronddraaiende walkvaten) omstreeks 1890–1900 betekende dat nieuwe fabrieken grote, stevige vloeren en ophangingen moesten hebben om rijen zware houten vaten te dragen en aan te drijven. De eerste Nederlandse leerfabrieken van dit type hadden een herkenbaar ander aanzien dan de oude looierijen: uitgestrekte steenachtige fabrieksgebouwen met sheddaken of lichtkappen, fabrieksramen voor voldoende licht, en vaak meerdere bouwlagen voor verschillende processtappen. Op het terrein verschenen aparte gebouwen of afdelingen: een ketelhuis met stoommachine, een nieuw nathuis met mechanische vaten, magazijnen voor grondstoffen (huiden, schors of chemicaliën) en voor het opgeslagen gelooide leer, en aparte ruimtes voor afwerkingen. Vaak waren oude ambachtelijke bedrijfjes simpelweg uitgebreid of bebouwd rondom bestaande gebouwen. Het resultaat was bij grote bedrijven een complex dat steeds meer op een industrieel bedrijventerrein ging lijken.

Een leerlooierij in Baarle-Nassau met op de verdieping houten ventilatieluiken. BHIC PNB001001875

Leerfabriek K.V.L in Oisterwijk rond 1985. Collectie BOEi

[6] Deze tekst is een samenvatting van Elein Bruins en Suzan Out, *Leerindustrie, PIE Rapportenreeks 18, branchenummer 17,* Zeist 1995 , aangevuld met informatie uit K. Loeff, *Bedrijfsgeschiedenis, bouwhistorische ontwikkeling en productieproces van de lederfabriek KVL* (rapportage Monumentenadvies, concept juli 2005).

In de 20e eeuw werden leerfabrieken verder gemoderniseerd in ontwerp en inrichting. Door mechanisatie kwamen er nieuwe machine-afdelingen: bijvoorbeeld voor het splitsen van huiden, het schaven op dikte, het mechanisch ontharen en ontvlezen, en later voor het spuiten van verf of finish. Veel van deze machines stonden eerst in dezelfde hallen, maar gaandeweg werd de indeling specialistischer. De introductie van elektrische aandrijving (vanaf de jaren 1920) maakte fabrieken flexibeler in het plaatsen van machines, omdat niet alles meer via drijfriemen aan één centrale as hoefde te hangen.

De opzet van een leerfabriek rond 1930 was doorgaans als volgt: grote nathuizen (voor het weken, ontkalken en looien, vaak herkenbaar aan sheddaken of serres voor licht en ventilatie), droogloodsen of velden voor het drogen van gelooid leer, ververijen en afwerkateliers (touwerijen) voor de nabehandeling, plus kantoren en opslagmagazijnen voor grondstoffen en gereed product. Het geheel vormde vaak een uitgestrekt complex, min of meer ingericht volgens de logica van het productieproces van ruwe huid tot afgewerkt leer.

Architectonisch veranderde het karakter van de gebouwen eveneens. De klassieke hoge droogzolders met houten luiken raakten uit gebruik toen kunstmatige droging haar intrede deed. Reeds rond 1900 probeerden sommige grote bedrijven de huiden sneller te drogen met stoomverwarming; na 1950 werden op brede schaal verwarmde droogkamers en -tunnels toegepast, waarin het leer in een paar dagen kon drogen in plaats van weken. Hierdoor konden nieuwere fabrieken volstaan met lagere verdiepingen voorzien van metaalramen of mechanische ventilatie, in plaats van de traditionele houten zolderluiken.

Vanaf de jaren 1940-1950 moesten de leerfabrieken zich opnieuw aanpassen aan veranderende omstandigheden. Zo werden in de jaren '50 steeds meer en modernere machines geïnstalleerd om de arbeidsproductiviteit te verhogen.

Ook milieueisen gingen een rol spelen bij de fabrieksontwikkeling en er werden waterzuiveringsinstallaties gebouwd. De bedrijfsgrootte nam intussen af door saneringen: in de jaren 1970 werden veel oude fabrieken deels gesloopt of herbestemd nadat sluiting volgde. Wat overbleef waren enkele geconcentreerde productielocaties, modern maar kleiner dan de reuzen van weleer.

Het onderzoek van PIE onderscheidt de volgende typologieën in de gebouwen:

1. Looierijen aan een woonhuis (voor 1850 – 1900)
   Een woonhuis met daaraan een gedeelte waarin wordt gelood. Op de begane grond bevindt zich het nathuis, op de eerste verdieping de droogzolder.
2. Traditionele looierijen, eventueel uitgebouwd tot kleine leerfabriek (1850 – heden)
   Rechthoekig pand van meestal twee bouwlagen met op de begane grond het nathuis, de looivaten, looikuipen en touwerij. Erboven de droogzolders die herkenbaar zijn aan houten ventilatieluiken. De begane grond is van bakstenen en heeft kleine boogramen.
3. Leerfabrieken (ca 1900 – heden)
   meerlaags fabriekspand waarbij de bovenste verdiepingen in gebruik zijn als opslag-, finish- of kunstmatige droogruimtes. Op de begane grond bevinden zich het nathuis, de ruimte met de looivaten en de ruimte waar het pas gelooide leer wordt afgewerkt. Er zijn geen houten droogluiken te zien en de gebouwen zijn helemaal in baksteen opgetrokken.

De fabriek in Lichtenvoorde behoort tot de laatste categorie en is de enige overgebleven leerfabriek in Gelderland. De overige fabrieken en traditionele looierijen in Oost-Gelderland zijn gesloopt. In Noord Brabant zijn er nog diverse leerlooierijen en leerfabrieken aanwezig (ca 20) die grotendeels zijn beschermd als rijksmonument. Een voorbeeld van een groot complex is de KVL, Koninklijke Verenigde Leder, die in 1916 werd opgericht in Oisterwijk aan de huidige Almystraat 10.

Over schoenfabrieken stelt het onderzoek: *Een schoenfabriek kent geen karakteristieke bouwkundige voorzieningen die direct verwijzen naar het productieproces. In het algemeen kan echter worden gesteld dat in een schoenfabriek een langwerpige, ruime productieruimte aanwezig is. Daarin spelen zich de verschillende fasen van het productieproces af, waarbij de machines aanvankelijk werden aangedreven door één centraal systeem. Ook de aanwezigheid van (meer-ruits) ramen voor het binnenlaten van voldoende daglicht kan als kenmerkend worden aangeduid.*

2.1.3 C.T. Steinert

De nieuwe leerfabriek die in 1918 door Hulshof werd gebouwd brandde kort daarop in 1919 af. Met spoed werd de fabriek herbouwd. De herbouw uit 1920 is ontworpen door architectenbureau C.T. Steinert uit Frankfurt am Main, Duitsland. Dit internationale bureau specialiseerde zich in het bouwen van leer- en schoenfabrieken. Verantwoordelijk voor het ontwerp was vermoedelijk de uit Schwäbisch Hall afkomstige architect Heinz Groh (1882-xx). Het bureau had een kantoor in Wenen, Praag en Frankfurt en daarvoor in Chemnitz. Online gevonden voorbeelden van fabrieken van hun hand zijn de schoenfabriek in Emil Pfeiffer in Wermelskirchen (1926), Humanic in Jijlava in Tsjechië, in Oberursel (1907).[7]

Het bureau ontstond in 1865 als bouwbedrijf van Carl Traugott Steinert in Sonnenberg, Duitsland. Het bouwbedrijf werd in 1865 uitgebreid en in 1892 overgenomen door de vierde zoon Carl Richard Steinert. Hij was meester-metselaar en architect en had een opleiding gevolgd aan de Hogere Bouwschool in Chemnitz. Vanaf dat moment ging het bedrijf ook ontwerpen maken voor representatieve commerciële gebouwen. Het bedrijf was verantwoordelijk voor 53 bruggen van de Saksische Staatsspoorwegen, negen voorbassins en daarbij behorende opvangbekken voor drinkwatervoorzieningen en stuwdam Lehnmühle bij Frauenstein. In 1916 werd het bedrijf omgevormd tot een architectenbureau voor industriële bouw. Ze kregen opdrachten van gerenommeerde bedrijven vorm, zoals J. E. Reinecker, de Saksische Schroeven- en Moerenfabriek, C. E. Seidels IJzergieterij en Günther & Haussner en bouwde grote fabrieken in Duitsland, Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije. Het bureau moest in 1935 haar faillissement aanvragen.[8]

Dit bureau adverteerde in *De Nederlandsche Lederindustrie*, het vakblad voor leerlooiers. Ze plaatsten meerdere advertenties rond 1920 en gebruiken in de advertentie onder andere een afbeelding van de fabriek in Lichtenvoorde. Ze schrijven dat ze tussen november en augustus 1919 acht aanvragen hebben gehad voor het ontwerpen van schoen- en lederfabrieken, meer dan 70 ontwerpen en uitvoeringen in opdracht hebben en dat ze alle aanvragen en verbeteringen 'snel en betrouwbaar' kunnen oplossen.

Advertentie van de fabriek in Lichtenvoorde uit 1920. De Nederlandsche lederindustrie; vakblad voor H.H. leerlooiers, handelaren in leer, huiden, schors en andere looistoffen, schoenmakers, zadelmakers, enz., jrg 32, 1920, no. 11, 15-06-1920

[7] Stefanie Römer, ´Aus Schwarz wird Grau und aus Grau wieder Schwarz Polychrome Fugengestaltung einer Schuhfabrik in Wermelskirchen', in: *Denkmalpflege im Rheinland,* jaargang 41, 2024-1, 38-43; Humanic – Moritz Altstadt shoe factory, geraadpleegd op 2-12-2025 https://jam.jihlava.cz/en/object/94-humanic-moritz-altstadt-shoe-factory

[8] Stephan Weingart, 'Brücken und Fabriken vom Sonnenberg' in *Stadtteilzeiting Sonnenberger*, Ausgabe 4 / 2018, 3.

Advertentie van C.T. Steinert in De Nederlandsche Leder-industrie, jaar 31 1920 no 13-1-1020

Advertentie van C.T. Steinert in De Nederlandsche Leder-industrie, jaar, 31, 1920 n044 27-1-1920

Advertentie van C.T. Steinert in De Nederlandsche Leder-industrie, jaar 31 1920 no 40 06101920

De Humanic fabriek voor 1920. Museum of the Highlands Jihlava (Muzeum Vysočiny Jihlava)

2.2 Kadastrale ontwikkeling van het terrein

In deze paragraaf wordt de ontwikkeling van het terrein getoond aan de hand van de kadastrale hulpkaarten uit de archiefwijzer van het kadaster. Ze geven een goede eerste indruk van de groei van het terrein. Om de tekening is als kader de begrenzing van het huidige terrein geplaatst. De onderlegger is steeds de beschikbare grotere tekening, waarop de tekeningen van de percelen van de fabriek zijn geprojecteerd. De veranderingen op de percelen die op dat moment geen deel uitmaken van het fabrieksterrein worden niet getoond. Op de tekeningen zijn de rode lijnen steeds de nieuwe bebouwing of grenzen en de blauwe lijnen de vervallen bebouwing of grenzen.

De eerste kadastrale kaart van Lichtenvoorde van 1832 toont op de locatie van de huidige fabriek nog geen bebouwing. Dit verandert in de jaren 80 van de negentiende eeuw. Op perceel G555 worden twee gebouwen ingetekend in 1883. Dit is het perceel van 5000m2 tuingrond genaamd 'het Klugtjen' dat de firma kocht in 1881 voor 850 gulden van de familie J.B. Westerman. De nieuwe fabriek van Hulshof uit ca 1880 wordt door het kadaster in 1883 ingetekend op het perceel.

Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1828 van Lichtenvoorde met in het blauw gearceerd het perceel dat Hulshof koopt voor de nieuwe looierij. RCE MIN05105G02

De huidige grenzen van het terrein geprojecteerd op de kaart uit 1828.

Perceel 555 met daarop in het rood de nieuwbouw uit ca 1880, getekend in 1883 Kadaster archiefwijzer, HK_LTV00_G_292

In 1891 wordt een nieuw pand ingetekend op het onderliggende perceel dat bij de fabriek hoort en de bestaande panden zijn aan elkaar verbonden en verlengd. In 1894 en 1898 volgen er wijzigingen op het perceel. Met in 1898 de bouw van een aantal woningen.

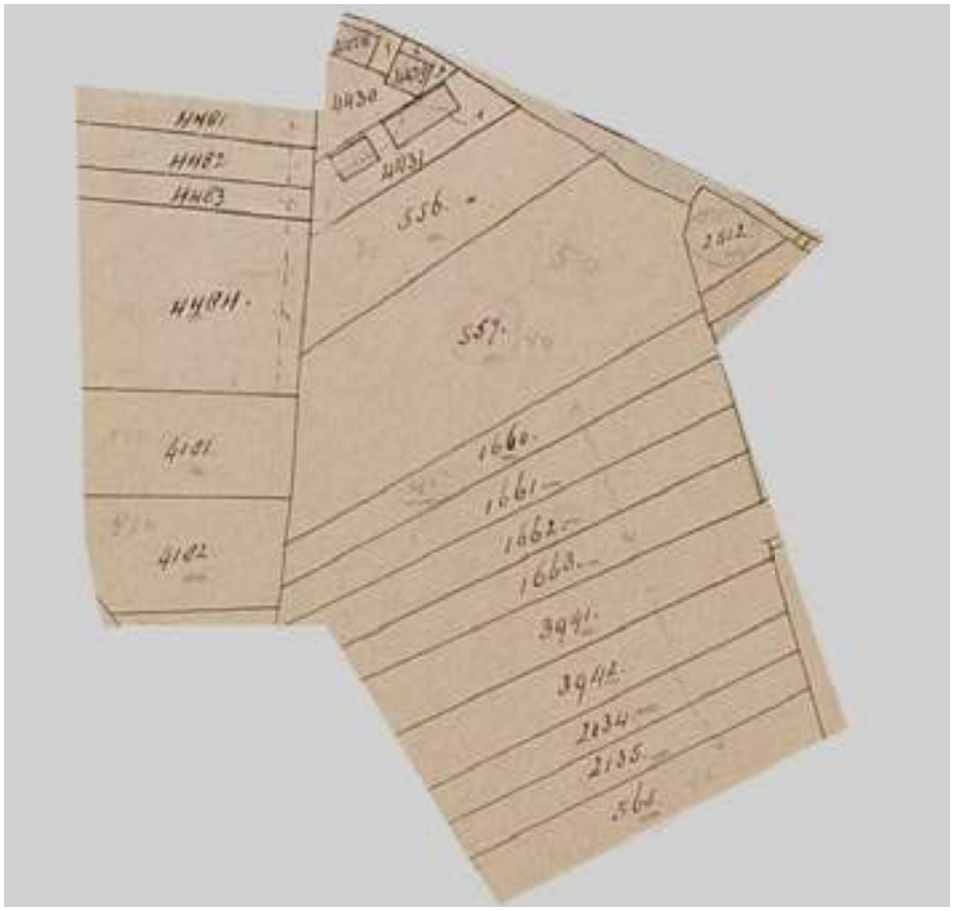

Kadastrale kaart uit 1881-1887 met daarover de contouren van het huidige terrein. Gelders Archief 1117 Kadaster, grondbelastingplans 678 Lichtenvoorde, G 2, 1881-1887

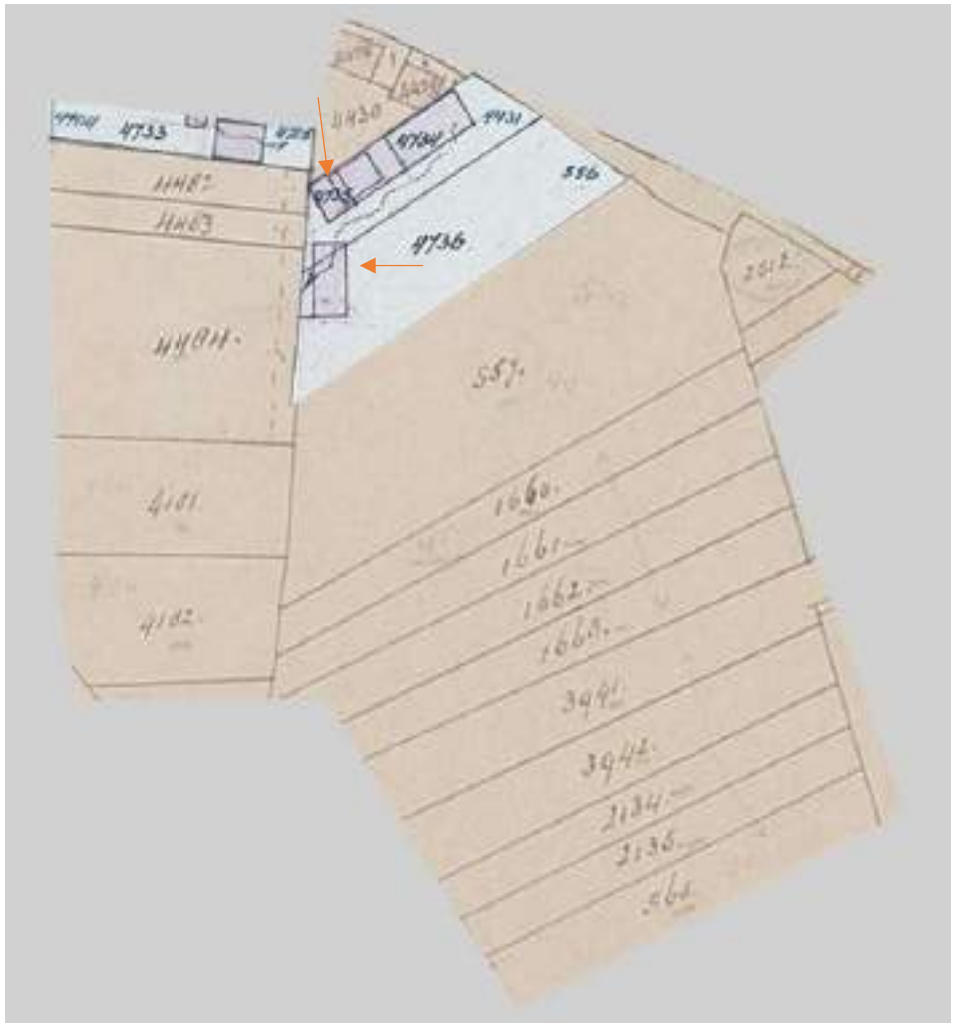

Het terrein in 1891. Kadaster Archiefwijzer HK_LTV00_G_363.

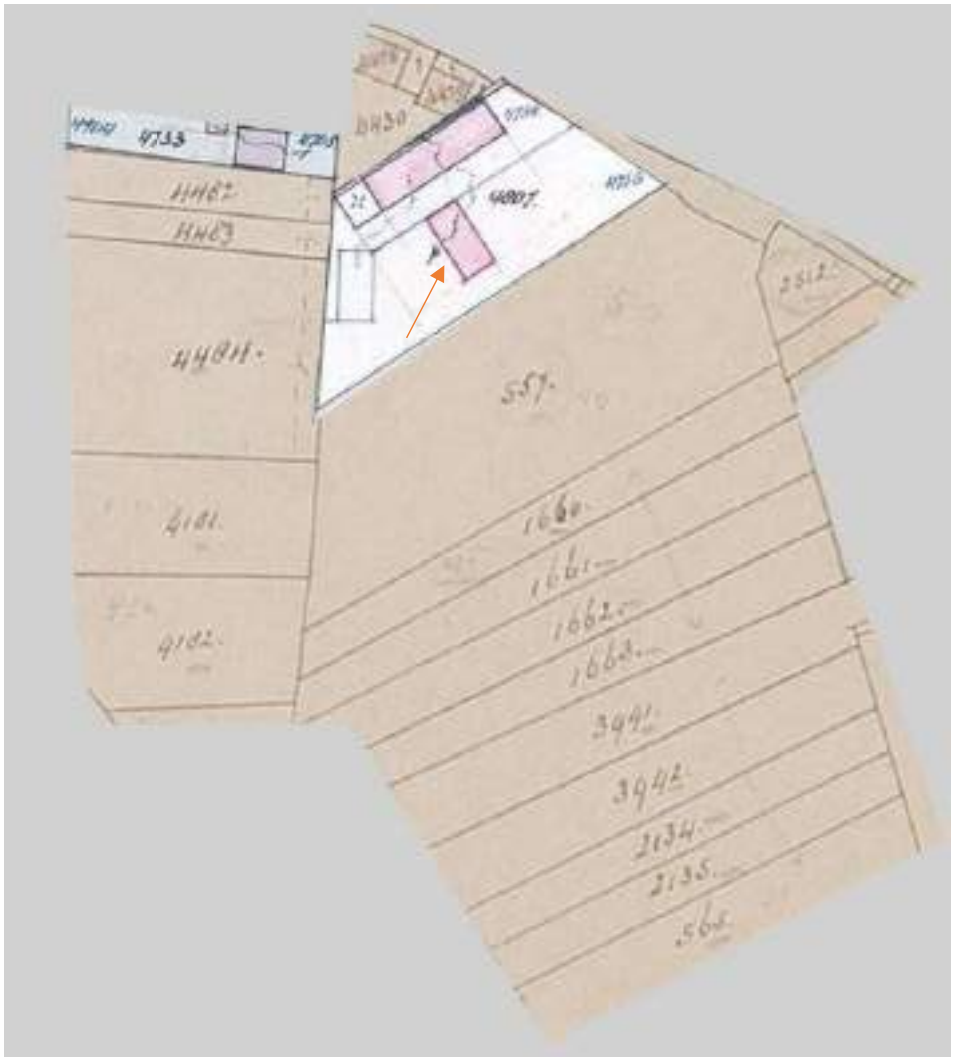

Het terrein in 1894. Kadaster Archiefwijzer HK_LTV00_G_391

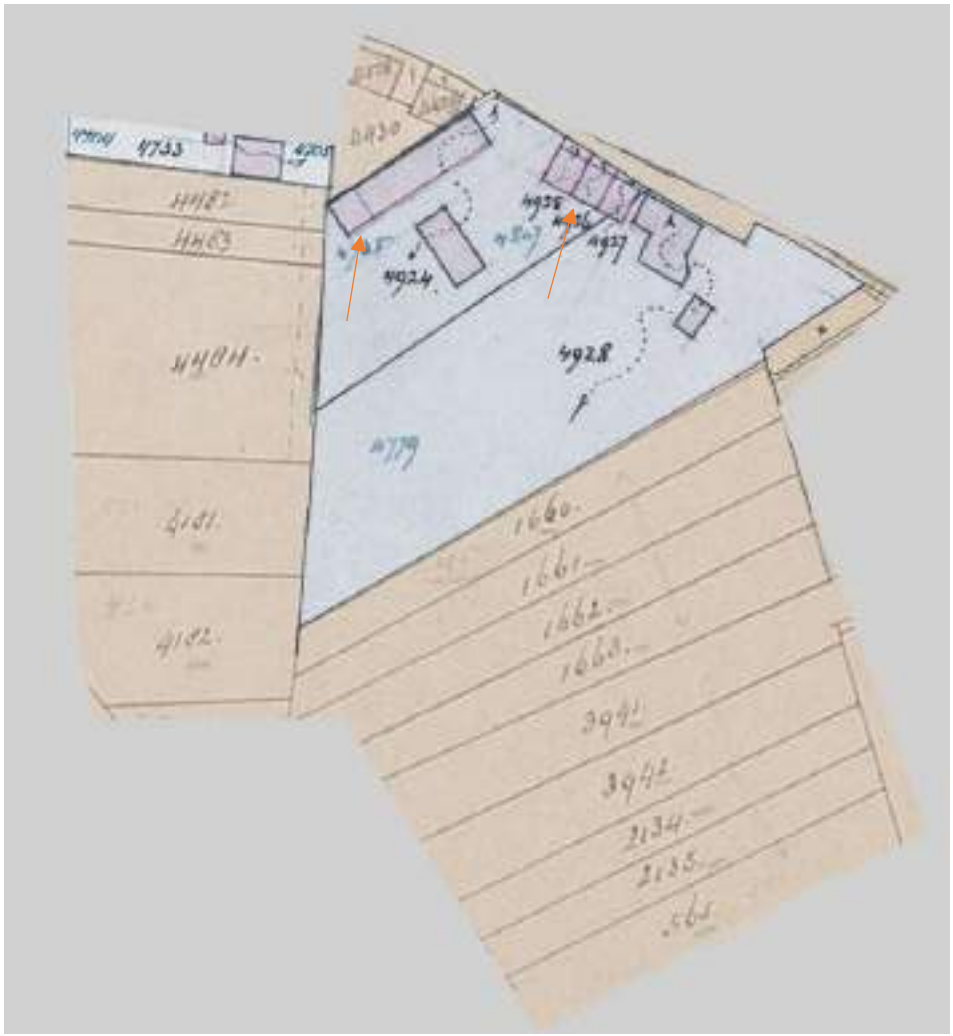

Het terrein in 1896 met aan de rand drie woningen. Kadaster Archiefwijzer HK_LTV00_G_420

In 1897 wordt een nieuwe schoenfabriek gebouwd die door het kadaster in 1902 wordt ingetekend.

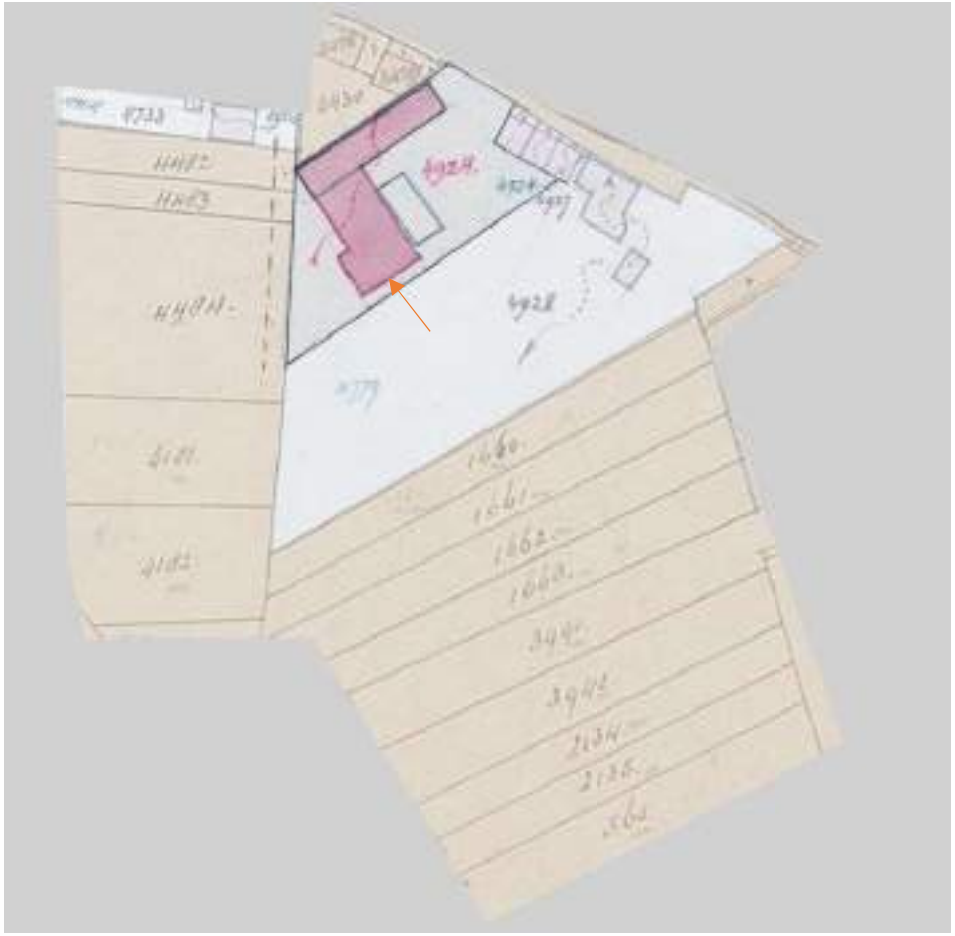

Het terrein in 1902 met de nieuwe schoenfabriek. Kadaster Archiefwijzer HK_LTVoo_G_451

Deze nieuwe fabriek wordt in 1906 (dan getekend door het kadaster naar voren toe vergroot).

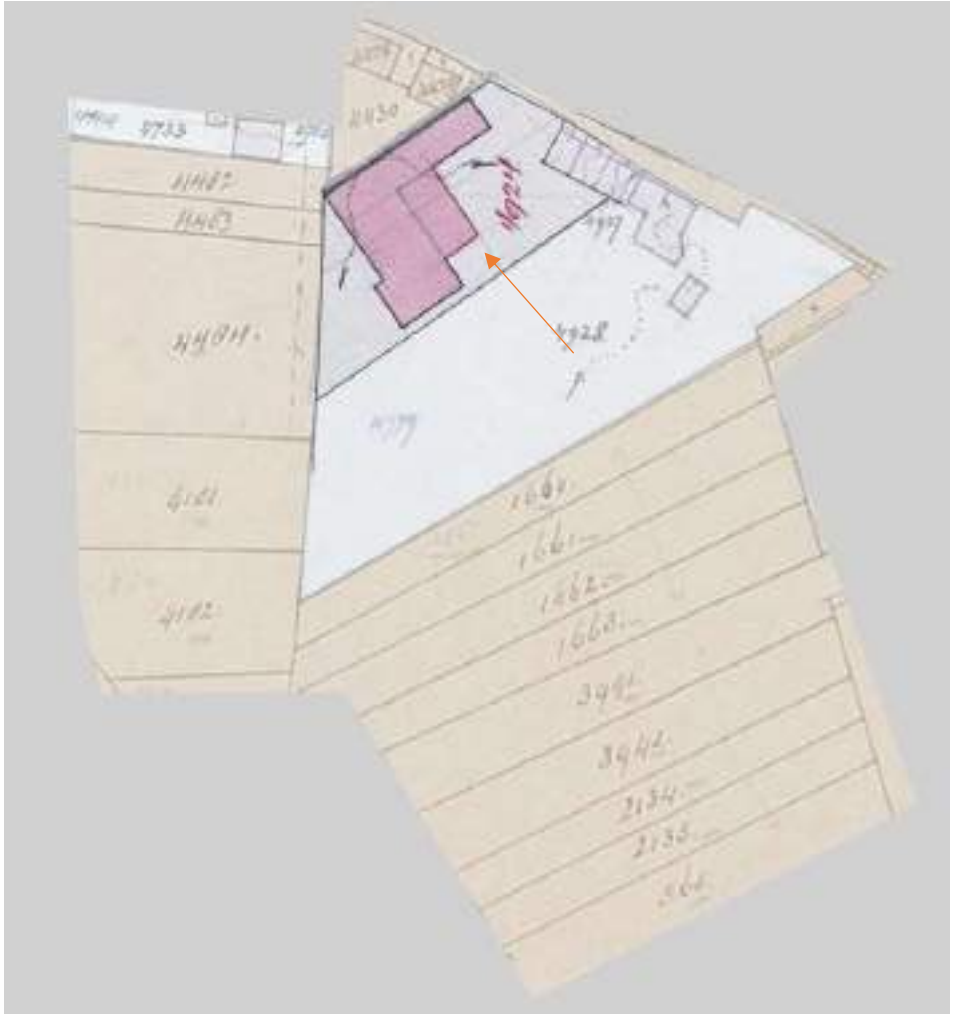

De vergroting van de schoenfabriek in 1906. Kadaster Archiefwijzer HK_LTVoo_G_493

In 1914 worden zowel het nieuwe kantoorgebouw uit 1909 als de smidse aan de achterzijde van het complex ingetekend.

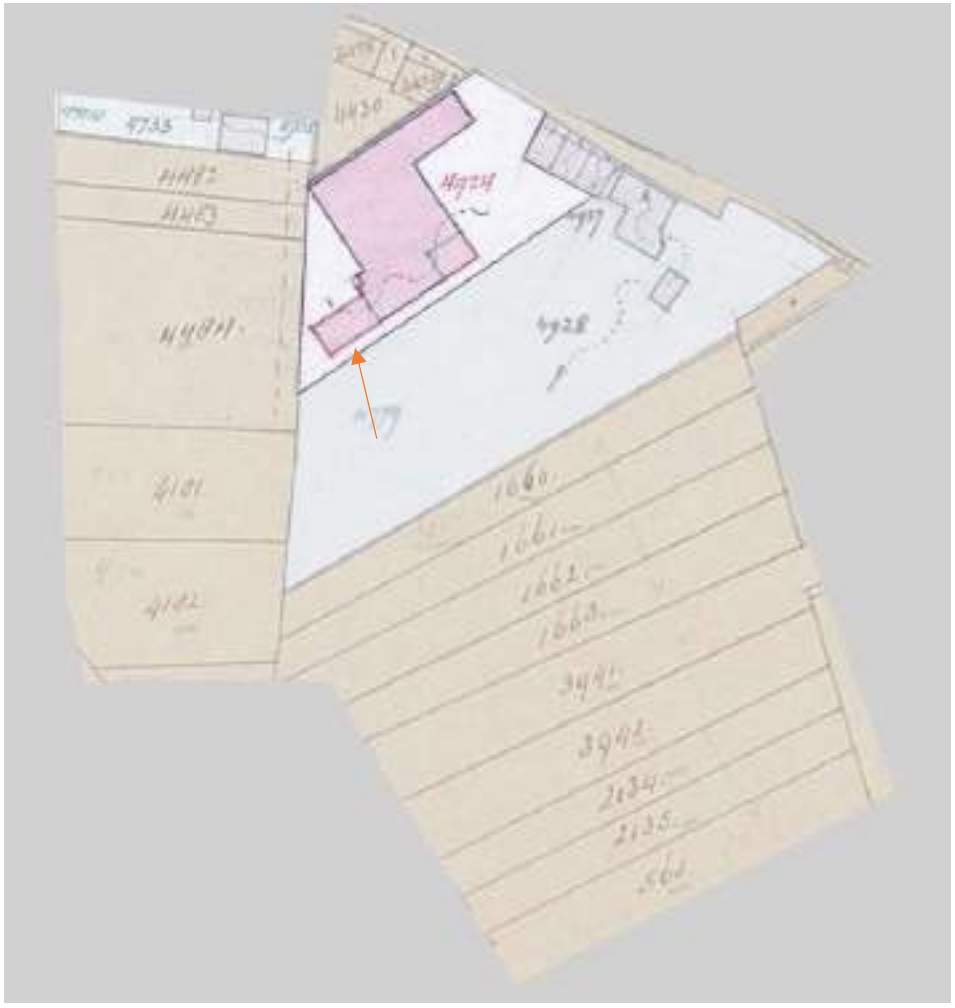

Het nieuwe kantoorgebouw uit 1909. Kadaster archiefwijzer HK_LTVoo_G_582

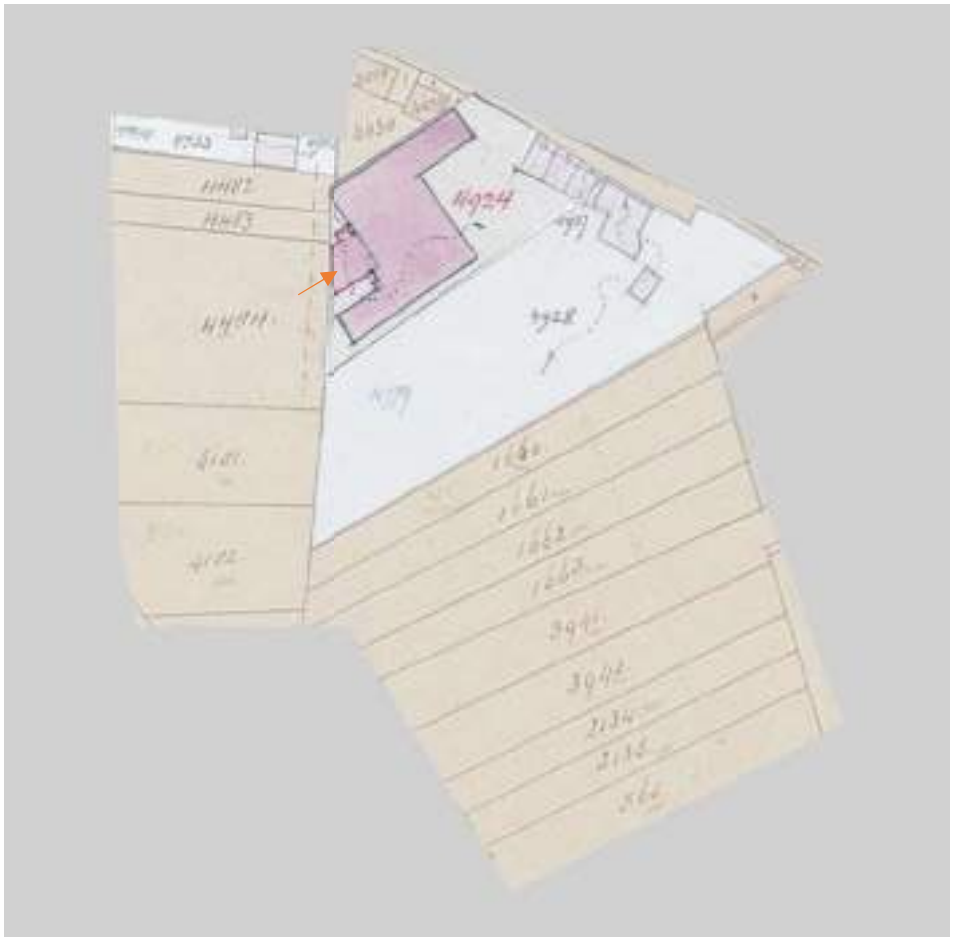

De smidse uit 1914. HK_LTVoo_G_575

In 1916 wordt aan de andere kant van de H.A. Hulshofstraat een pakhuis voor de fabriek gebouwd.

Het terrein in 1916 met het pakhuis aan de H.A. Hulshofstraat. Kadaster Archiefwijzer HK_LTV00_G_611

De nieuwe leer- en extractfabriek die in 1920 deels werd herbouwd, wordt door het kadaster ingetekend in 1921 op het perceel onder de schoenfabriek.

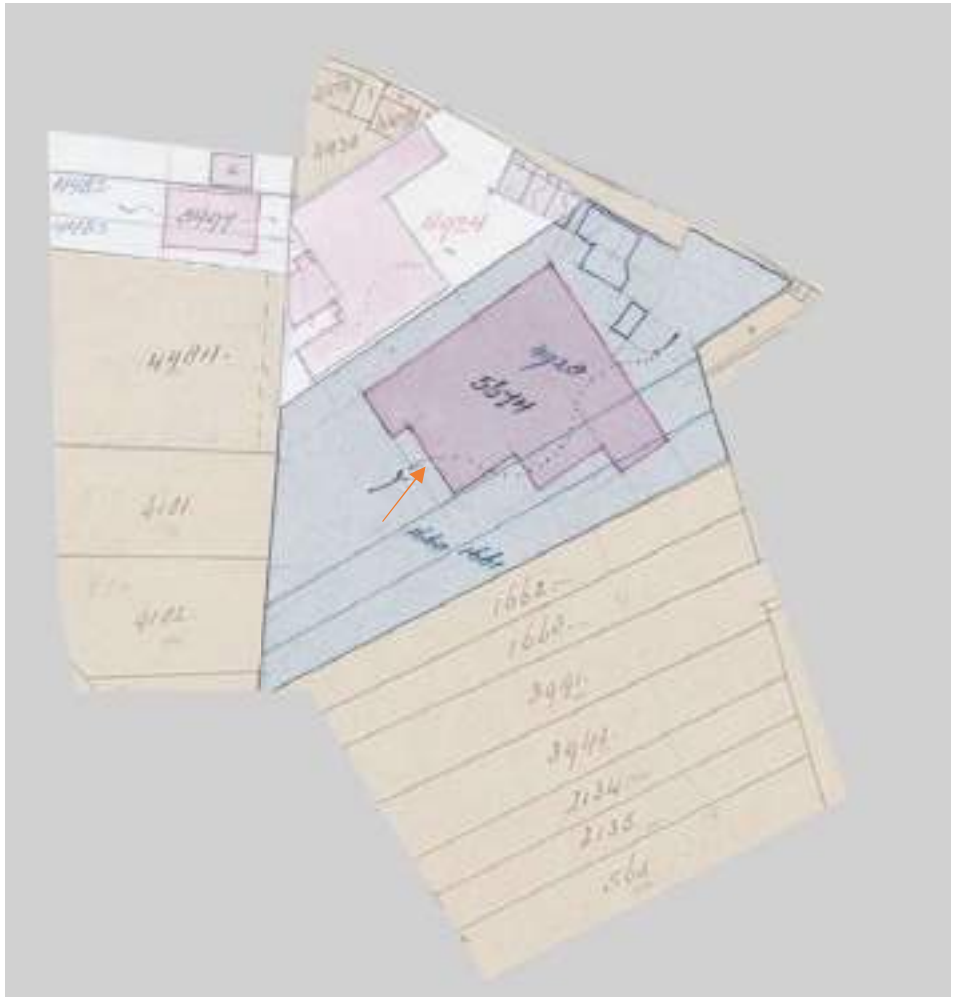

De nieuwe fabriek in 1921. Kadaster archiefwijzer HK_LTV00_G_650

Vervolgens worden in 1953 en 1956 uitbreidingen aan de achterzijde van de leerfabriek vastgelegd.

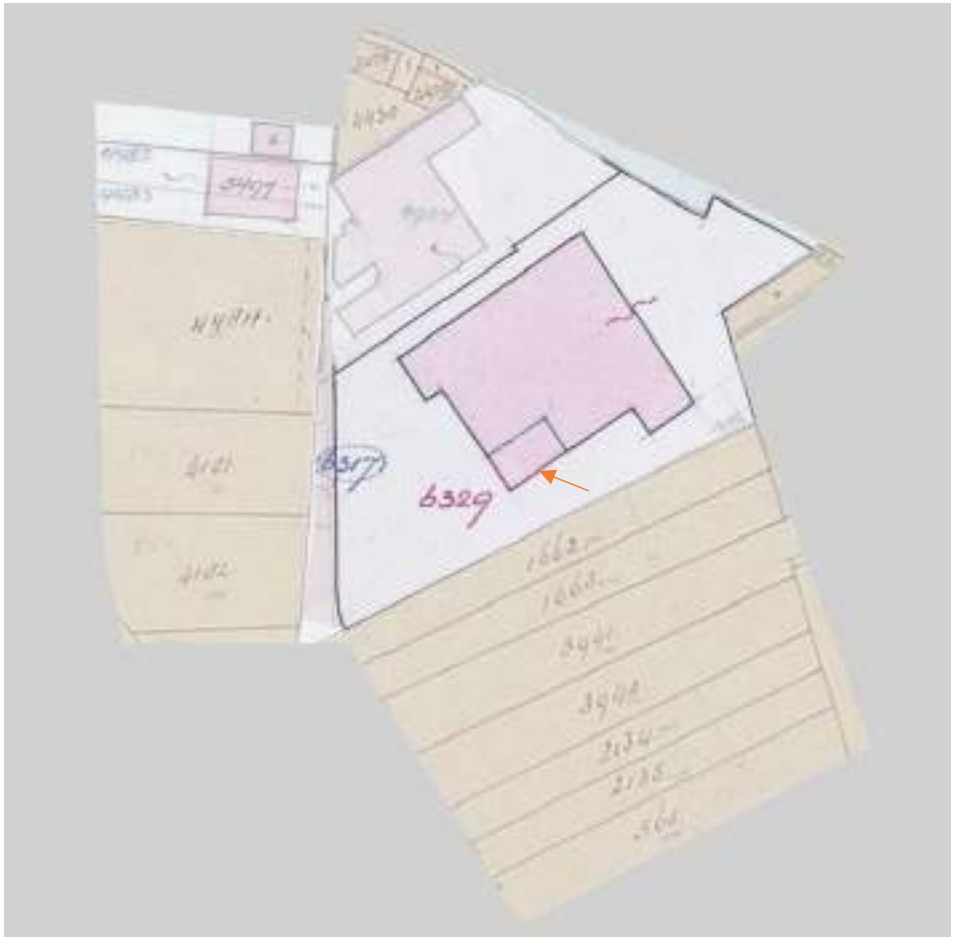

De uitbreiding van de leerfabriek met een nieuwe hal. Kadaster Archiefwijzer HK_LTVoo_G_829

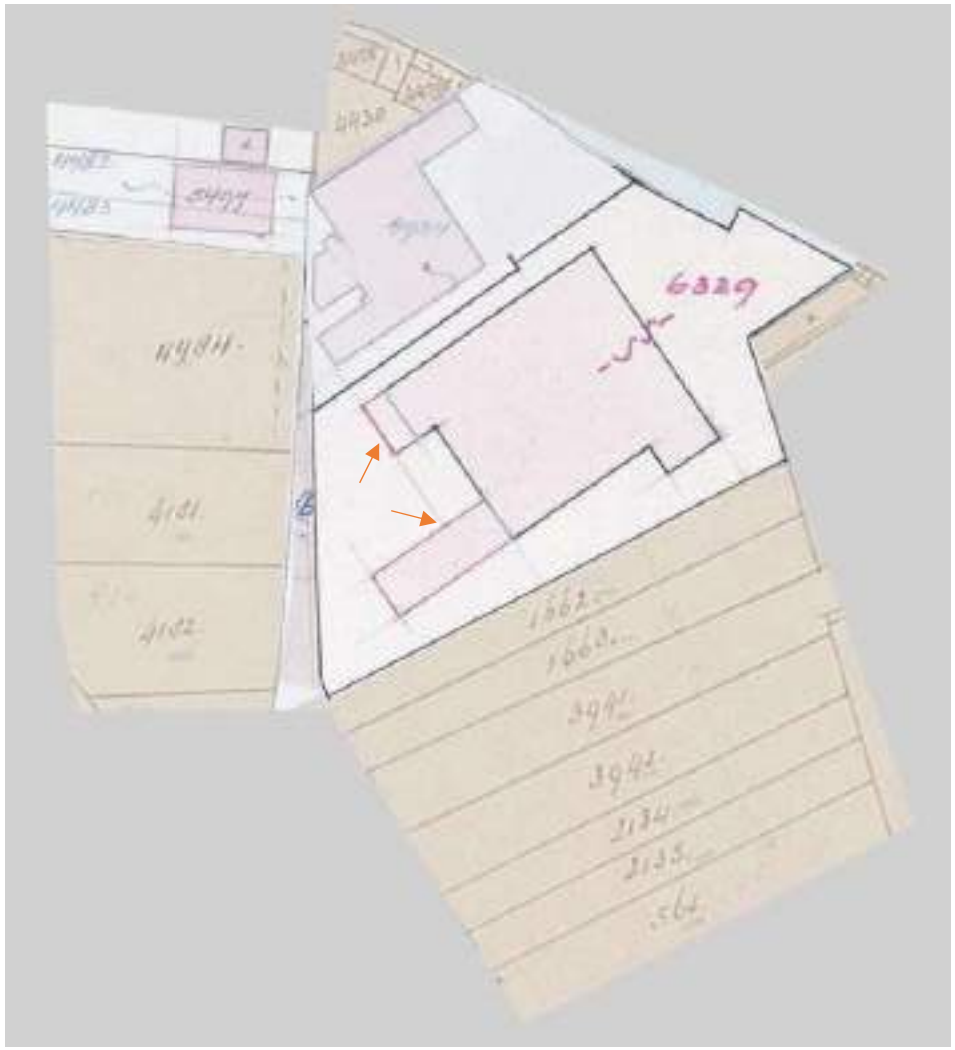

Het terrein in 1956. Kadaster Archiefwijzer

Begin jaren 70 wordt het hele gebied opnieuw ingetekend door het kadaster. In de tussentijd is de voormalige schoenfabriek (sinds 1935 een tassenfabriek) aan de voorzijde vergroot, de leerfabriek heeft nog een extra hal aan de achterzijde gekregen en op het perceel zijn onder de leerfabriek diverse losse panden gebouwd die hoofdzakelijk in de jaren 50 en 60 zijn gebouwd.

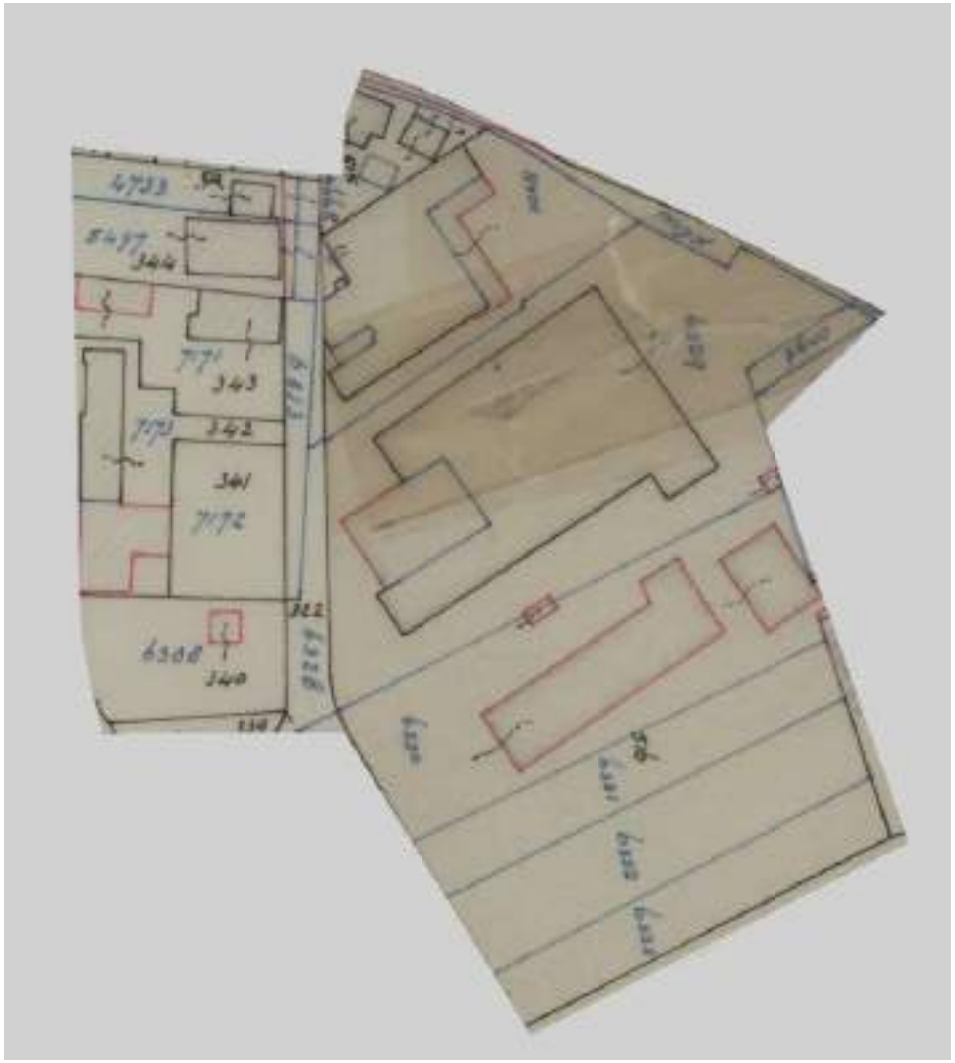

Het terrein in 1971. Kadaster archiefwijzer HK_LTVoo_I_6 en HK_LTVoo_I_11

De eerstvolgende tekening waarop wijzigingen te zien zijn stamt uit 1997. Hierop zijn de panden onder de leerfabriek vervangen voor een grote nieuwe finishhal uit 1991. De showroom uit 1978 die rechts van de leerfabriek werd gebouwd ontbreekt op de tekening.

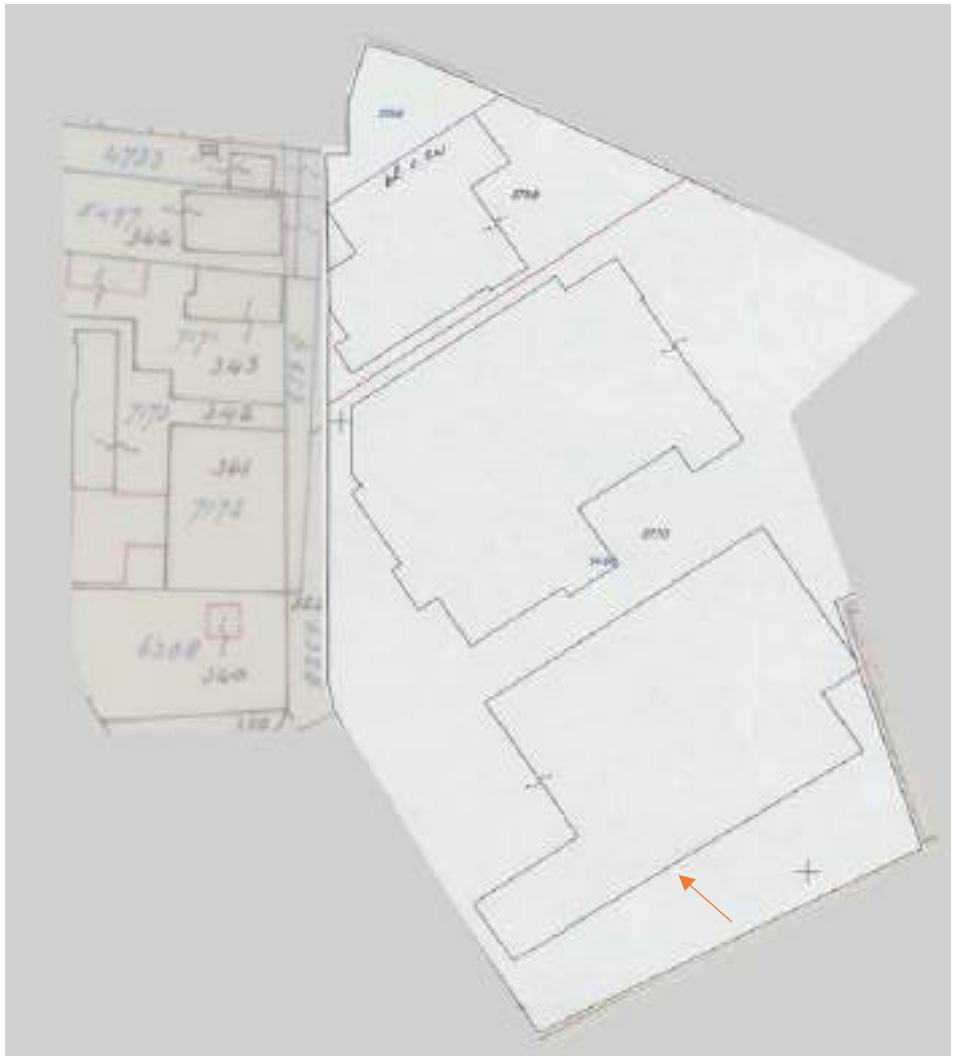

De nieuwe finishhal wordt ingetekend in 1997. Kadaster archiefwijzer HK_LTVoo_I_323

In 2005 wordt vervolgens aan de andere zijde van de H.A. Hulshofstraat een reeks bedrijfshallen gebouwd. Van het nieuwe kantoor uit 2000-2001 is in de archiefwijzer geen tekening aanwezig.

Links zijn de nieuwe bedrijfshallen zichtbaar. Bij de blauwe pijl de locatie van het niet ingetekende kantoor. Kadaster Archiefwijzer HK_LTV00_I_482

2.3 Historische bronnen over het complex

In deze paragraaf worden de verschillende historische bronnen over het terrein (historische afbeeldingen, bouwtekeningen, kadastrale tekeningen en secundaire literatuur) gebruikt om de algemene ontwikkeling van de fabriek te schetsen.

1876 - Oprichting van de looierij

Hendrikus Antonius (Henry) Hulshof (1858-1914) startte in 1876 een looierij annex schoenmakerij aan de Broekboomstraat. Hij verkocht hier ook fournituren als knopen, gespen, band, garen, elastiek en benodigdheden om schoenen af te werken en te verfraaien. De huiden betrok hij zowel lokaal als uit het buitenland: hij importeerde uit Duitsland en kocht huiden van zijn vader (Harmanus Hulshof 1817-1884) die logementhouder en vleeshouwer was. Hiervoor had Henry tussen 1877 en 1879 stage gelopen bij een looierij in Oosterhout. Het is mogelijk dat deze looierij een voorzetting is van de looierij van E. Venderbosch die aan dezelfde kolk stond.

1881 - Looierij op de huidige locatie

In 1880 vroeg Hulshof toestemming bij de gemeente om een nieuwe looierij aan te richten aan de Kunstweg van Aalten naar Lichtenvoorde, vermoedelijk omdat de bestaande looierij te klein was. Hij was toen inmiddels compagnon met zijn broer H.J.L. (Herman) Hulshof (1863-1922). De nieuwe looierij kwam op perceel G555 dat in 1881 werd aangekocht. De nieuwbouw werd goedgekeurd en had zeven laafkuipen (looikuipen), twee kalkkuipen, een confijtkuip, twee waterbakken, een leerkamer, bergplaats, kantoor en machinekamer. Het zouten van de huiden gebeurde voor een deels door de boers Hulshof zelf. De huiden kwamen vooral uit Duitsland, net als het ruwe zout. Het eikenschors werd gemalen in de molen van Van Wijngaarden. In 1891 werkte 36 volwassenen en één jongen in de fabriek.[9]

1892 - Schoenfabriek

In 1892 veranderde de ambachtelijke schoenmakerij in een machinale schoenfabriek door de komst van een stoommachine. De ketel van 10 pk was afkomstig van Backer en Rueb uit Breda. Hulshof was hiermee de eerste fabriek in Lichtenvoorde die machinaal schoenen produceerde. De omzet en het aantal arbeidsplaatsen steeg.[10] In 1895 kochten de broers een andere looierij in Lichtenvoorde erbij: de Hoppenhof. In 1897 werd op deze locatie een nieuw schoenfabriek gebouwd die in 1913 werd ontmanteld. Uit de kadastrale tekeningen en leggers bleek dat tussen 1881 en 1897 ook het naastgelegen perceel werd gekocht en werd voorzien van een gebouw achter op het terrein rond 1891, die weer werd afgebroken en vervangen voor een gebouw halverwege dit perceel rond 1894. Ook werden in 1898 drie woningen aan de voorzijde van het terrein ingetekend. De twee losse panden werden rond 1891 aan elkaar verbonden en verlengd. Rond 1890 werd in dezelfde de straat een directeurswoning gebouwd voor Henry Hulshof en Catharina Maria Roggen

Perceel 555 met daarop in het rood de nieuwbouw uit ca 1881-1882, getekend in 1883. Er werden twee volumes achter elkaar gebouwd. Kadaster archiefwijzer, HK_LTVoo_ G_292

De directievilla van Henry Hulshof met links erachter de schoorsteen van de fabriek. De Beukelaer 2001

[9] Hermine Manschot-Tijdink, 'De leernijverheid in Lichtenvoorde' In: *Jaarboek Achterhoek en Liemers* 1991, 7-21 , 16; G.J.A. Eppingbroek, H.H.J Bennink en I.H.H.M. Gregoor-Boschker, *Leerindustire te Lichtenvoorde,* De Lichte Voorde, periodiek van de vereniging voor oudheidkunde te Lichtenvoorde, no 37, 1998, 3-68, 21; Hans de Beukelaer, *Van huid tot Koninklijk Leder, 125 jaar Koninklijke Hulshof's Leerfabrieken Lichtenvoorde 1876-2001*, Aalten 2001, 23-26.

[10] Manschot-Tijdink 1991, 17; De Beukelaer 2001,26. Bij de aanvraag bij B&W uit 1892 was een plattegrond van de fabriek toegevoegd volgens Manschot-Tijdink. Deze aanvraag is niet meer aanwezig bij het ECAL.

1897-1914 - Nieuwe schoenfabriek en diverse uitbreidingen

De fabriek uit ca 1880 aan de Driehoek werd in 1897 verbouwd. De fabriek werd uitgebreid door ernaast een helemaal nieuwe moderne schoenfabriek te plaatsen waarin de stikmachines door drijfwerk met een stoommachine werden aangedreven. De oude schoenmakerij werd bij de looierij gevoegd.[11]

In 1902 werd een nieuwe stoommachine van 25PK geïnstalleerd door Gebr Wiegerinck uit Ooij. Deze bleek alsnog niet krachtig genoeg en werd in 1908 vervangen voor een Deutz zuiggasmotor van 110PK die ook de elektriciteit van de fabriek kon verzorgen. Van 1913 tot 1923 werd ook de omgeving van de fabriek van stroom voorzien door deze motor. Hulshof richtte hiervoor de Hulshof Electrische Centrale Lichtenvoorde op.[12]

De gunstige ontwikkeling van het bedrijf hield stand in de eerste vijftien jaar van de twintigste eeuw. Hierdoor nam ook de vraag naar administratieve medewerkers toe, maar de twee verouderde schrijflokalen boden daarvoor onvoldoende ruimte. Om aan deze behoefte te voldoen, werd in oktober 1909 de schoenfabriek uitgebreid met een nieuwe kantoorruimte. Een belangrijk aandeel in deze groei was de introductie van de Long-life schoen. Dit waren schoenen met rubberen zolen die verkocht werden onder het merk 'Gelria'. Ook de schoenenfabriek zelf bleek hierdoor al snel te klein. De fabriek had zich rond 1906 al naar voren toe uitgebreid, maar dit bleek niet afdoende. Het werd tijdelijk opgelost door elders leegstaande fabriekshallen te huren[13] en door de uitbouw uit 1906, bestaande uit sheds, te vervangen voor een nieuw bouwdeel van drie bouwlagen rond 1913. Rond 1914 werd ook aan de achterzijde van de fabriek nog een volume toegevoegd: de smidse. Naast gebrek aan ruimte was er in deze periode ook een gebrek aan geschoold personeel in de omgeving. Deze werden daarom aangetrokken uit Noord-Brabant, met name Waalwijk. Circa twintig gezinnen kamen naar Lichtenvoorde. Voor deze groep werden drie tijdelijke noodwoningen gebouwd aan de Dijkstraat.[14]

De looierij uit rond 1906 met buiten de looivaten. De twee panden achter elkaar uit 1881-1882 staan rechts. Links is een deel van de nieuwe schoenfabriek te zien met zaagtanddaken die hier al naar voren toe is verlengd. Voor het terrein ligt een sloot. Op de brug staat echtpaar Herman Hulshof Schouten. VOL3293

In het rood de nieuwe schoenfabriek uit het einde van de negentiende eeuw. De tekening is uit 1902. Kadaster archiefwijzer. HK_LTVoo_G_451

[11] De Beukelaer 2001, 27-29.
[12] Tot 1911 verzorgde Sterenborg ook de naaste omgeving van de fabriek van elektriciteit. In 1923 werd dit overgenomen door de Provinciale Geldersche Electriciteits Maatschappij toen zij nieuwe verdeelnetten aanlegde. De Beukelaer 2001, 30-31. Manschot-Tijdink 1991, 17. Eppingbroek, Bennink, Gregoor-Boschker 1998, 21.
[13] Tussen 1910 en 1916 werden de lege halen van textielfabriek H. van Eijck in Bredevoort gehuurd. De Beukelaer 2001, 33.
[14] De Beukelaer 2001, 32-35.

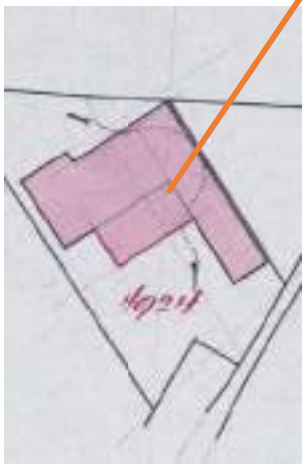

De vergroting van de schoenfabriek rond 1906. Kadaster archiefwijzer HK_LTVoo_G_493

De bouw van het nieuwe kantoor in 1909, opgetekend in 1914. Kadaster Archiefwijzer HK_LTVoo_G_582

Aan de achterzijde van de fabriek werd de smidse toegevoegd die werd ingetekend door het kadaster in 1914. Kadaster Archiefwijzer HK_LTVoo_G_575

De looierij en schoenfabriek op een briefhoofd uit 1912. Geheel rechts het pand uit 1881-1882, links daarvan de looiputten met daarachter de schoenfabriek uit 1897. Links de uitbreiding uit 1909 en op de voorgrond de tramlijn. Manschot-Tijdink 1991

De uitbreiding van de nieuwe schoenfabriek in 1909. De Beukelaer 2001

De fabriek en kantoor in 1914. Links de uitbreiding van het kantoor uit 1909 en rechts de uitbreiding van de schoenfabriek uit 1913. VOL 4176

1914 – 1920 Nieuwe leerfabriek – brand – Nieuwe fabriek

Na het overlijden van Henry Hulshof op 26 mei 1914 nam zijn zoon H.B.A. (Herman) Hulshof (1888-1966) het roer over en zette samen met zijn oom de familiezaak voort. Herman liet in 1915-1916 zijn eigen directievilla, 'Herwalt', bouwen tegenover het ouderlijk huis aan de overzijde van de weg. De villa voor Herman en zijn vrouw Walthera Antonia Maria Schouten was ontworpen door Groenlose architect Henri Wiegerinck. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zorgden internationale spanningen ervoor dat de aanvoer van huiden, zout en looistoffen sterk werd bemoeilijkt. In 1917 was de toevoer van huiden zo gering dat Hulshof een groot aantal medewerkers moest ontslaan. Ondanks alle problemen maakte de fabriek tijdens de Eerste Wereldoorlog, net als de meeste andere leerbedrijven, grote winsten. Herman besloot om het tekort aan plantaardige looistoffen op te lossen door zelf een installatie te bouwen om dit te extraheren uit eikenhout. Hij was een van de eerste in Nederland die dit deed. Een bijkomend voordeel was dat hij nu vrijgesteld was van de wet op het leveren van distributieleer waardoor hoge winsten gemaakt konden worden met de vrij verkoop van leer. De extractfabriek werd tegelijkertijd met een nieuwe overleerfabriek gebouwd in de tweede helft van 1918 op een nieuw perceel aan de zuidzijde van de schoenenfabriek.[15] Op in andere locatie in Lichtenvoorde, aan de Lievelderweg, bouwde ze een nieuwe zoolleerfabriek. Het bedrijf splitste in 1918 tijdens de bouw van beide fabrieken, waarbij Herman de fabriek aan de Aaltenseweg kreeg en zijn oom de zoolleerfabriek. De zoolleerfabriek ging verder als Hulshof's Lederfabriek en de overleer en schoenfabriek als N.V. H.A. Hulshof's Vereenigde fabrieken.[16]

De villa van Herman Hulshof tijden de bouw in 1915-1916. De Beukelaer 2001

De fabriek aan de Lievelderweg, die sterke overeenkomsten vertoont met het bouwdeel uit 1913. Bron: De nederlandsche Lederindustrie, 15-03-1939, 749

[15] De Beukelaer 2001, 17, 37-42; Manschot-Tijdink 1991, 18-19.

[16] De Beukelaer 2001, 47-48; Manschot-Tijdink 1991, 18-19.

De moderne overleer- en extractfabriek bestond uit een drielaagse, rechthoekige volume, met haaks daarop het lavenhuis, kalkhuis, ketelhuis en de machinekamer. De stenen werden geleverd door Daams uit Lobith en Van der Loo uit Brummen, de ijzeren constructie door De Vries Robbe uit Gorinchem.

De extractfabriek had op de begane grond de schorsbreekmachine, de schorsmolen en de extract-batterij en opslagruimte. Op de eerste verdieping bevond zich een walserij, kantoren en laboratorium, de zolder was droog- en magazijnruimte. Het lavenhuis bevatte 32 laven (voor looien volgens de oude methode), twee kleine en twee grote looivaten en drie walkvaten. De nieuwe houten looivaten vormden de start van het dynamische looiproces met chroomzouten. Het aantal looivaten werd vergroot in 1924, en in 1925 waren de looikoemen overbodig en werden verwijderd. In 1930 was de fabriek over op chroomlooien. In het kalkhuis bevonden zich 27 kalkputten met daarachter drie scheerbomen voor het handmatig ontharen (tot 1930 handmatig) en een ontvleesmachine.[17]

In september 1919 ontstond er broei in het geraspte hout dat klaar lag om geëxtraheerd te worden. De nieuwe extractfabriek brandde tot de grond af. De gebouwen hierachter waren beschadigd maar stonden nog. Een bericht in de Nederlandsche lederindustrie vertelt dat *'de machinekamer en 't ketelhuis bleven met het verdere deel der looierij en de schoenfabriek gespaard.'*[18] De productie werd tijdelijk voortgezet in noodgebouwen en de nog aanwezige gebouwdelen. Duits architectenbureau C.T. Steinert werd gevraagd om een onbrandbaar gebouw te ontwerpen. Dit gebouw met een gewapend betonskelet was in oktober getekend en in december startte de herbouw, die in 1920 gereed was. De betonnen constructie werd geleverd door Betonijzerbouw-Maatschappij Roelen & Heine uit Nijmegen en J. Post uit Lichtenvoorde was verantwoordelijk voor het metselwerk. In de nieuwe fabriek werd vooral boxkalfleer gemaakt, dit is fijn met chroom gelooid kalfsleer.[19]
Uit het kadastrale archief blijkt dat in deze periode (in 1916) aan de andere kant van de H.A. Hulshofstraat een pakhuis werd gebouwd bestaande uit drie sheds met daarin magazijn, archief, werkplaatsen en twee garages.[20]

De contouren van de nieuwe fabriek. Kadaster Archiefwijzer HK_LTV00_G_650

De fabriek uit 1918 tijdens de bouw. VOL 4178

Interieur van de nieuwe extractfabriek uit 1918. VOL 4359

[17] De Beukelaer 2001, 48-51.
[18] *De Nederlandsche leder-industrie*, 16-09-1919, 441. Vakblad *De Nederlandsche Leder-industrie* bracht in 1922 een verslag uit over hun bezoek aan de nieuwe fabriek. Ze schrijven bijvoorbeeld dat de extractfabriek 8 kostbare koperen extracteurs heeft. Er is een schormolen voor het malen van mimosaschors en myrabolaen en een raspelmachine voor het maken van quebrachohout waarin hele stammen fijngemalen worden. *De Nederlandsche leder-industrie, 31-10-1922, 538.*
[19] De Beukelaer 2001, 52-54.
[20] ecal 0509-26-12.

De fabriek na de brand in 1919. De Beukelaer 2001

De herbouwde fabriek uit 1920. VOL 4180

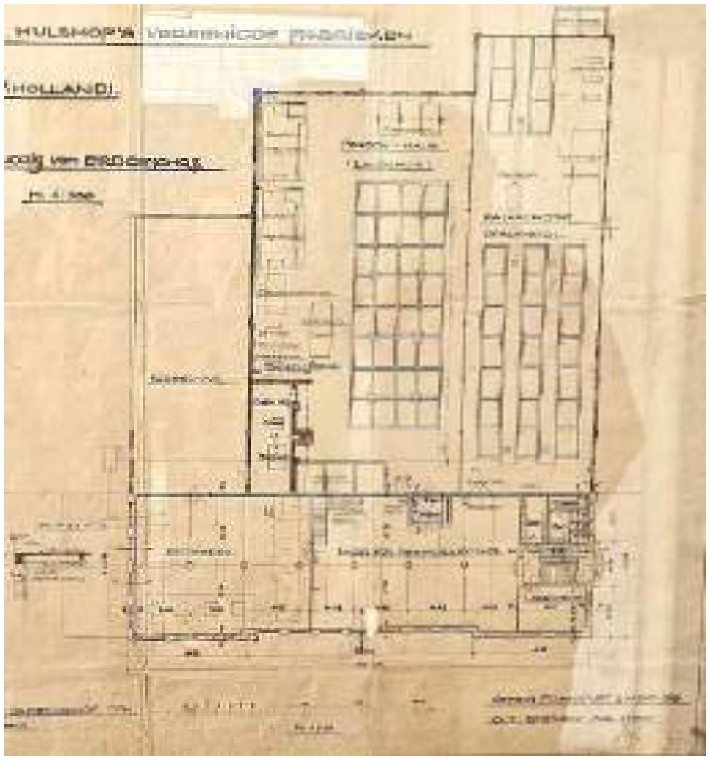

Ontwerp voor de herbouw van de extractfabriek door C.T. Steinert architecten uit oktober 1919. Collectie Vitelco

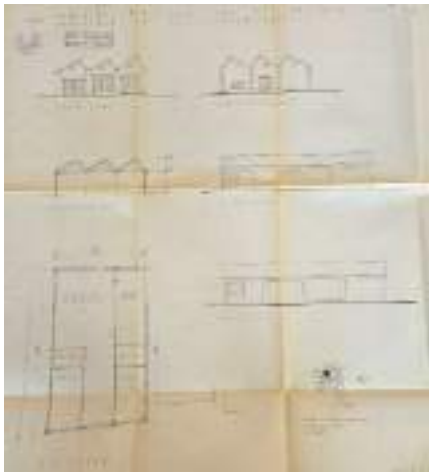

Ontwerp voor het pakhuis. ecal 0509-26-12

Jaren 20 - 30

In 1925 werd de productie van Hulshof's 'Long-life' schoenen opgeheven omdat de schoenfabrikanten die leer afnamen bij Hulshof, vonden dat er sprake was van oneerlijke concurrentie en weigerde leer te kopen zolang Hulshof met hen concurreerde als schoenfabrikant. De fabriek focuste daarna op de productie van overleer dat voor 60 procent bestemd was voor de export naar Groot Brittannië en 15 procent naar Duitsland. De rest werd afgezet op de binnenlandse markt. De machines van de schoenfabriek werden in 1926 verkocht.[21]

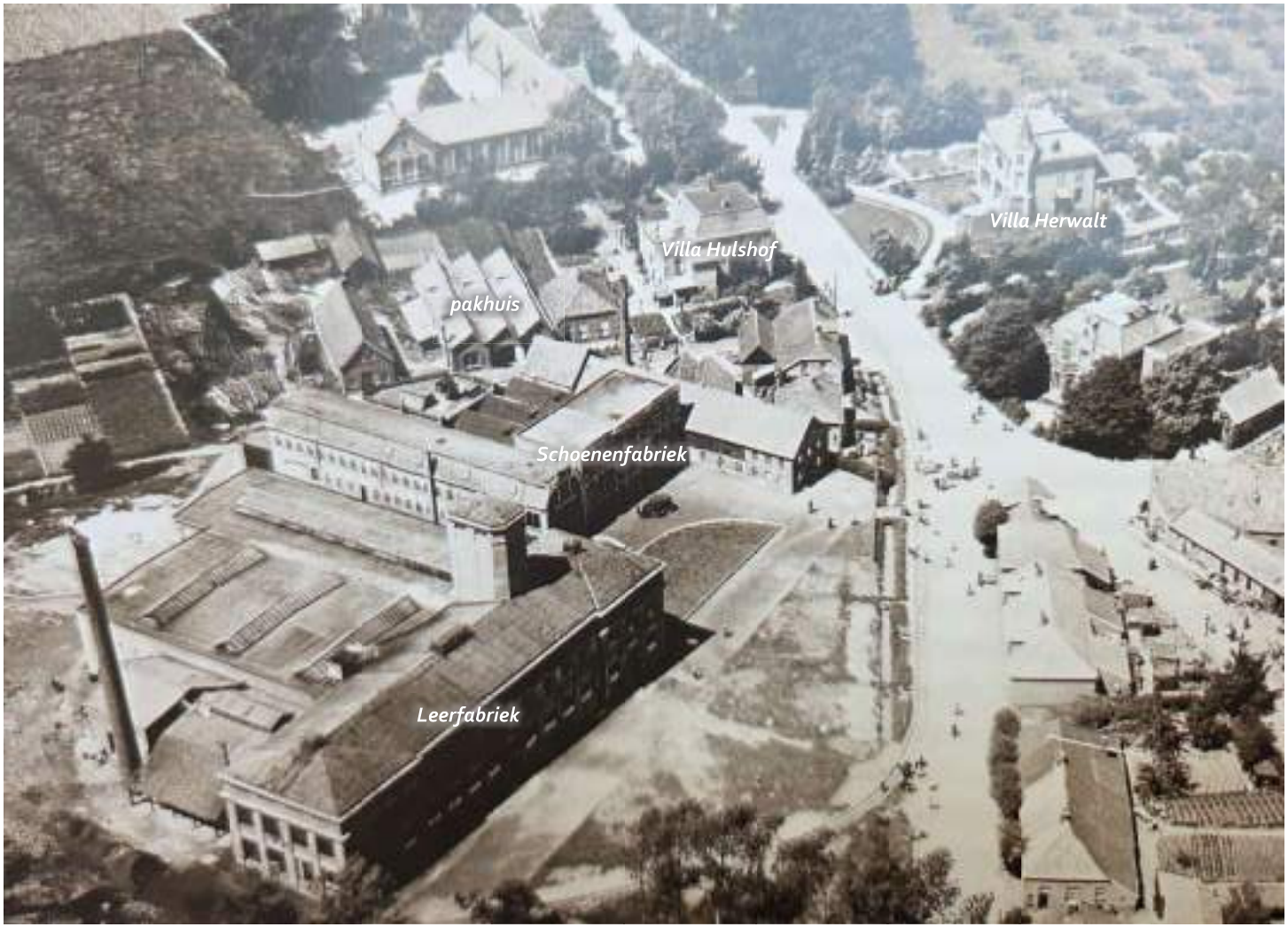

De fabriek in 1928.
De Beukelaer 2001

[21] Manschot-Tijdink 1991, 19 ; Eppingbroek, Bennink, Gregoor-Boschker 1998, 27; De Beukelaer 2001, 55-5; *Nederlandsche leder-industrie, 23-06-1926*.

In de jaren 30 zorgde de crisis voor grote verliezen en een sanering van het personeel. De grootste klap kwam in 1936 toen Groot Brittannië haar invoerrechten van 15 naar 30 procent verhoogden. Vijftig procent van de export van Hulshof ging op dat moment naar Groot Brittannië en dit kwam vrijwel stil te liggen. Het zorgde ervoor dat de productie gestaakt moest worden en de fabriek een half jaar stillag. Herman Hulshof zocht financiers en richtte hiervoor de NV tot Exploitatie van Hulshof Verenigde Fabrieken op, die de activiteiten van de fabriek overnam. Een nieuwe afzetmarkt werd gevonden in Zuid-Amerika.

Tegelijkertijd werd er ook gezocht naar nieuwe producten die gemaakt konden worden met het eigen leer waardoor de fabriek minder afhankelijk was van de export. Daarom startte in 1935 in de voormalige schoenenfabriek een afdeling die hoogwaardige bretels maakte voor de brandweer en politie. Met een stansmachine werden de leren onderdelen gestanst en op een stikmachine werden de onderdelen bevestigd aan het elastiek. Dit werd echter geen succes en werd weer opgeheven. Daarna werd een tassenfabriek opgericht: Herwalt, een samentrekking van Herman en zijn vrouw Walthera. Het was een aparte onderneming met een eigen kantoor en eigen personeel, maar wel met dezelfde directeur als de leerfabriek: Herman Hulshof. Er werden luxe lederwaren gemaakt als portefeuilles, portemonnees en luxe handtassen. De fabriek was een succes en al snel werd gewerkt met een zogenoemd consignatiesysteem: Herwalt produceerde een hele collectie artikelen die vervolgens verkocht werden in winkels van depothouders die enkel Herwalt producten mochten verkopen. In 1940 waren er 275 van deze winkels, depots genoemd. Door het succes van Herwalt ging het ook weer voorspoedig met de leerproductie van Hulshof.[22]

Er zijn in deze periode geen bouwkundige wijzigingen gedocumenteerd. De schoenfabriek had bijna tien jaar leeg gestaan dus hier zal zeker het een en ander zijn opgeknapt en voorzien van nieuwe machines

De tassenfabriek in 1936. VOL 4376-z

[22] De Beukelaer 2001, 65-70.

De fabriek tijdens de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Duitse bezetting moesten de Nederlandse fabrieken schoenen aan Duitsland leveren in ruil voor looistoffen. De voorraden huiden en looistoffen raakten op en in 1941 moesten veel fabrieken sluiten. Hulshof weigerde voor de Duitsers te werken en het lukte de fabriek enige tijd draaiende te houden. In 1943 werd de leerfabriek gesommeerd de productie stil te leggen en werden alle voorraden, grondstoffen, machines en gereedschappen in beslag genomen. Om dit te voorkomen waren diverse machines gedemonteerd en verstopt in oude kalkputten op het terrein. In de fabrieksgebouwen en kantoren werden SS'ers ingekwartierd. De looierij werd ingericht als werkplaats en garage en de tassenfabriek als opslagplaats. In december 1944 werd de fabriek gebruikt als kwartier voor soldaten. Ca 60 manschappen sliepen in de tassenfabriek. Herman Hulshof was ondergedoken maar een deel van het personeel van Hulshof kwam naar de fabriek om toezicht te houden en ervoor te zorgen dat de Duitsers niet het hele kantoor in beslag namen. In de watertoren van het hoofdgebouw schuilden vijf Lichtenvoordse onderduikers die niet in Duitsland wilde gaan werken. Na het vertrek van de Duitsers overnachtte er meerdere malen Engelse soldaten in de fabriek.[23]

Het kantoorpersoneel op een Engelse tank op 13 april 1945. VOL 4386-z

Engelse soldaten en hun tankks met in het midden twee generaties Hulshof. VOL 0511

[23] De Beukelaer 2001, 76-84.

Jaren 40 en 50

Tussen april en augustus 1945 werd de tijdens de oorlog aangerichte schade aan de gebouwen hersteld en werden de machines uit de kalkputten gehaald en gemonteerd. De productie kwam door een tekort aan grondstoffen langzaam op gang en was eind 1947 weer op niveau.[24] Een bezoek van Hulshof aan de VS om daar de nieuwste looimethoden de bekijken zorgde voor veranderingen in het proces en verhoging van de productie. In 1948 werd een kantine geopend in de tassenfabriek. Hier konden overblijvers lunchen en kregen ze de eerste kop koffie gratis. Ook voor het werk konden medewerkers in de kantine op te warmen en te ontbijten. De kantine ging hiervoor open voor half 8 en sloot om half twee.[25]

Harry Hulshof (1928-2000) ging in 1952 aan de slag als directeur in de fabrieken van zijn vader. Het ging voorspoedig met de fabrieken en er werd uitgebreid en gemoderniseerd. Zo werd in 1955 aan de leerfabriek een dertig meter lange fabriekshal gebouwd met daarin een schaverij en schuurafdeling, het kalkhuis voorzien van nieuwe haspels, een nieuwe kantoorvleugel gebouwd en een stuk grond aangekocht. De hal had een Fuseeschaaldak. In 1956 werd een aanvraag ingediend voor een nieuwe bergplaats voor chemicaliën ten zuiden van de leerfabriek. Deze werd in 1957 verdubbeld met een opslagloods. In 1957 werd het machinepark vernieuwd. Door al deze investeringen werd het productieproces sterk geautomatiseerd. De entree van Herwalt werd eveneens vernieuwd in deze periode.

Het fabrieksterrein rond 1951. VOL 4232

De fabriek rond 1952. De nieuwe hal is hier nog niet gebouwd. De Beukelaer 2001

De achtergevel van de fabriek rond 1955 met links de nieuwe hal met schaaldak. Collectie Vitelco

[24] De Beukelaer 2001, 86-87.

[25] De Beukelaer 2001, 93.

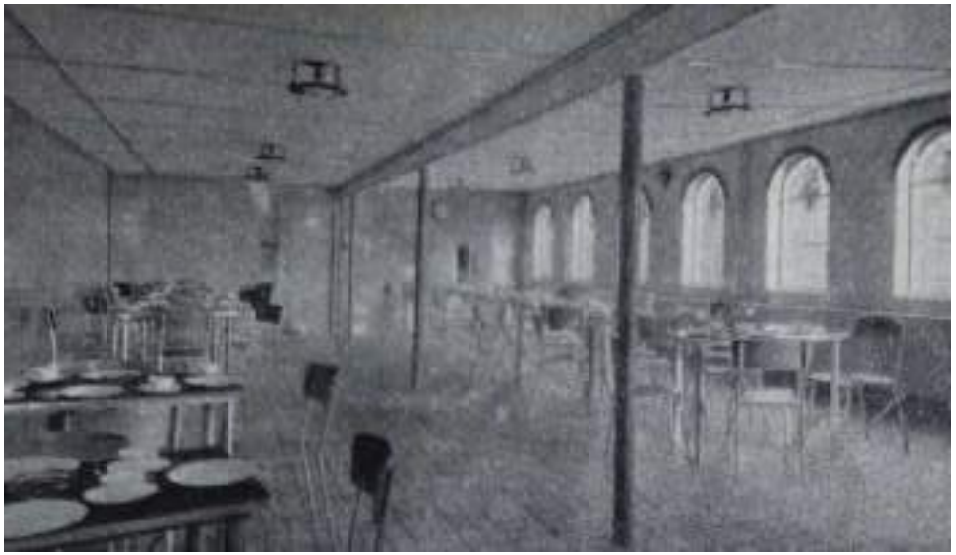

De kantine rond 1955

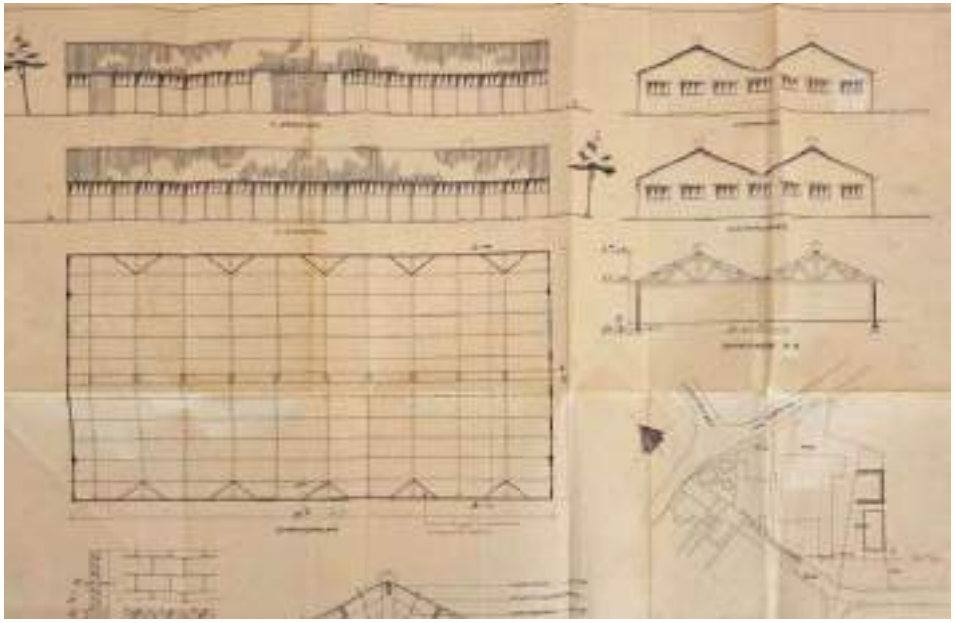

Ontwerp voor de nieuwe bergplaats voor chemicalien. ecal 0509-26-7

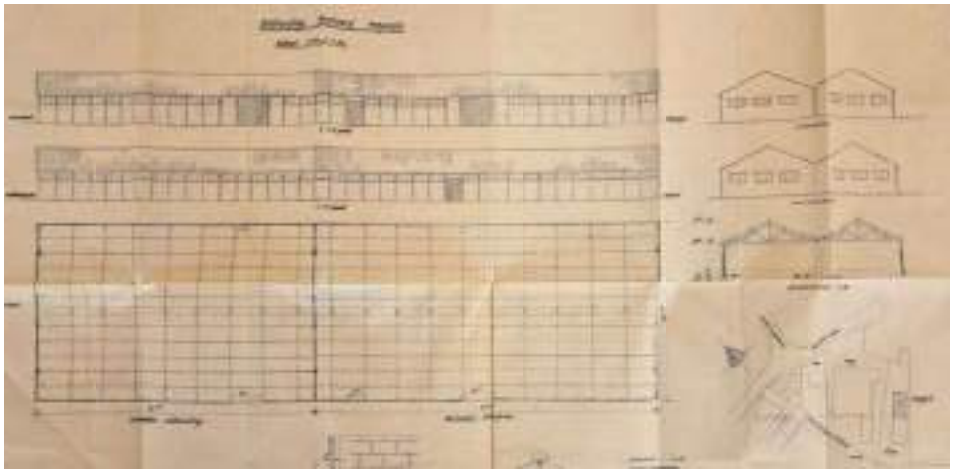

De verdubbeling van de nieuwe bergplaats met een opslagloods. ecal 0509-26-8

Rechts de vernieuwde entree van de tassenfabriek. VOL 6032

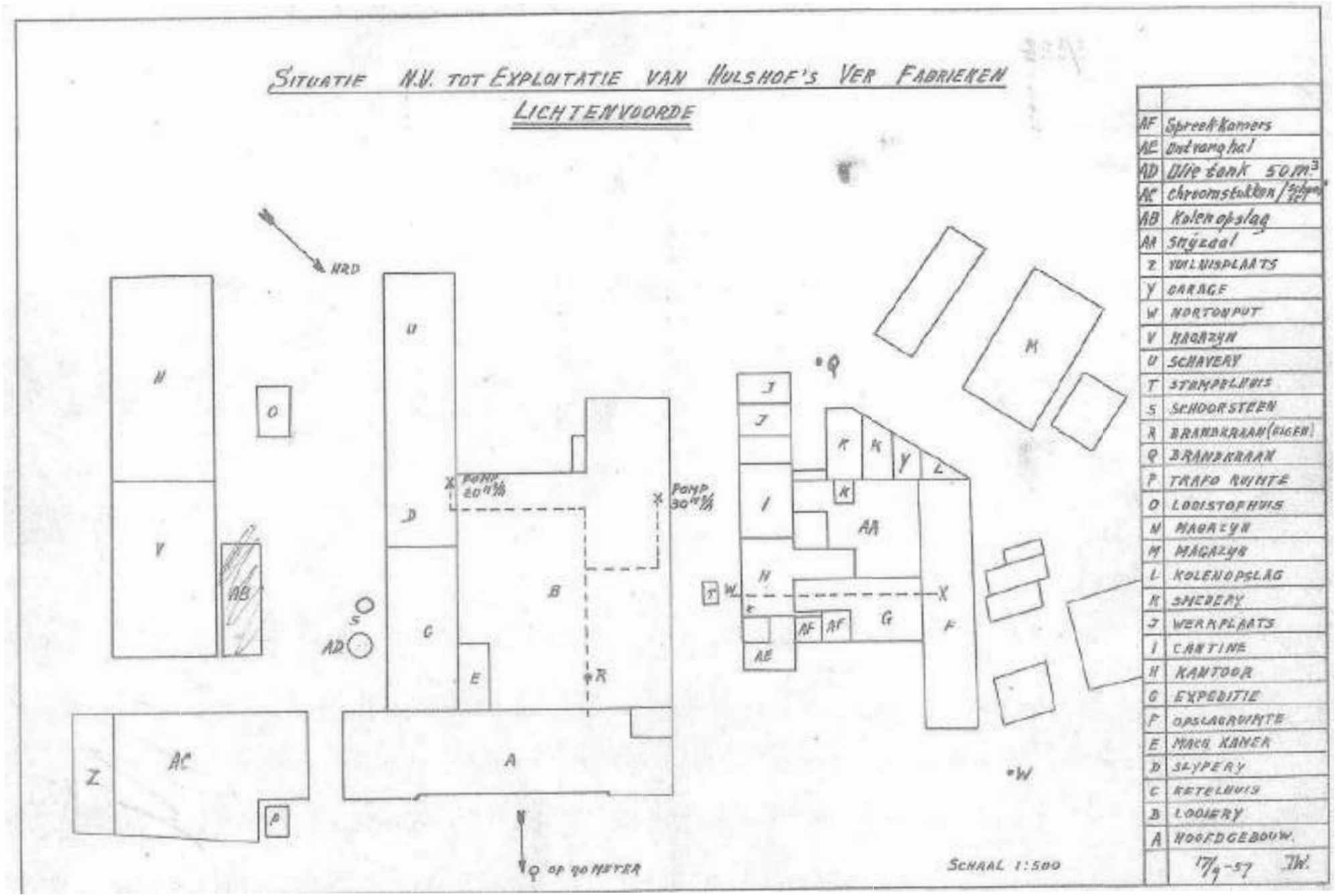

Plattegrond van de fabriek uit 1959. Bron: Collectie Vitelco

Jaren 60 en 70

In de eerste helft van de jaren zestig bleef het bedrijf investeren. Er werden verschillende nieuwe machines geplaatst om het werk te verlichten, waaronder een hydraulische splitmachine, een elektronische schaafmachine en een volautomatische vacuümdroger. Daarnaast werd het aantal looivaten verdubbeld en vervangen door grotere exemplaren. In 1963 werd een grote nieuwe hal geplaatst die gebruik werd als tussenmagazijn van overleer en split. De architect was Cornelis Staartjes uit Groenlo. Datzelfde jaar schonk het personeel een klok ter gelegenheid van de 75e verjaardag van Herman Hulshof. Ook werd het nathuis geheel gemoderniseerd en voorzien van een vloer met stelconplaten. Vanaf 1964 ging het slecht met de sector. In 1967 moest Hulshof werktijdverkorting aanvragen voor een deel van het personeel. Om de personeelskosten te drukken, werd mechanisatie steeds verder doorgevoerd.[26]

Op 11 januari 1965 ontstond brand op de zolder van het leermagazijn van Herwalt. De expeditie en twee grote voorraadmagazijnen brandden volledig af. Het kantoor en de tassenfabriek daarboven bleven gespaard. In het pand bevonden zich ook de kantoren van Hulshof's Verenigde Fabrieken, waar aanzienlijke waterschade ontstond. Op het terrein werden tijdelijke kantoren geplaatst. Eind 1965 startte de herbouw naar ontwerp van Richard Donker uit Apeldoorn. De nieuwbouw werd op 29 april 1966 geopend.[27]

In 1964 werd er een looistoffenhuis gebouwd tegen de bergplaats uit 1956-1957 ten zuiden van de leerfabriek.

Brand in de tassenfabriek. VOL 04183

Brand in de tassenfabriek. VOL 4184

Brand in de tassenfabriek. VOL 4192

Brand in de tassenfabriek. Vol 4189

[26] De Beukelaer 2001, 115, 118-119, 124.

[27] De Beukelaer 2001, 127-129; Eppingbroek, Bennink, Gregoor-Boschker 1998, 35; https://www.beeldbanklichtenvoorde.nl/cgi-bin/beeldbank.pl?ident=06757&search=VELD%20fromdate%20Aaltenseweg&sort=14

Het nieuwe gebouw van de tassenfabriek. VOL 6757

De showroom van Herwalt in 1969. Vol 4032

Het terrein in 1967. VOL 6762-z

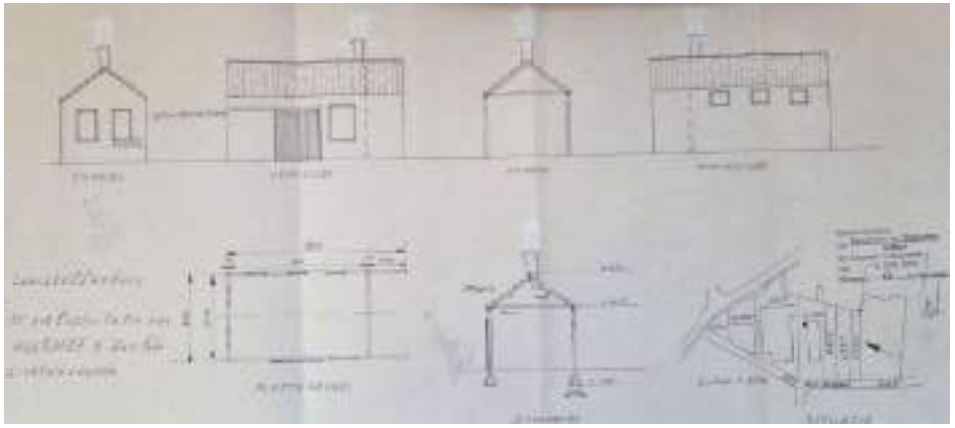
Ontwerp voor het looistoffenhuis uit 1964. ecal 0509-26

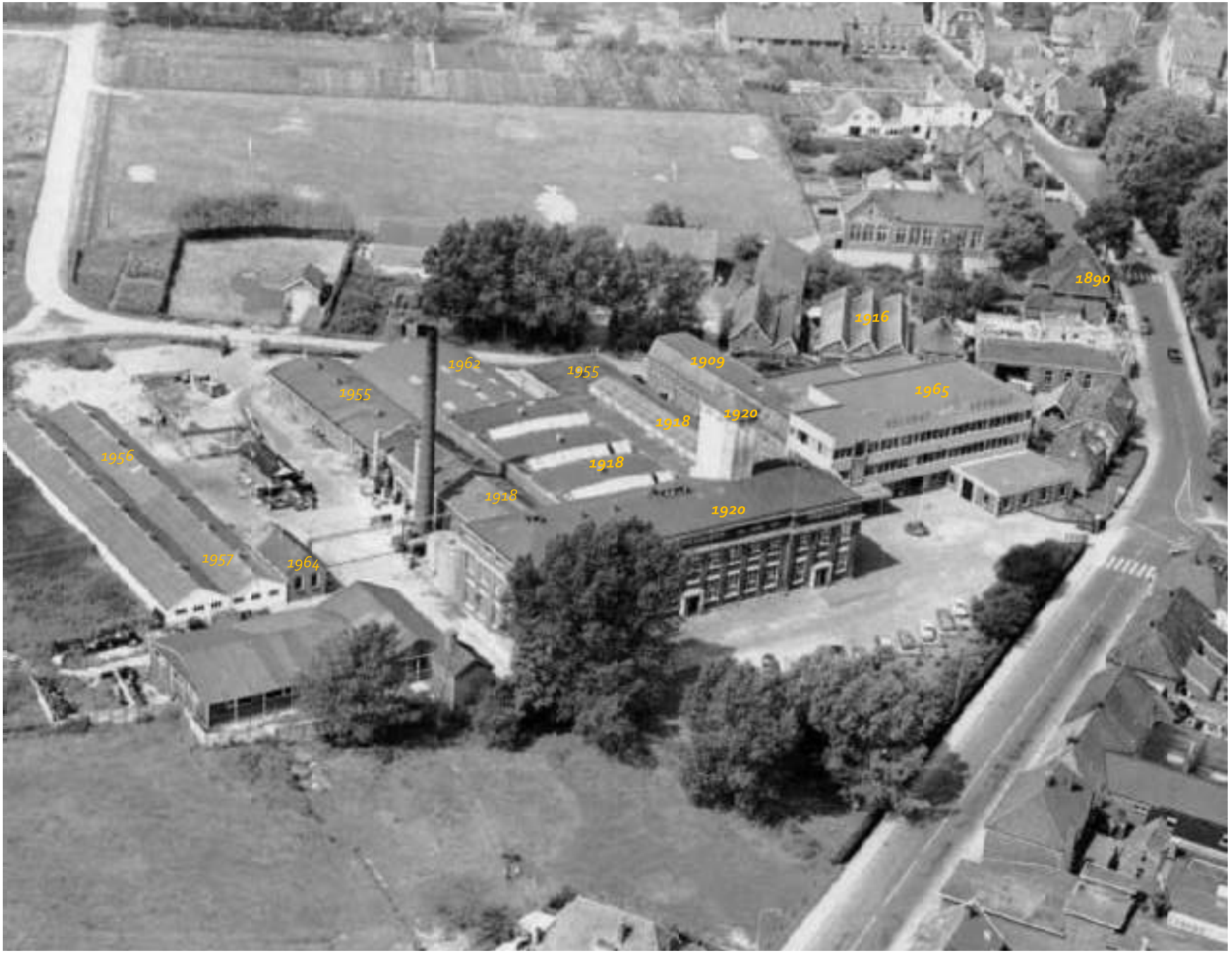

Het terrein rond 1967 met de bouwdata van de verschillende onderdelen. VOL 4404

De watervervuiling door de chroomlooistof en daarbij behorende afvalwaterproblematiek werd in de jaren 60 steeds belangrijker. Tot het eind van de jaren 50 ging het afvalwater van Hulshof via het gemeenteriool naar de waterzuivering. Hier waren regelmatig verstoppingen door huidresten of stukken leer. De hoeveelheid afvalwater en het aantal chemicaliën in het water moesten van de overheid aangepakt worden en nieuwe heffingen waren in de maak. Om zich daarop voor te bereiden werd bij Hulshof gekeken hoe ze het afvalwater konden zuiveren. In 1962 diende het bedrijf een aanvraag in voor een rioolbezinkput. Deze zorgde al voor enige verbetering. De vervuilingsgraad bleef echter hoog en de gemeente kwam in 1966 met een nieuwe bouwvergunning die de eisen voor het water aanscherpte. Het was voor de fabriek niet mogelijk om hieraan te voldoen waardoor ze uiteindelijk in een zware categorie vielen en veel meer rioolbelasting moesten betalen. Na de bouw van een nieuwe gemeentelijke zuiveringsinstallatie in 1971 bleek dat de zuurgraad en het gehalte aan chroomconcentraties van het afvalwater van Hulshof te hoog waren, waardoor de zuivering niet werkte. Hulshof moest maatregelen nemen en na onderzoek werd besloten om een grotere bezinkput te bouwen waarbij later indien nodig beluchtingsapparatuur geplaatst kon worden. Een lagere zuurgraad, nodig voor de waterkwaliteit, zou namelijk zorgen voor stankoverlast. [28]

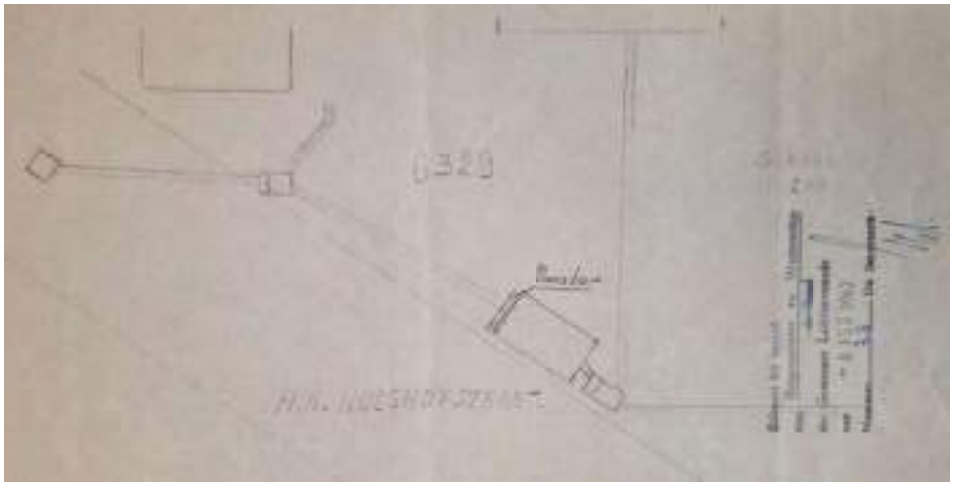

Tekening van de rioolbezinkput uit 1962. ecal 0509-26-10

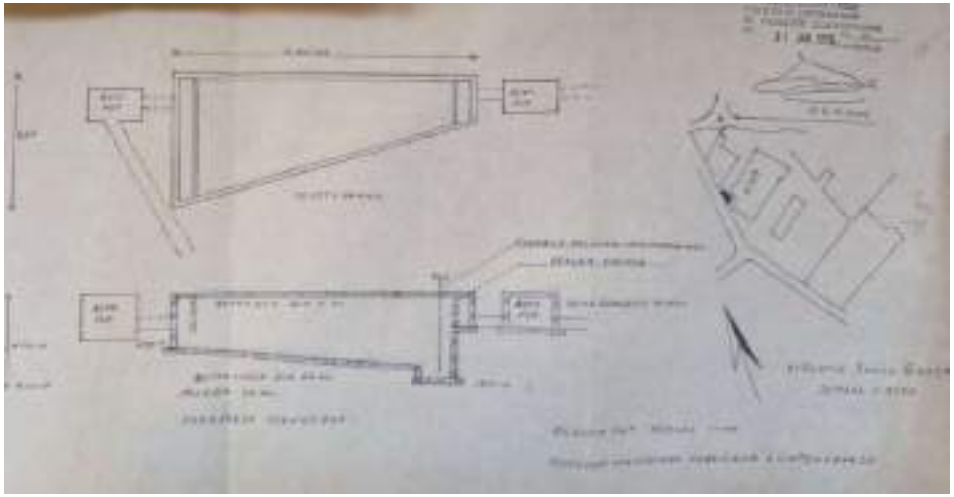

De vergroting van de bezinkput uit 1972. Ecal 0509-26-18

[28] De Beukelaer 2001, 131-139.

Begin jaren 70 werd bij Hulshof de productie uitgebreid met kleding- en meubelleer waardoor de fabriek minder afhankelijke werd van de tassenindustrie. Er werd geleidelijk geheel overgestapt naar meubelleer. Hiervoor waren grotere huiden voor grotere oppervlakken leer nodig en dus ook bredere machines om deze grotere oppervlakken te verwerken. De tassenfabriek kreeg een kussenafdeling, die al snel onvoldoende capaciteit had. Daarom werden in de tweede helft van de jaren 70 nieuwe magazijnen gerealiseerd. Bij het hernieuwde gebouw uit 1965 werd de tweede verdieping vergroot. Een nieuw huidenmagazijn werd over het bestaande magazijn geconstrueerd en zodanig geïsoleerd dat de huiden onder koele omstandigheden bewaard konden worden. De opslagloods uit 1957 die hiervoor lag werd kort daarna ook vervangen voor eenzelfde bouwwerk en was in gebruik als chemicaliën magazijn. De Beukelaar verteld dat een nieuw magazijn, waarin tevens de afgewerkte zitkussens werden opgeslagen, bewust 20% groter gebouwd werd dan op dat moment noodzakelijk was, om toekomstige uitbreidingen mogelijk te maken. Hij schrijft dat het magazijn was voorzien van een ontvangstruimte voor klanten en een fundering die de bouw van een extra verdieping in de toekomst zou faciliteren. Bij de realisatie van het nieuwe kantoor in 2001 is hiervan gebruikgemaakt.[29] Hiermee moet hij verwijzen naar de showroom die in 1978 werd gebouwd voor de leerfabriek, op de locatie van het huidige kantoor. Deze showroom was in 1990 in gebruik als leermagazijn. Het werd echter ontworpen als showroom met spreekkamer en toiletten. In 1979 werd het oude dak van het nathuis vervangen. Door alle investeringen was de fabriek aan het einde van de jaren 70 een van de modernste meubelleerfabrieken. In 1976 kreeg Hulshof het predicaat 'Koninklijk'.[30]

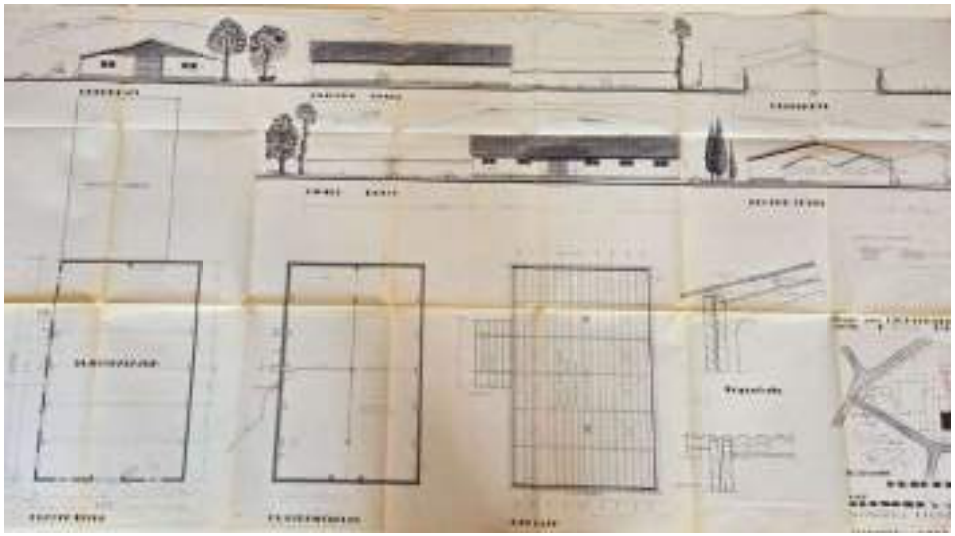

Het nieuwe huidenmagazijn uit 1977 dat over de bergplaats voor chemicalien uit 1956 werd gebouw ecal 0509-26-21

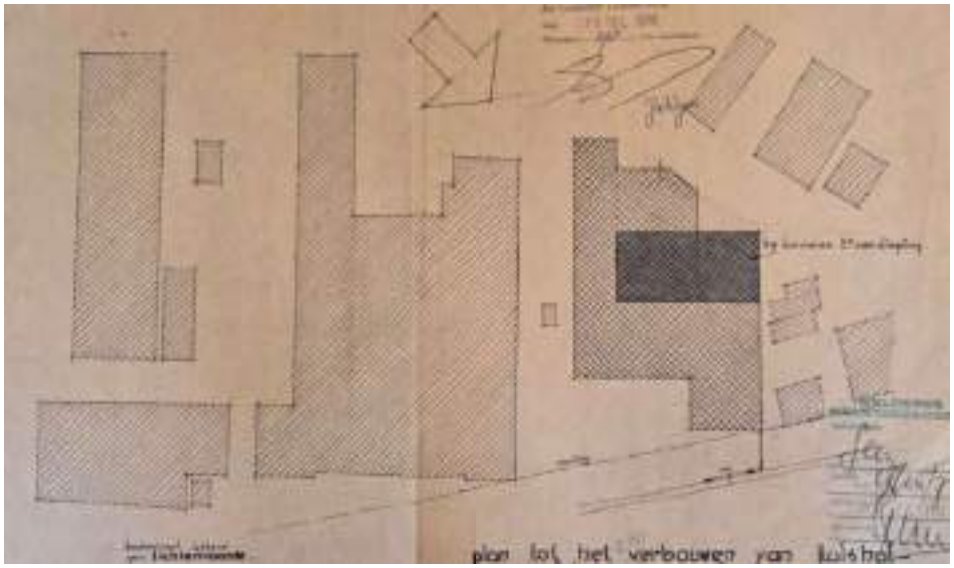

Terreinoverzicht met in het donkere vlak het gedeelte van de tassenfabriek dat werd uitgebreid. eca 0509-26-20

[29] De Beukelaer 2001, 155-157, 160-161; Eppingbroek, Bennink, Gregoor-Boschker 1998, 35.

[30] De Beukelaer 2001, 160-161.

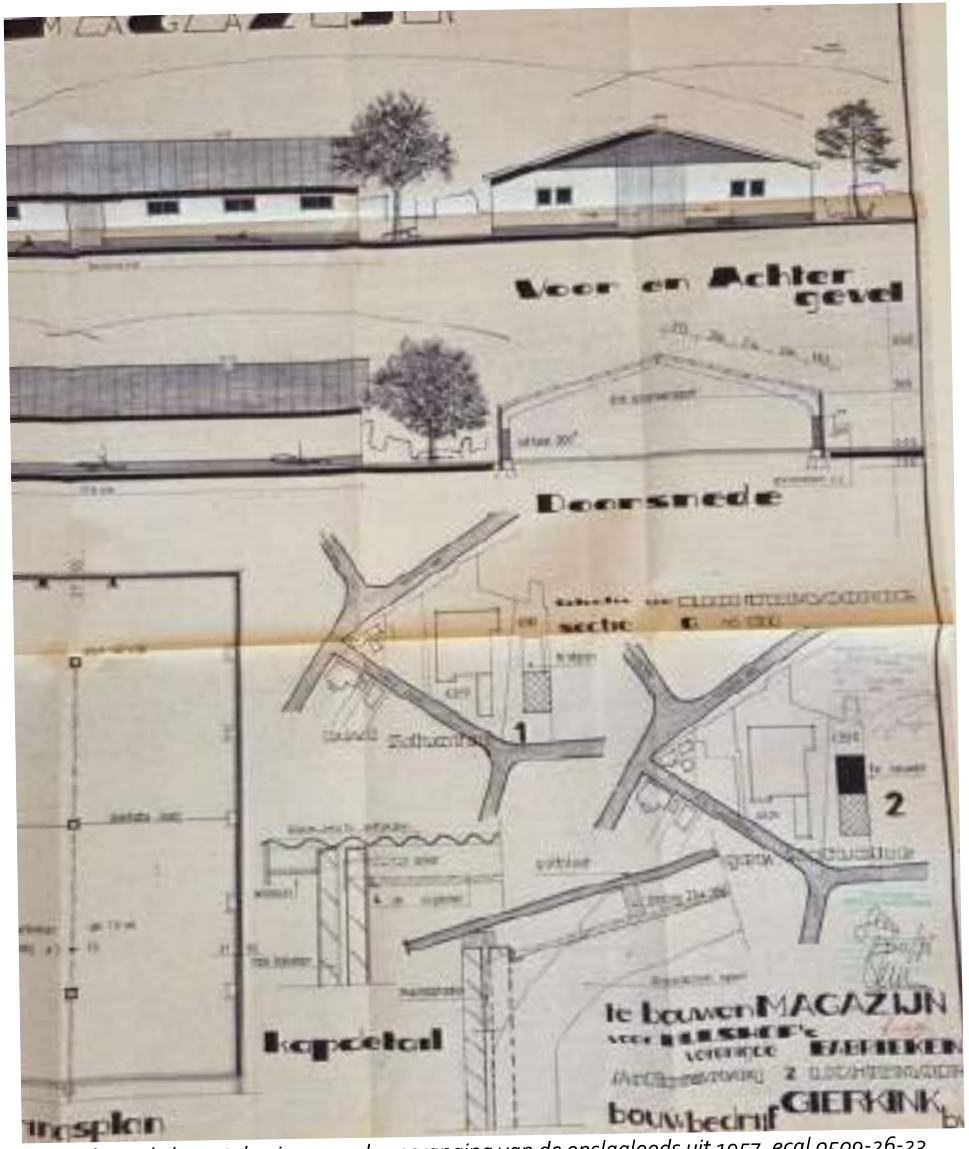

Uitsnede uit de bouwtekening voor de vervanging van de opslagloods uit 1957. ecal 0509-26-23

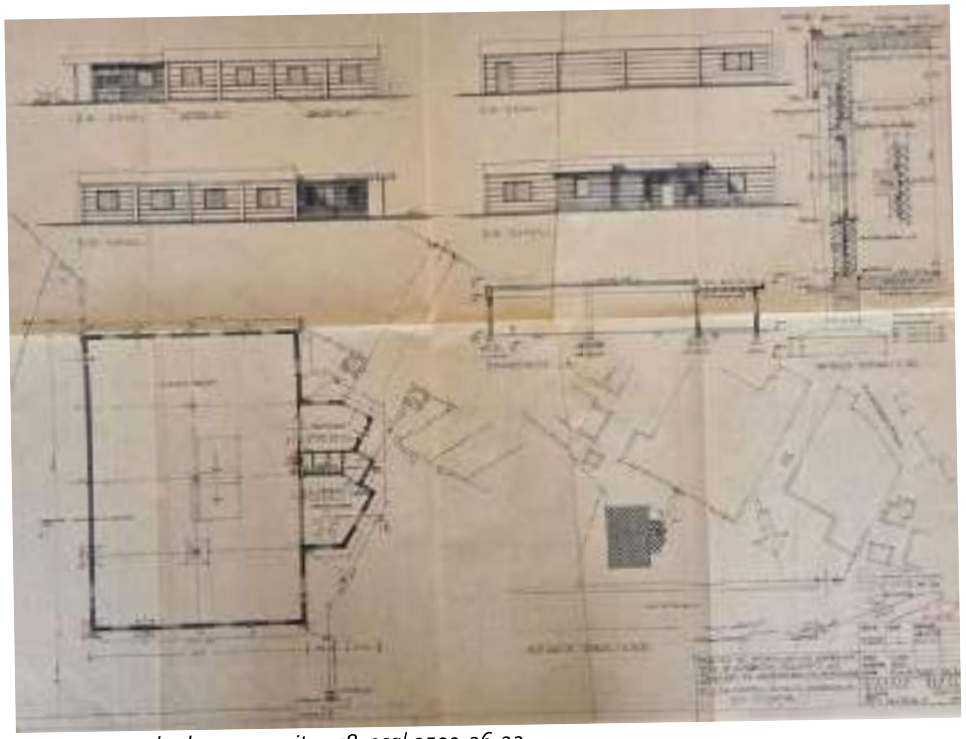

Ontwerp van de showroom uit 1978. ecal 0509-26-22

Jaren 80-90

In de jaren 80 stagneerde de productieomvang en de omzet. Er werd veel aandacht besteed aan de milieuvraagstukken. De hoeveelheid slib in het afvalwater maakte het uiteindelijk noodzakelijk om een eigen afvalwaterzuivering te bouwen die in 1989 in gebruik werd genomen. Ook werd er gekeken welke verandering gemaakt konden worden in het proces. Een van de oplossingen was het intact laten van de haren bij het schoonmaken van de huiden en deze haren vervolgens zeven uit het afvalwater. Voor de nieuwe ontharingsmethode was een dubbbelwandig vat ontworpen met gaten erin die alleen de haren doorlieten. Rond 1991 werd de looierij hiervoor ingrijpend gerenoveerd. Hierdoor werd de productie verdubbeld en kon worden voldaan aan alle eisen op het gebeid van water, stankoverlast en geluid. De zijgevel van de fabriek werd met vijf meter verplaatst waardoor er ruimte ontstond voor deze nieuwe haarbesparende kalkvaten en bordessen via welke deze bediend konden worden. Het waterzuiveringsproces werd hierdoor vijftig procent goedkoper en er waren 40 procent minder chemicaliën nodig.[31] Ook werd er getest met ijzerchloridetanks. Deze werden gebruikt om het sulfide dat in het afvalwater zit neer te slaan in de vorm van ijzersulfide. Deze neerslag wordt vervolgens in de fysisch chemische waterzuivering samen met uitgevlokte eiwitten gefilterd op een kamerfilterpers. De proefopstelling werkte en in 1990 werd de tanks naar buiten geplaatst en twee opvangbakken neergezet. De ijzerchloride werd vanuit de opslagtanks gedoseerd in een mixerput.[32]

Daarnaast werd pakhuis uit 1916 aan de H.A. Hulshofstraat in 1991 vervangen voor een nieuw magazijn. In 1989 ging de dagelijkse leerfabriek naar Herman Hulshof, de oudste zoon van Harry. Om het geluidsoverlast van de fabriek te verminderen werd in 1991 een betonnen schutting om het terrein geplaatst.[33]

Het nathuis in 1997. VOL 4671

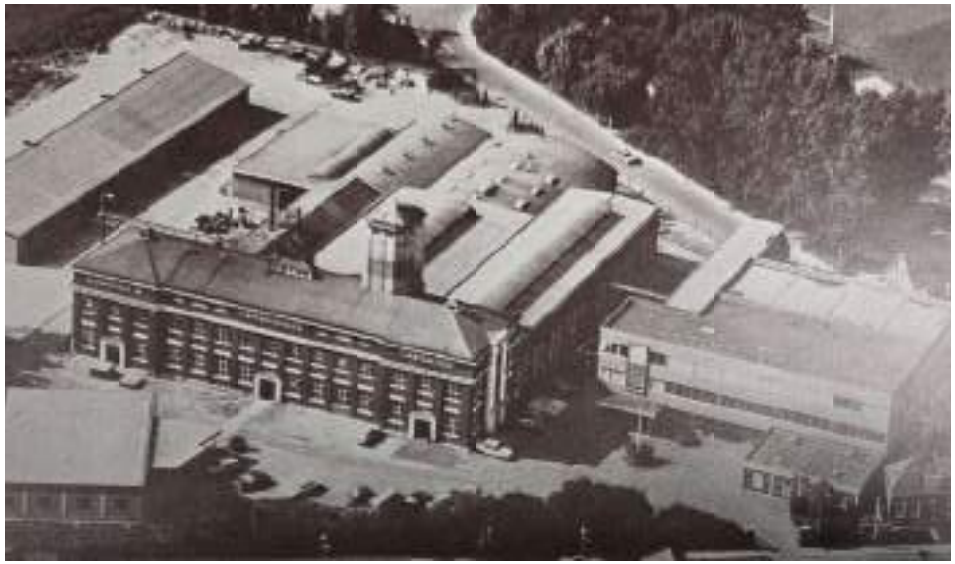

Luchtfoto van het terrein rond 1981. Op de voorgrond links ligt de showroom. Collectie Vitelco

Luchtfoto uit 1992 met daarop het aangepaste nathuis en een nieuw magazijn uit 1985. VOL 4389

[31] De Beukelaer 2001, 164-178.
[32] ecal 0510-19-6
[33] De Beukelaer 2001, 107; ecal 0510-19-9

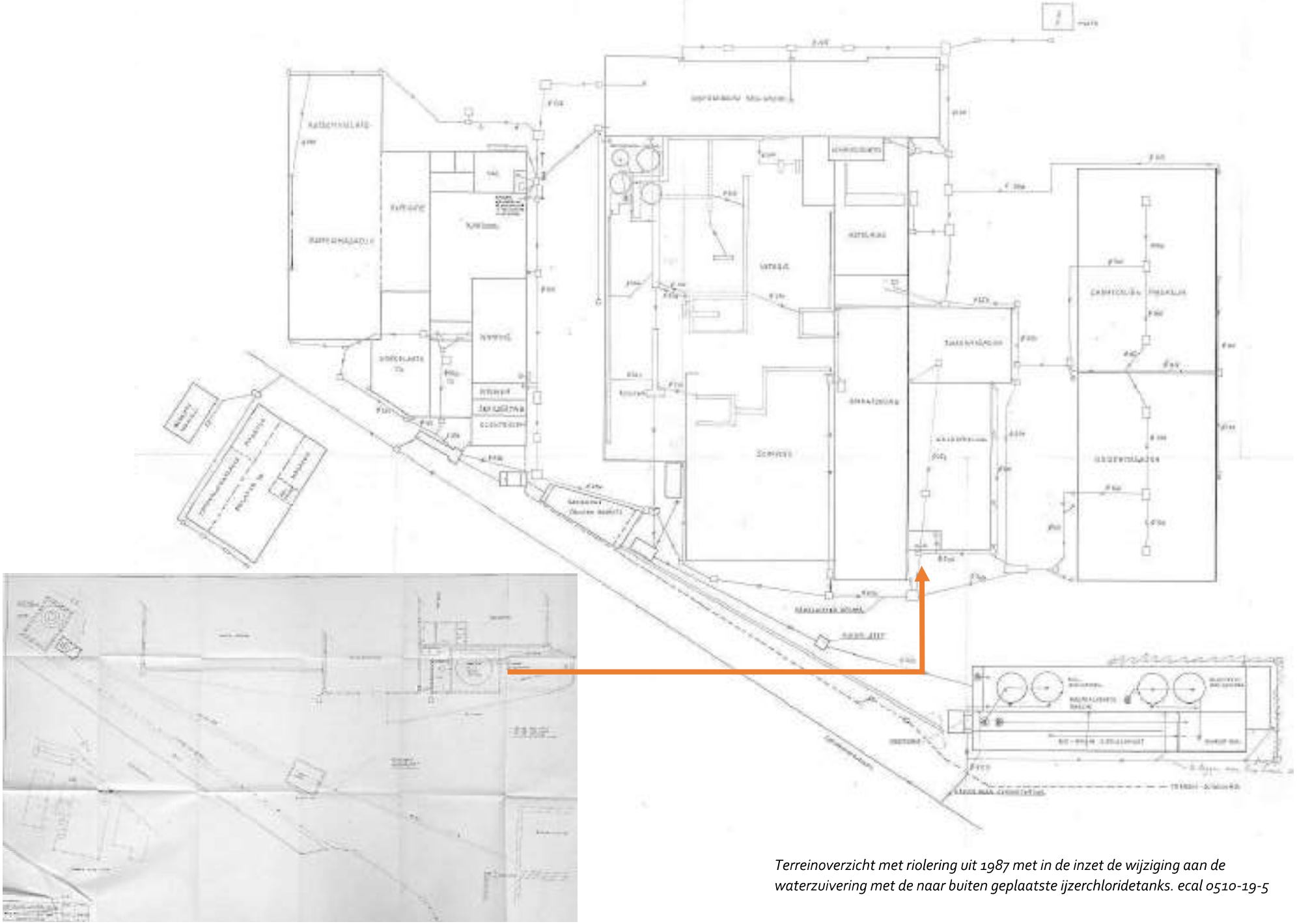

Terreinoverzicht met riolering uit 1987 met in de inzet de wijziging aan de waterzuivering met de naar buiten geplaatste ijzerchloridetanks. ecal 0510-19-5

In 1993-1994 werd een geheel nieuwe finishfabriek gebouwd naast de leerfabriek naar ontwerp van architect A.A.J. Gierkink. Hier kon het finishen milieuvriendelijker plaatsvinden met waterafdunbare verven. Het pand werd op 7 oktober 1994 officieel geopend op door de Commissaris van de Koningin de Jan Terlouw. In 1994 werd een aanvraag gedaan voor het maken van een verbindingssluis tussen het de leerfabriek en de finishhal.[34]

Er werd ook gekeken of van de afvalproducten bijproducten gemaakt konden worden. Zo werd van het proteïne in de onderlaag van de huid collapro gemaakt, wat gebruik werd in vleesproducten. In 1997 werd Hulshof's Protein Technologies opgericht om proteïnen voor huidproducten en andere voedselproducten te produceren en verhandelen.[35] In 1998 kreeg Hein (Henricus) Hulshof, de jongste zoon van Harry, de leiding voer de tassenfabriek.[36]

Het terrein in 1994 met de nieuwe finishhal. VOL 1128

[34] ecal 0510-19-12
[35] De Beukelaer 2001, 192-195.
[36] De Beukelaer 2001, 107.

2000-heden

Ook in de jaren 0 vonden nog diverse wijzigingen plaats op het terrein. De leerfabriek werd ook aan de andere zij- en achtergevel vergroot en voorzien van nieuwe gevels en een nieuwe constructie. In 2001 werd een nieuw kantoor gebouwd op de locatie van de oude showroom in 2000-20001. Het glazen driehoekige kantoor is een ontwerp van Wim Maas van MAAS Architecten. In 2002 werd de ruimte tussen de finishhal en de waterzuivering dichtbebouwd. In 2002-2003 werden nieuwe bedrijfshallen gebouwd aan de H.A. Hulshofstraat en in 2008 werd het dak van het nathuis en de ververij van de leerfabriek vervangen.

In 2013 werd Koninklijke Hulshof failliet verklaard. De leerfabriek werd herstart door Rompla Tanneries. Rompa werd vervolgens in 2019 overgenomen door Vitelco Leather, onderdeel van PALI Group. Zij sloten de fabriek in Lichtenvoorde in 2025 waarna het terrein werd gekocht door Gemeente Oost Gelre. Sinds het beëindigen van de werkzaamheden zijn de machines en installaties verkocht.

Een luchtfoto van na 2003 en voor 2008 met daarop de nieuwe bedrijfshallen. Collectie Vitelco

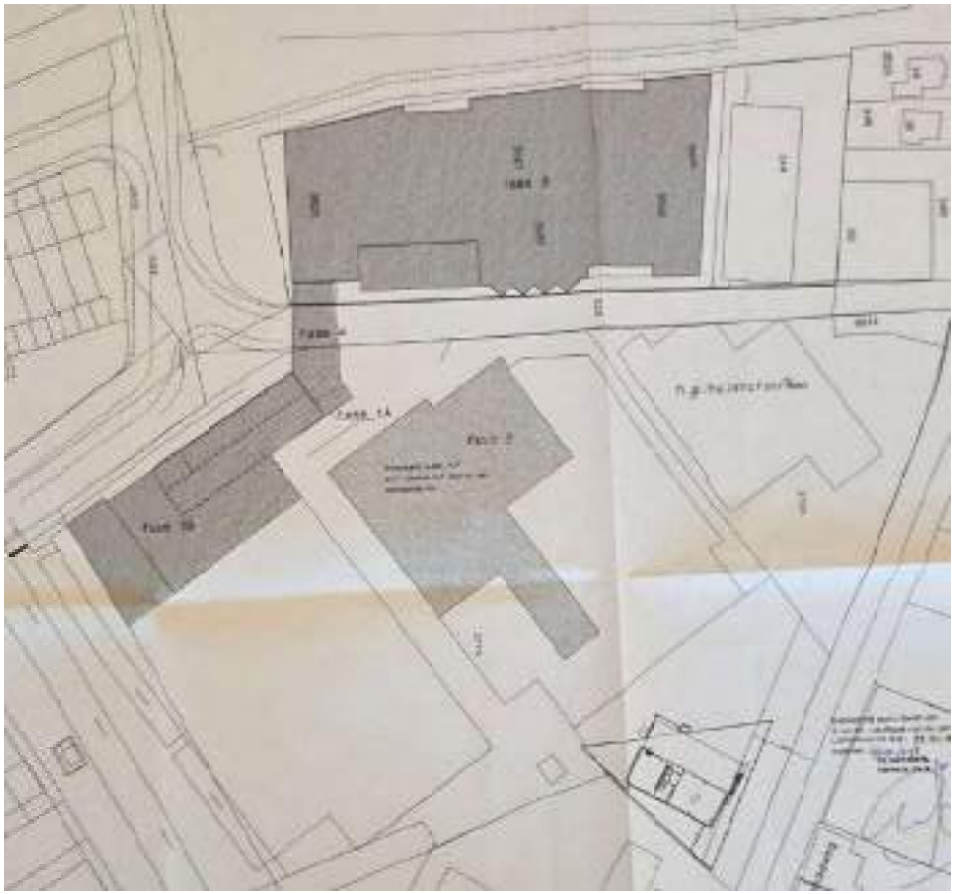

Een terreinoverzicht uit 2002 met in het grijs alle nieuwbouw aan de fabrieksgebouwen. ECAL 5010-1274-5

3. Bouwhistorische beschrijving

In het onderliggende hoofdstuk worden de verschillende gebouwdelen op het fabrieksterrein per gebouw beschreven. Hierbij worden de gebouwdelen op volgorde van bouwjaar behandeld. De tassenfabriek Herwalt vormt de oudste kern van het terrein en bevat nog een bouwdeel uit 1909 en 1914. De leer- en extractfabriek van Hulshof bevat een bouwdeel uit 1920 (het hoofdgebouw). Dan volgt het trafohuisje uit de jaren 40 en vervolgens de verschillende bouwdelen uit de laatste kwart van de vorige eeuw en later.

Per onderdeel wordt in hoofdlijnen de bouwhistorie van het desbetreffende pand besproken. Daarna volgt een korte bouwhistorische beschrijving van de bouwmassa, het exterieur, de constructie en het interieur. De beschrijvingen worden aangevuld met actuele foto's, historische afbeeldingen en tekeningen. De beschrijvingen en bouwfases zijn op hoofdlijnen, om een algemene indruk te krijgen van de ontwikkeling van de gebouwen. De beschrijvingen zijn gebaseerd op waarnemingen ter plaatse en bestudering van de in dit onderzoek verzamelde archiefstukken. De moderne panden zijn vanwege hun beperkte belang zeer beknopt beschreven, de oudere bouwdelen worden in meer detail besproken.

Terreinoverzicht met in het gearceerde gedeelte de onderdelen van de leerfabriek en links in het niet gearceerde gedeelte de onderdelen van de tassenfabriek. In het groen het hoofdgebouw van Hulshof dat beschermd is als rijksmonument

3.1 Stedenbouwkundige situatie

Het fabrieksterrein ligt verspreid over meerdere percelen. De leerfabriek Hulshof ligt samen met het kantoor, de finishhal, bedrijfshallen en het trafohuisje op perceel 3770. De tassenfabriek ligt op perceel 3769 en het magazijn van de tassenfabriek ligt op perceel 5816.

De bebouwing op het terrein bestaat uit hoge grote vooral rechthoekige volumes van twee tot drie bouwlagen onder een plat dak. Qua oriëntatie volgt de oudste bebouwing de vorm van het eerste perceel: in een hoek ten opzichte van de Aaltenseweg. Bij de uitbreidingen zijn steeds percelen richting het zuiden / zuidoosten gekocht en is dezelfde as aangehouden. Er zijn twee fabrieksstraten met deze oriëntatie (de eerste sinds de bouw van de nieuwe leerfabriek, de tweede sinds de uitbreidingen in de tweede helft van de vorige eeuw). Het wigvormige terrein tussen de fabriek en de straat bleef grotendeels onbebouwd. Aan de achterzijde van het terrein lag een weg die later de H.A. Hulshofstraat werd. Deze straat vormde in de eerste periode de grens van het terrein. In 1916 werd een eerste pand aan de overzijde van de straat gebouwd die bij de tassenfabriek hoorde. De panden ten zuiden hiervan waren lang van andere eigenaren en werden uiteindelijk door de leerfabriek gekocht en bij het terrein getrokken. Na de bouw van de bedrijfshallen werd de straat doodlopend en een fabrieksstraat. Het open terrein voor de fabriek werd in vanaf de tweede helft van de vorige eeuw door de bouw van de nieuwe tassenfabriek, de showroom en het kantoor kleiner. In 1880 lag er voor het terrein een water wat op de luchtfoto uit 1928 nog zichtbaar is, op de latere foto's is het water gedempt.

Het fabrieksterrein ligt aan de Driehoek. Al in de zeventiende eeuw bevond zich hier een driesprong van wegen. De strategische ligging dichtbij maar net buiten het dorp maakte het een gunstige locatie voor bedrijven. Aan de overzijde van de Aaltenseweg, tegenover de fabriek, bouwde de familie Hulshof meerdere directievilla's. De hele omgeving De Driehoek werd zo in de late 19e en vroege 20e eeuw het industriële hart van Lichtenvoorde, met naast de Hulshof-fabriek ook andere bedrijvigheid en arbeidershuisjes. In 1911 opende er op de kruising café de Driehoek. Hier werd in 1918 een halte van de stoomtram gemaakt wat de Driehoek een knooppunt maakte. Op de luchtfoto uit 1928 is de tramlijn nog zichtbaar.

De hoogtekaart van het terrein, van blauw (laag) naar hoog (rood). AHN

De eerste bebouwing volgde de orientatie van het perceel (rode pijl) en breidde zich vervolgens in de zuidrichtin in dezelfde as uit (blauwe pijl). Gelders Archief 1117

De kadastrale situatie van het terrein. PDOK

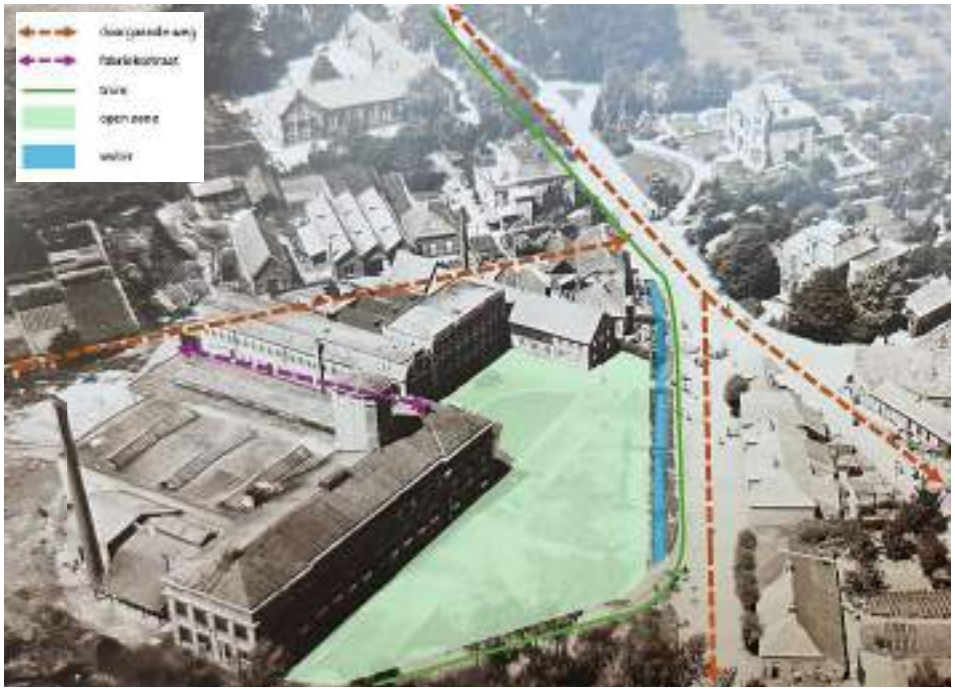

De situatie in 1928

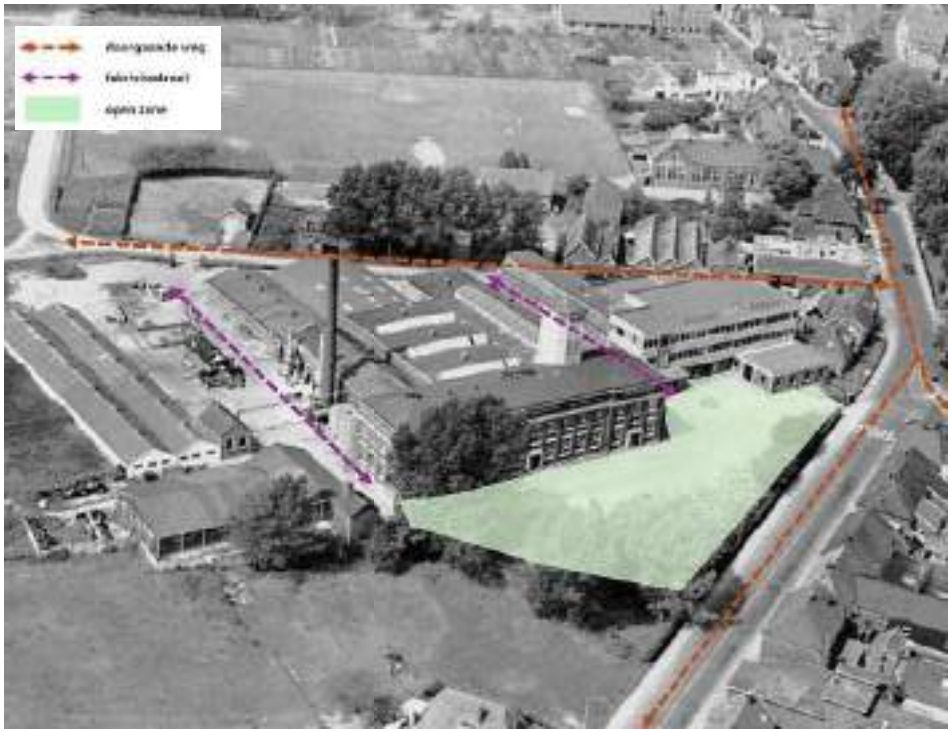

De situatie aan het einde van de jaren 60. Het water en de trambaan zijn weg

De situatie in 1992

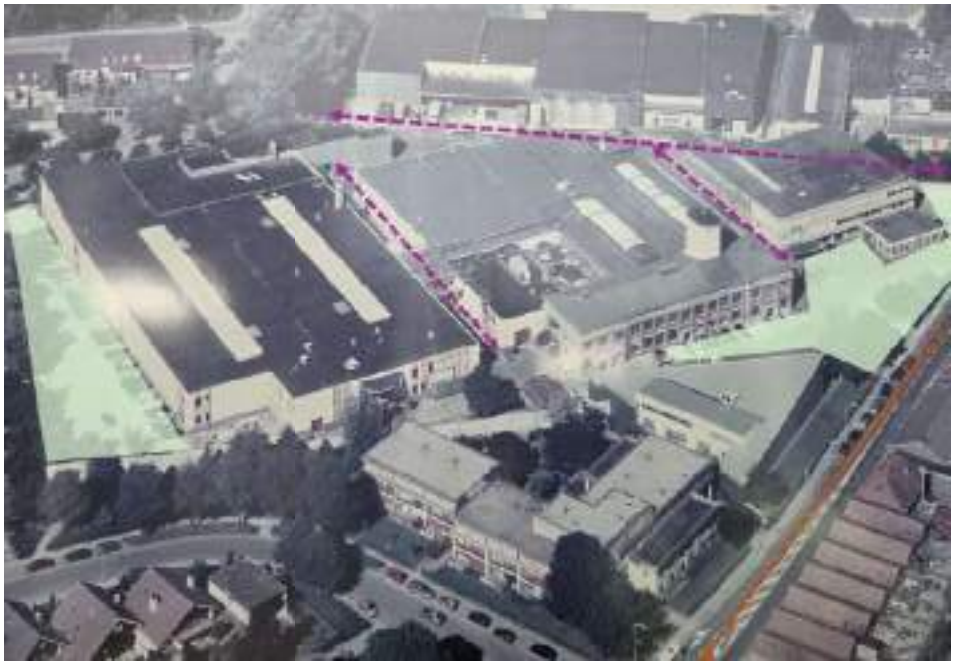

De actuele situatie

3.2 Complexonderdelen

3.2.1 Herwalt tassenfabriek

Oorspronkelijke functie:	Leerlooierij en schoenfabriek
Huidige Functie:	leegstaand en opslag
Adres:	Aaltenseweg 2-4
Bouwjaar:	huidige onderdelen 1909, 1914, 1965
Architect:	Richard Donker
Verbouw:	1976

Bouwhistorie

De voormalige tassenfabriek bevat de oudste onderdelen van het fabrieksterrein. Op deze locatie werd in 1881 de nieuwe looierij van H.A. Hulshof gebouwd. Het bestond toen nog uit twee achter elkaar gelegen rechthoekige panden onder een zadeldak: de schoenenfabriek en de tassenfabriek. De fabriek bestond uit had zeven laafkuipen, twee kalkkuipen, een confijtkuip, twee waterbakken, een leerkamer, bergplaats, kantoor en machinekamer. In de jaren 90 van de negentiende eeuw en begin jaren nul van de twintigste eeuw breidde de fabriek steeds verder uit. In 1892 kreeg de fabriek een stoommachine. Rond 1891 werden de twee panden aan elkaar verbonden en verlengd. De fabriek werd in 1897 voorzien van een nieuwe schoenfabriek naast de bestaande bebouwing. Dit nieuwe gebouw met sheddaken werd rond 1906 naar voren toe uitgebreid. In oktober 1909 werd de schoenfabriek uitgebreid met een nieuwe kantoorruimte. Deze lange vleugel onder een mansardedak is nog altijd aanwezig.

De uitbreiding uit 1906 werd in te vervangen voor een nieuw bouwdeel van drie bouwlagen rond 1913. Rond 1914 werd ook aan de achterzijde van de fabriek nog een volume toegevoegd dat later wordt omschreven als smidse en nog altijd aanwezig is. De schoenfabriek werd in 1925 opgeheven en in 1926 werden de machines verkocht.

De ligging van het onderdeel '' op het terrein

De tassenfabriek

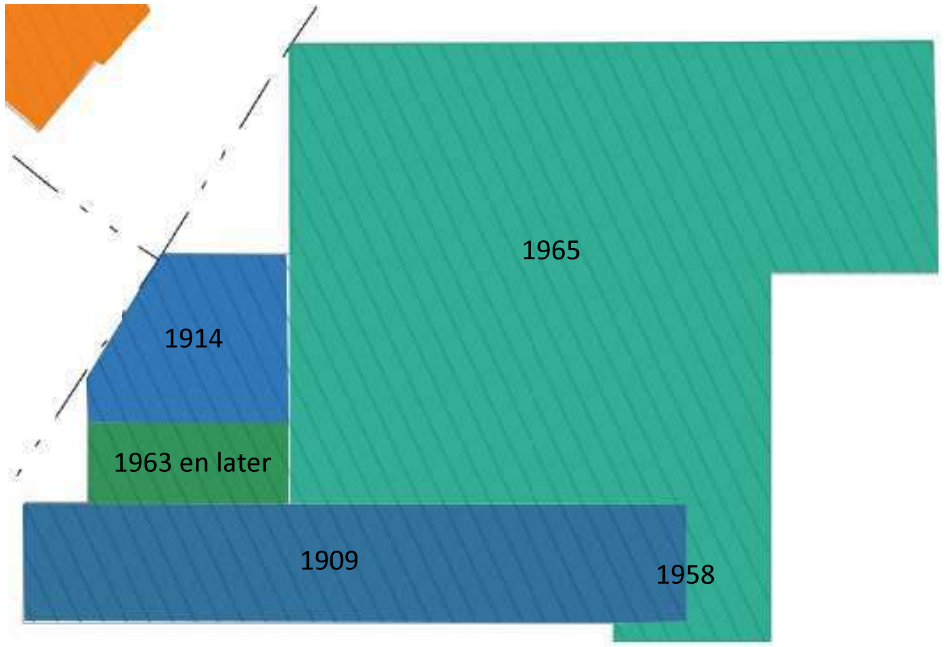

Schematisch overzicht van de belangrijkste bouwfases

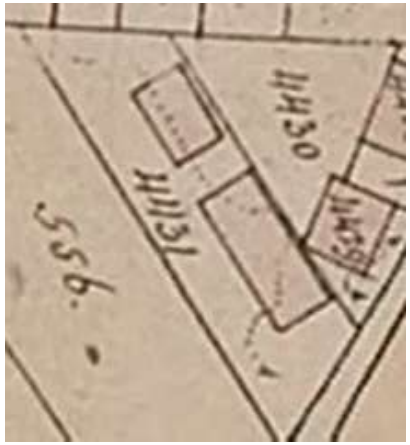

De twee rechthoekige panden uit 1881. De kaarten zijn gedraaid zodat ze qua richting overeenkomen met het terreinoverzicht

De situatie in 1898. De twee panden zijn aan elkaar verbonden en naar achter toe uitgebreid.

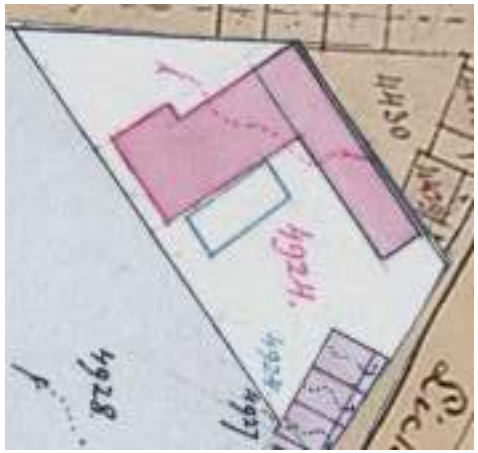

De nieuwe schoenfabriek uit 1897.

De vergroting van de nieuwe schoenfabriek werd rond 1906 ingetekend door het kadaster

De looierij rond 1906 met buiten de looivaten. De twee panden achter elkaar uit 1881-1882 staan rechts. Links is een deel van de nieuwe schoenfabriek te zien met zaagtanddaken die hier al naar voren toe is verlengd. Voor het terrein ligt een sloot. VOL3293

Het lange volume onder het mansarde dak uit 1909 is hier voor het eerst ingetekend

De uitbreiding van de nieuwe schoenfabriek in 1909 met daarin kantoren. De Beukelaer 2001

Tekening van het complex uit 1912 met links het nog altijd aanwezige volume met kantoorruimte. Manschot Tijdink 1991

De smidse wordt rond 1914 toegevoegd aan de achterzijde van de fabriek

De fabriek na de bouw van de nieuwe drielaags schoenfabriek rond 1913. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde1052

De fabriek rond 1928. De bovenzijde van de nieuwe fabriek is aangepast en nu voorzien van de naam 'Hulshof's Vereenigde Fabrieken. De Beukelaer 2001

Ongedateerde foto van de aangepaste voorgevel, in ieder geval na 1918, waarop de twee keer aangepaste voorzijde goed te zien is. Collectie Vitelco

In 1935 startte de voormalige schoenenfabriek een afdeling die bretels maakte voor de brandweer en politie. Dit werd echter geen succes en werd weer opgeheven. Daarna werd een tassenfabriek opgericht: Herwalt, een samentrekking van de namen Herman en zijn vrouw Walthera. Het was een aparte onderneming met een eigen kantoor en eigen personeel, maar wel met dezelfde directeur als de leerfabriek: Herman Hulshof. Er werden luxe lederwaren gemaakt als portefeuilles, portemonnees en luxe handtassen. Wat er in de tussenliggende jaren in de fabriek was ondergebracht is onduidelijk. Van de overgang naar tassenfabriek zijn geen bouwtekeningen aangetroffen. Op foto's uit vermoedelijk de tweede helft van de jaren 30 en begin jaren 50 zijn geen wijzigingen in de voorgevel te zien. Het is aannemelijke dat voor de nieuwe fabriek een en ander in het interieur werd aangepast en nieuwe machines werden geïnstalleerd. Een interieurfoto uit 1963 laat de rondboogvensters en constructie met houten onderslagbalk zien van het gebouw uit 1909. Vermoedelijk is dit de grote ruimte op de verdieping. De tassenfabriek was dus, in ieder geval deels, in dit volume ondergebracht.

Van deze eerste vijftig jaar van het bestaan de fabriek zijn geen bouwtekeningen of plattegronden aangetroffen die iets kunnen vertellen over de ruimtelijke indeling en het exacte gebruik.

De fabriek rond 1951 met het Herwalt logo op het dak. Collectie Vitelco

De tassenfabriek in 1936. VOL 4376-z

In 1948 werd een kantine geopend in de tassenfabriek. Hier konden overblijvers lunchen en kregen ze de eerste kop koffie gratis. Ook voor het werk konden medewerkers in de kantine op te warmen en te ontbijten. De interieurafwerkingen in de kantine die te zien zijn op een foto uit 1956 (rechthoekige blauwe tegels op de wanden, bruine blokverband rechthoekige tegels op de vloer en glas-in-lood vensters) zijn nog altijd aanwezig. De Bruynzeel keuken in de ruimte hierachter heeft dezelfde tegels en is vermoedelijk in hetzelfde jaar gebouwd.[37] De glas in lood ramen van de kantine werden vervaardigd door het glasatelier H. Liefkes uit Den Haag.[38]

De eerstvolgende gedocumenteerde wijziging aan de fabriek vond plaats in 1956 toen er aan de achterzijde van het pand een garage werd gebouwd. De garage werd geplaatst in de open ruimte tussen de kolenruimte en de aanbouw met de schuine achtergevel uit ca 1914, op dat moment in gebruik als smidse.[39] Twee jaar later, in 1958 werd een ontvangsthal gebouwd, voor het lange volume uit 1909. De verdiepingen werden voorzien van verglaasde strips en pleisterwerk en de vensters werden behouden. In de hal kwam een mozaïek pilaar van de hand van een Lichtenvoordse kunstenaar. De uitgebouwde begane grond kreeg een overstekende betonnen luifel.[40] De gevel van het naastgelegen pand uit 1913 werd kort erna gepleisterd. In deze periode ('40- '50) werd vermoedelijk ook de vensterindeling aan de voorzijde van de linkergevel aangepast voor de toiletten vooraan en de kantoorruimte hierachter.

De kantine in 1956. Collectie Vitelco

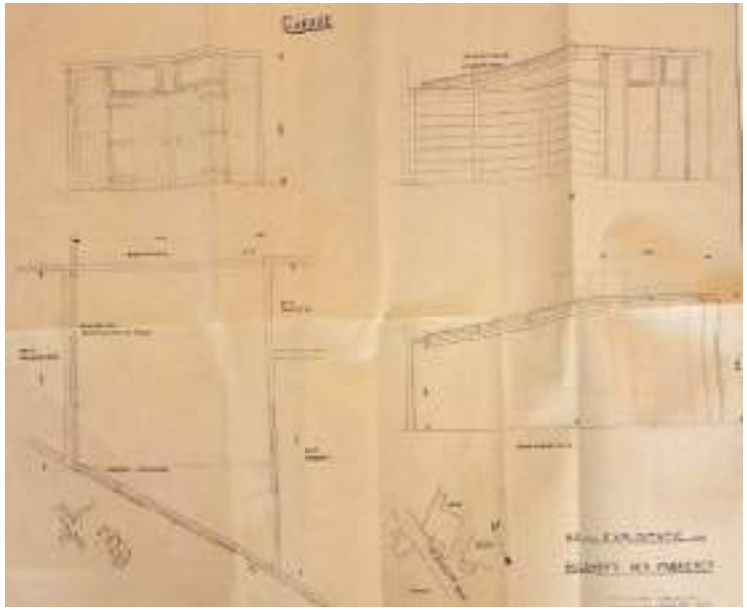

Ontwerp voor de garage uit 1956. ecal 0509-26-6

[37] De Beukelaer 2001, 93.
[38] Zie: Carine Hoogveld (red), *Glas in Lood in Nederland 1817*-1968, Zeist 1989, 279.
[39] ecal 0509-26-6.
[40] Ecal 0509-26-9; *De Nederlandsche leder-industrie,* 31-05-1963, 350.

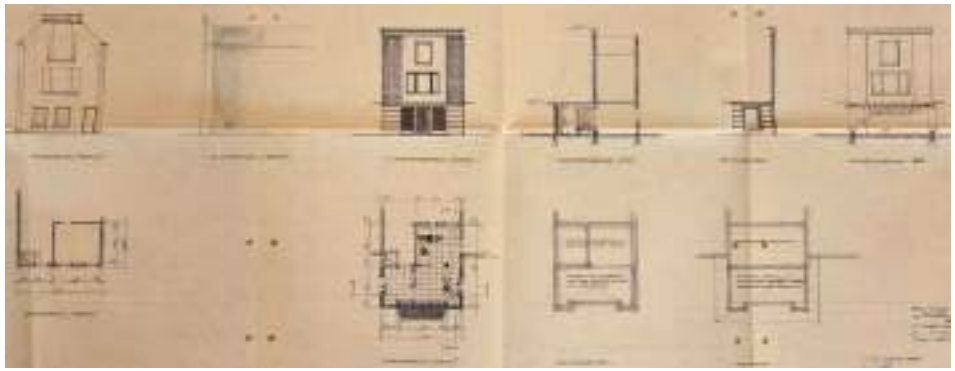

Ontwerp van de ontvangsthal uit 1958. Ecal 0509-26-9

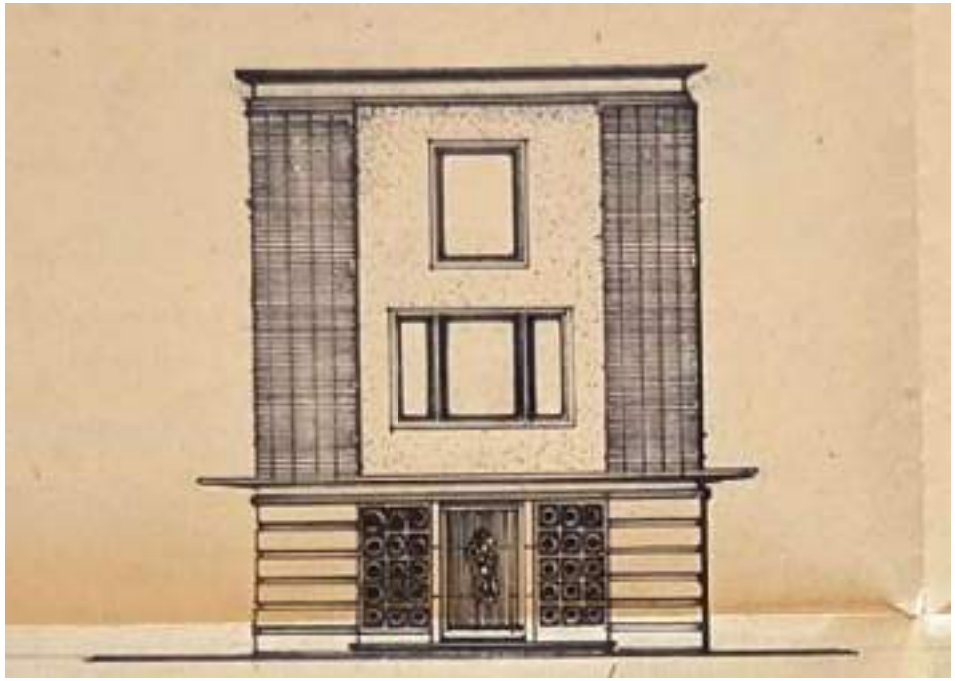

De nieuwe voorgevel

Een luchtfoto van het bouwdeel uit ca 1958. Bij de blauwe pijl ligt de garage uit 1956. Collectie Vitelco

Op deze foto uit 1959 zijn de overige voorgevels ook gepleisterd. VOL 6032

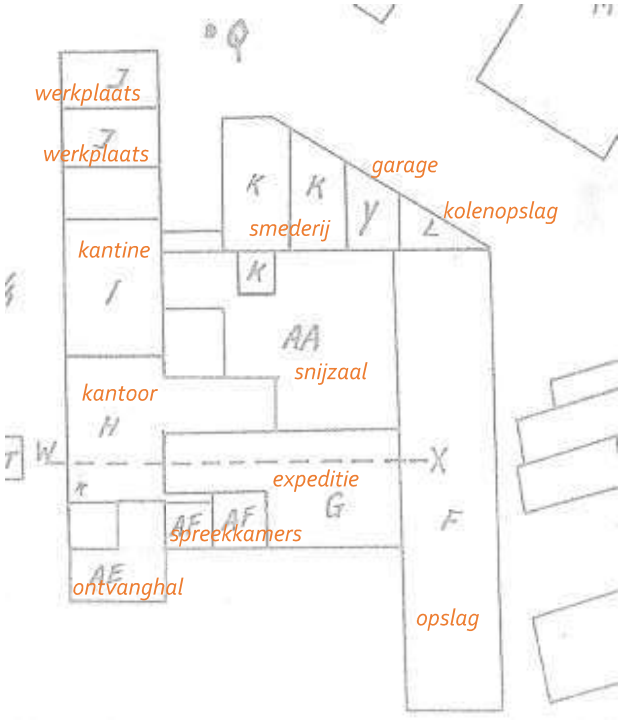

Uitsnede uit een terreinoverzicht uit 1959. Met de functie indeling van de begane grond. Collectie Vitelco

In 1962 werd vervolgens de binnenplaats aan de achterzijde van het complex, tussen de smidse uit 1914 en het pand uit 1909 dichtgezet. Er werd gebruik gemaakt van de bestaande muren en hiertussen een dak van golfplaten gelegd en ervoor een schuifdeur.[41]

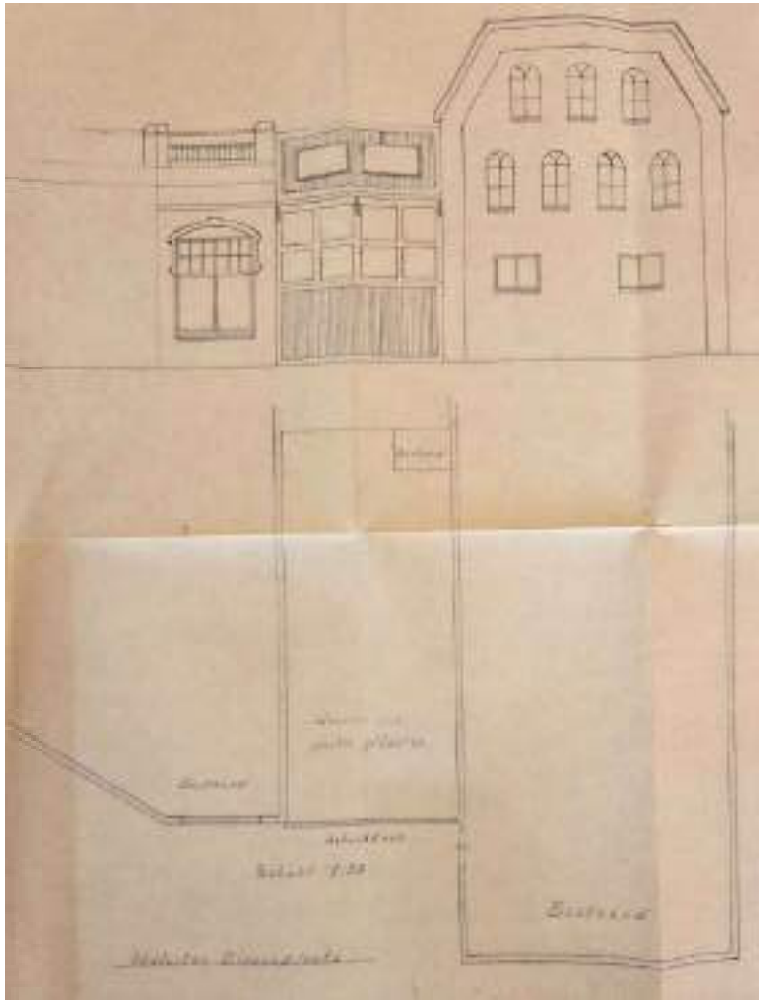

Het dichtzetten van de overgebleven binnenplaats in 1962. ecal 0509-26-11

[41] ecal 0509-26-11

Op 11 januari 1965 ontstond brand op de zolder van het leermagazijn van Herwalt. De expeditie en twee grote voorraadmagazijnen brandden volledig af. Het kantoor en de tassenfabriek daarboven bleven gespaard. In het pand bevonden zich ook de kantoren van Hulshof's Verenigde Fabrieken, waar aanzienlijke waterschade ontstond. Op het terrein werden tijdelijke kantoren geplaatst om in te kunnen werken. Door de brand kon er een groter nieuw gebouw worden geplaatst en was de beoogde uitbouw met een extra hal niet nodig. Eind 1965 startte de herbouw naar ontwerp van R. Donker uit Apeldoorn. De tekeningen laten zien dat op de begane grond het lange volume onder een mansardedak uit 1909 niet werd aangepast. Ook de smederij en werkplaats hiernaast bleven vrijwel gelijk. Er werd alleen een ruimte voor de chef tussen gebouwd. De kluis werd ook behouden. In de nieuwbouw kwam een entree, spreekkamer, expeditie, opslagruimte en leermagazijn. Op de verdieping van de nieuwbouw kwam een groot tassenmagazijn en een ontvangstruimte. De verdieping van het pand uit 1909 is magazijn en hier worden ook de toiletgroepen ondergebracht. Het voorste gedeelte van dit volume wordt uitgebreid (boven de ontvangsthal uit 1958) en hier komt een kantoor met privé-toilet. De tweede verdieping kreeg een kantoor, spreekkamer, kantoor van de chef, een kluis, toiletten, een expositieruimte en een tweede tassenmagazijn. De nieuwbouw werd op 29 april 1966 geopend.[42] In april 1967 schonk het personeel een keramisch tableau met gestileerde vogels en bloemen aan de fabriek. Deze werd aan de eenlaags uitbouw bevestigd.

De brand in 1965. VOL 4194

De brand in 1965VOL 4191

De opening in mei 1967. Collectie Vitelco

De herbouwde fabriek in 1969. VOL 4404

[42] De Beukelaer 2001, 127-129; Eppingbroek, Bennink, Gregoor-Boschker 1998, 35;

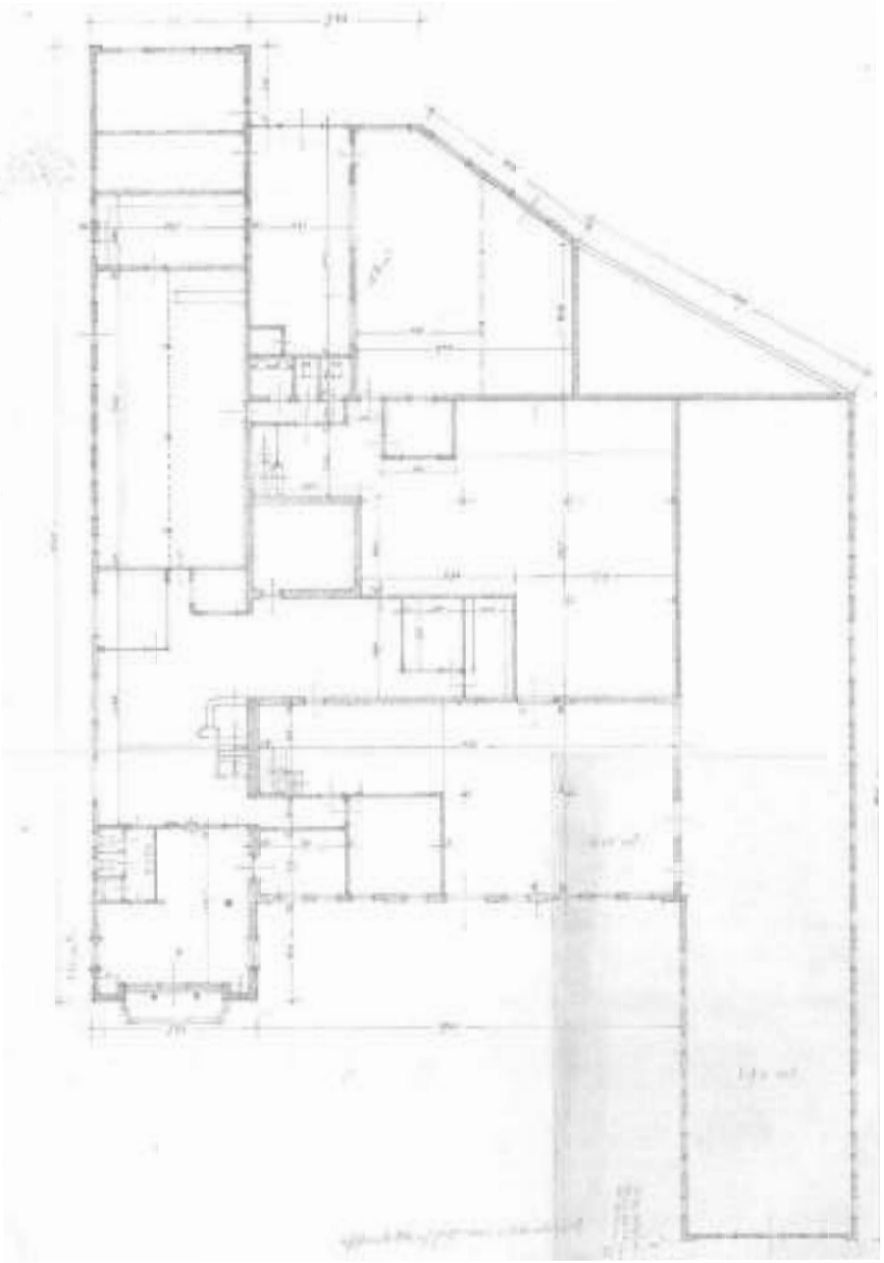

Begane grond oude situatie. Collectie Vitelco

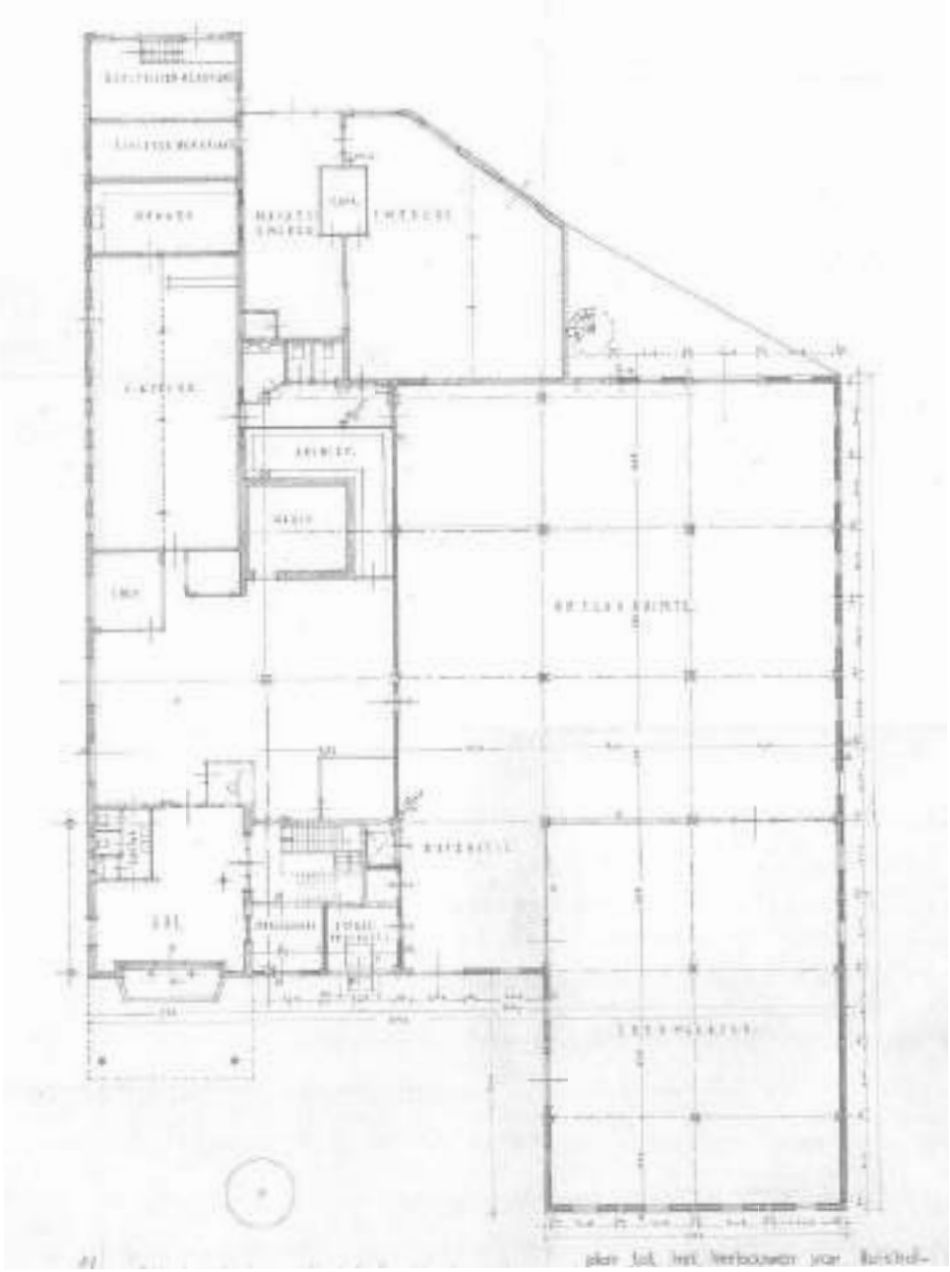

Begane grond nieuwe situatie (de donkere delen zijn nieuw). Collectie Vitelco

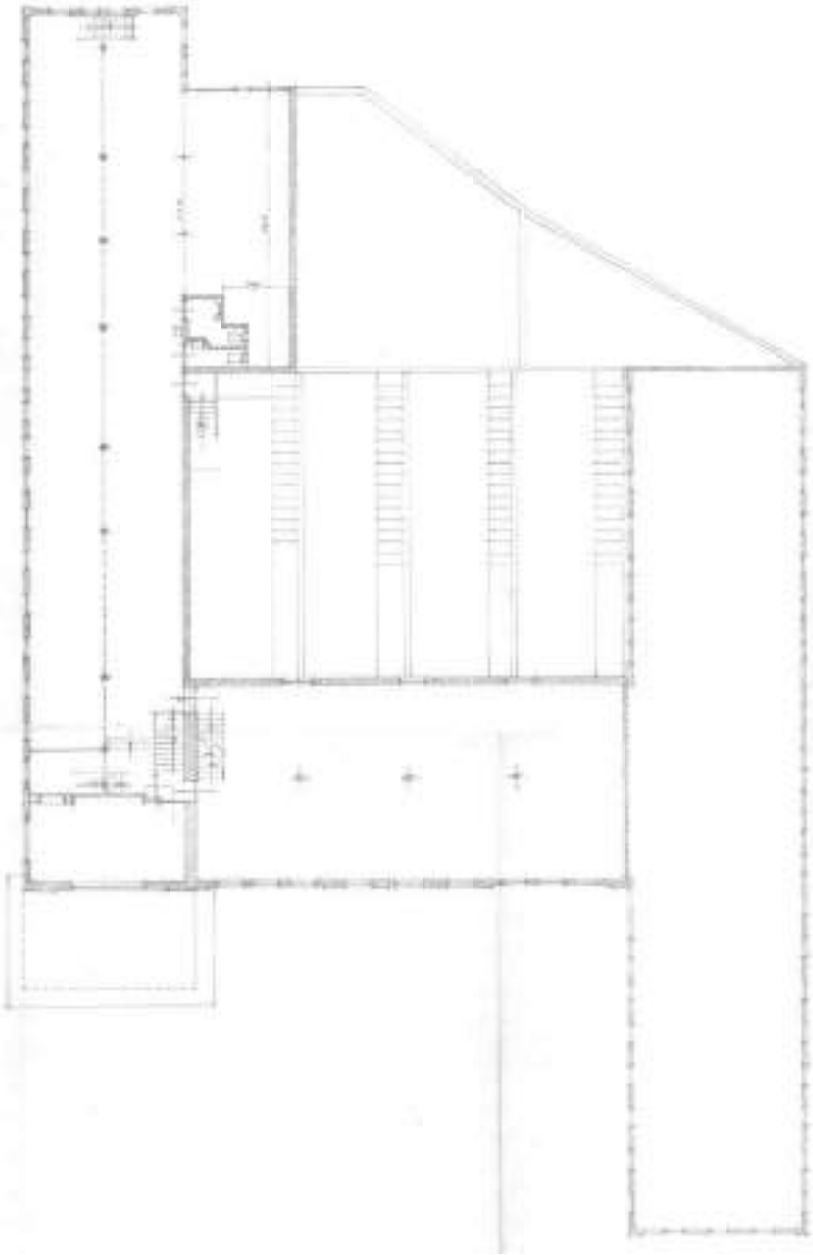

Bestaande situatie van de eerste verdieping. Collectie Vitelco

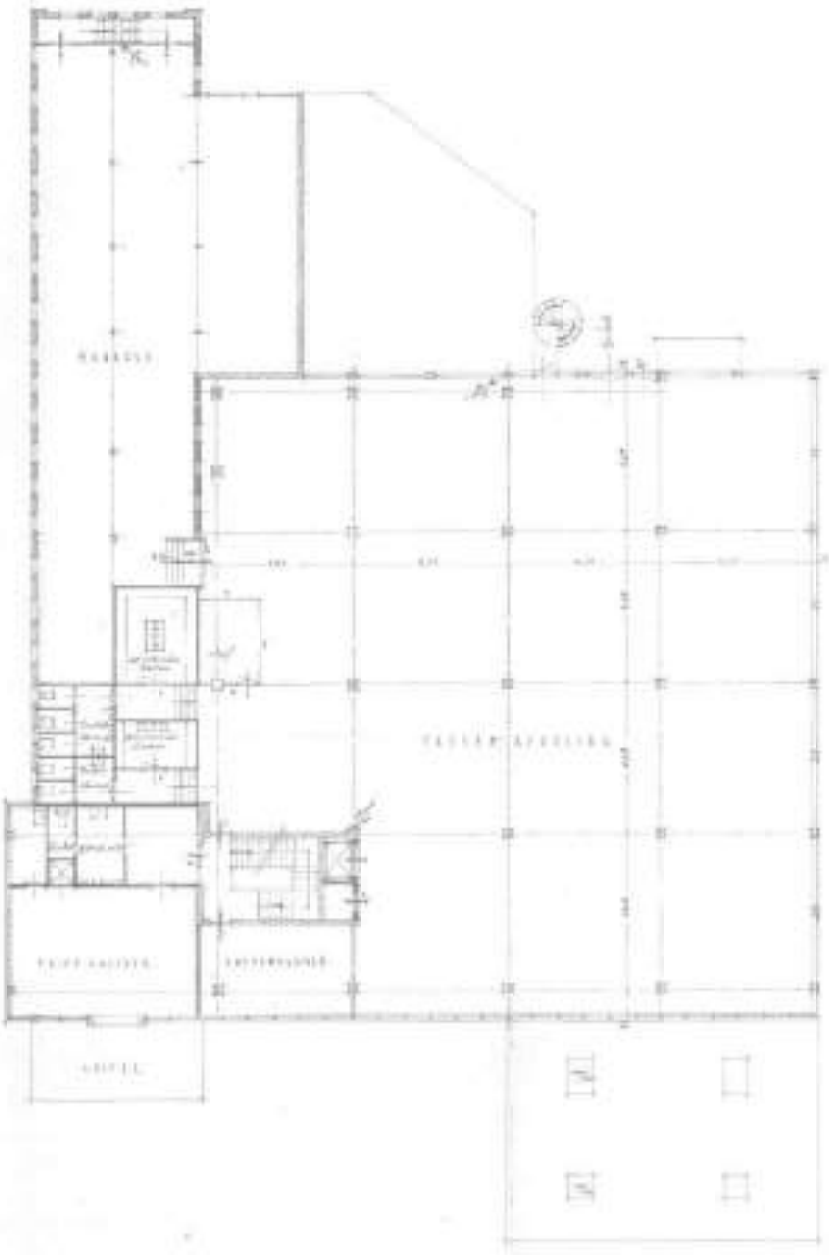

Nieuwe situatie van de eerste verdieping. Collectie Vitelco

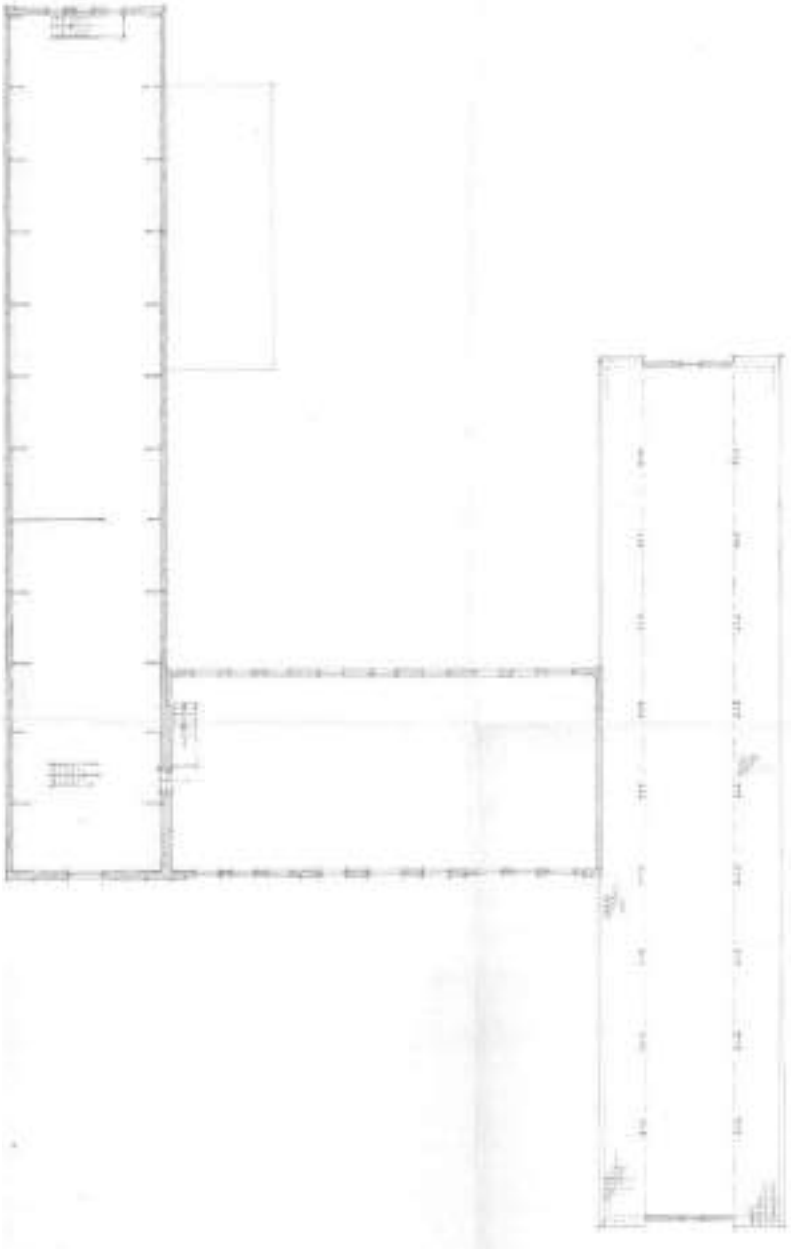

Bestaande situatie van de tweede verdieping. Collectie Vitelco

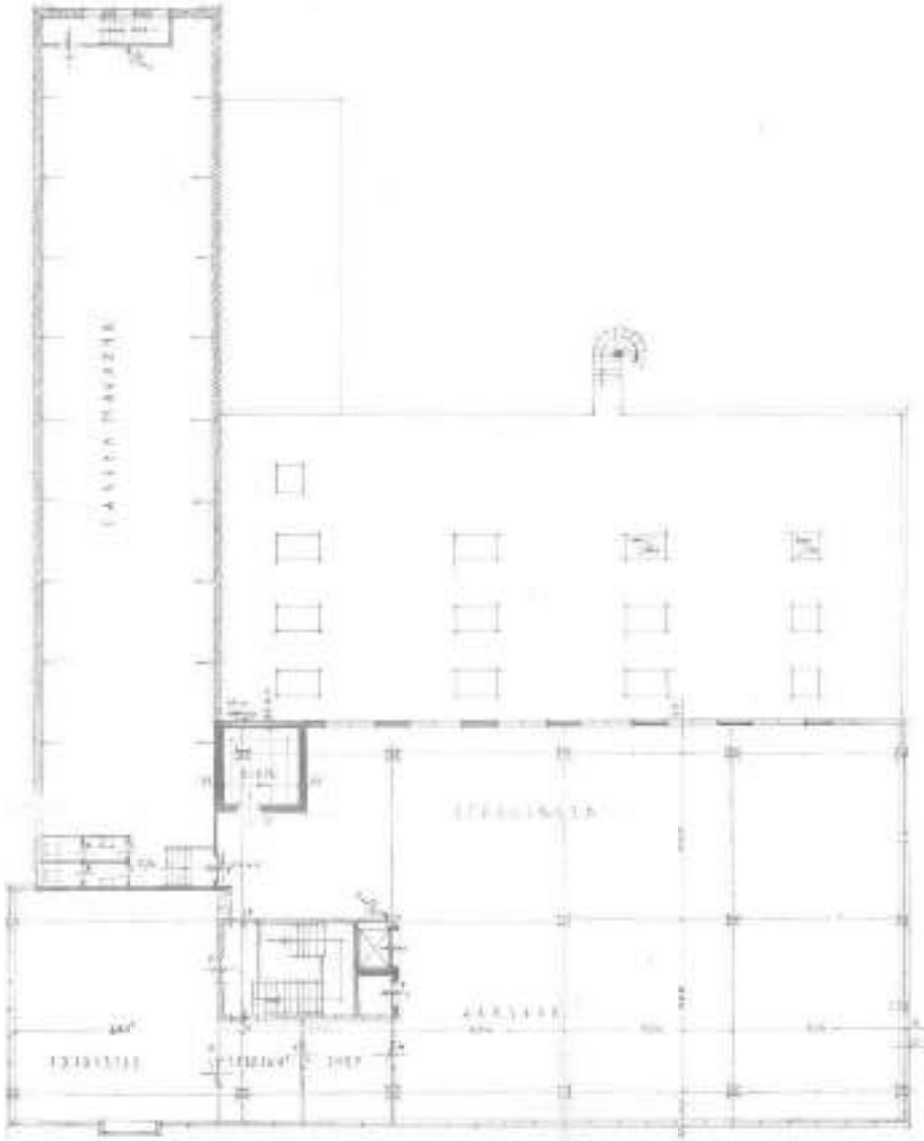

Nieuwe situatie van de eerste tweede verdieping. Collectie Vitelco

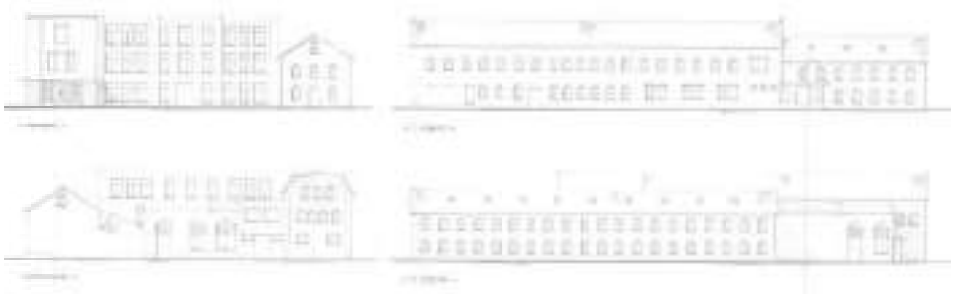

Bestaande gevels (voor de brand)

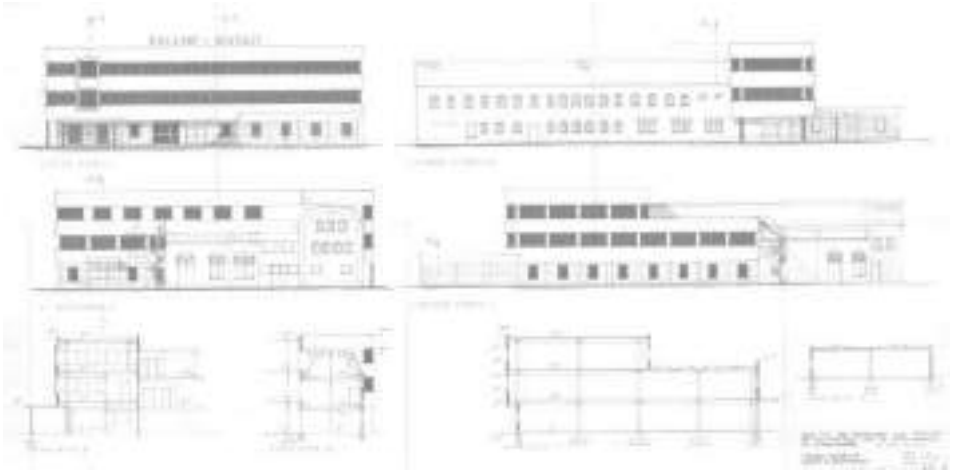

Nieuwe gevels en doorsnede

Ontwerp van het trappenhuis. Collectie Vitelco

De showroom van Herwalt in 1969. Vol 4032

Het privékantoor in 1967. VOL 4375

In 1976 werd de tweede verdieping van de nieuwbouw vergoot. Uit de tekeningen van de bestaande situatie blijkt dat tussen 1965 en 1976 deze verdieping al enigszins was aangepast (of in 1965 is afgeweken van het ontwerp).[43] De kluis is verdubbeld in omvang, in de expositie is een tussenmuur geplaatst om een extra kantoor te creëren en ook in de grote open ruimte is een kleiner kantoor ingebouwd. Bij de verbouwing werd de open ruimte nagenoeg verdubbeld door naar achter toe uit te breiden.

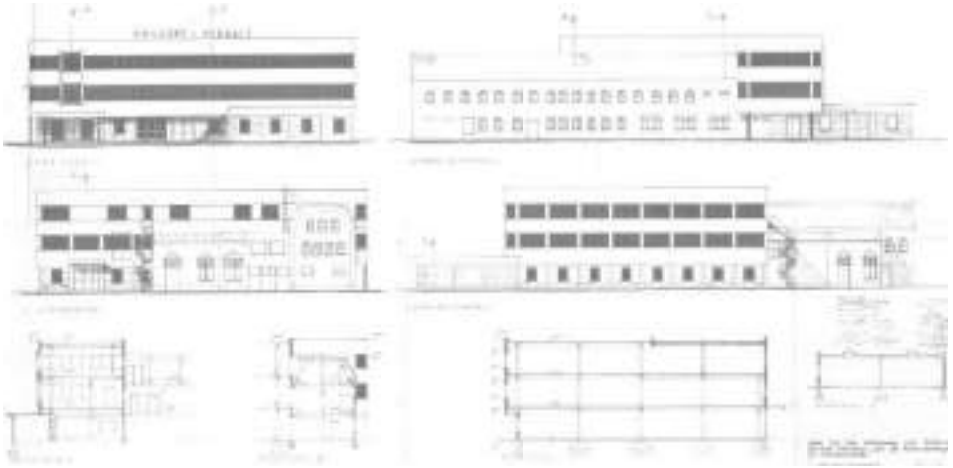

De aangepaste gevels in 1976. Collectie Vitelco

Aanduiding van de wijzigingen op de terreinplattegrond. ecal 0509-26-20

Het pand in 1967 voor de ophoging. VOL 6762-z

Het pand na de ophoging. VOL 4389

[43] ecal 0509-26-20

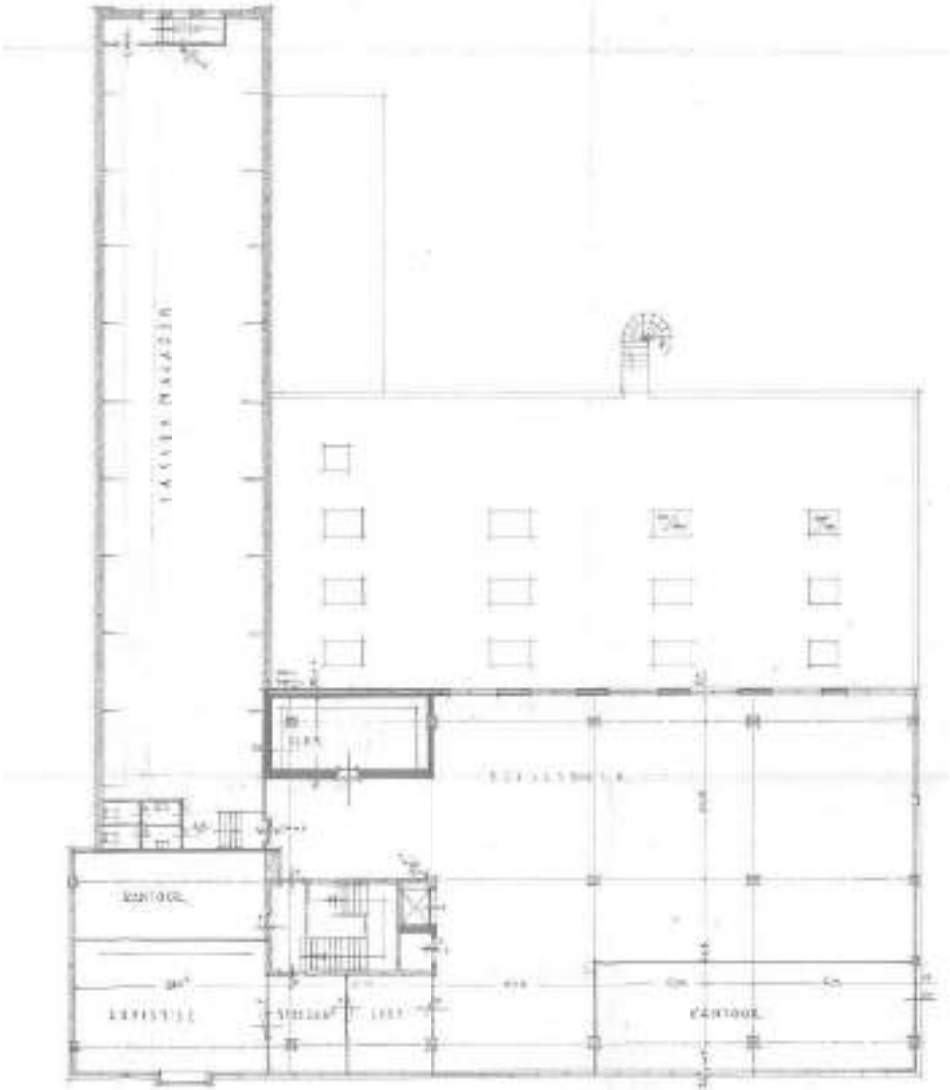

Plattegrond van bestaande situatie op de tweede verdieping in 1976

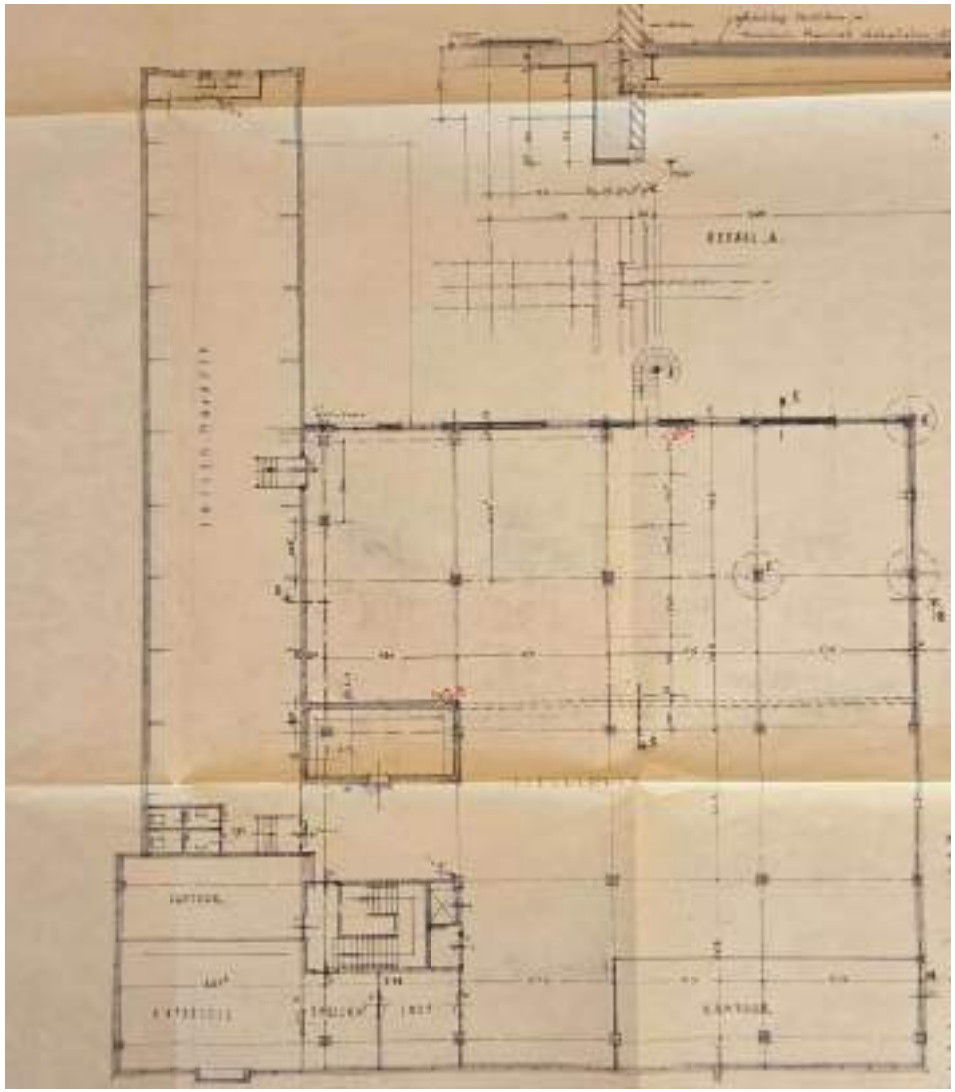

Plattegrond van de nieuwe situatie na de verbouwing in 1976. ecal 0509-26-20

In het bouwarchief van de gemeente zijn geen modernere dossiers aanwezig dan het dossier van de ophoging uit 1976. In de collectie van Vitelco bevindt zich nog een ongedateerde set tekeningen die mogelijk uit de jaren 80 afkomstig is (gezien de overeenkomst met de wel gedateerde tekeningen van de leerfabriek uit 1982 en 1986). Ze zijn in ieder geval gemaakt voor het vervangen van het pakhuis aan de andere kant van de H.A. Hulshofstraat in 1991.

Op de begane grond zijn enige wijzigingen doorgevoerd:

- Het leermagazijn is een kussenvulafdeling geworden
- De expeditie is naar achter toe verlangd ten kosten van de opslagruimte (nu magazijn)
- De smederij is vergroot en is de werkplaats van de technische dienst geworden en voorzien van een ingebouwd kantoor. De chefruimte is verwijderd
- De twee werkplaatsen achterin zijn magazijnen geworden en de trap is afgesloten door middel van een muur
- De grote ruimte voor de kluis is in tweeën gesplitst en in gebruik als kantoor.

De eerste verdieping is ongewijzigd. De grote open ruimte op de tweede verdieping is magazijn, er is in de hoek links achter een ruimte ingebouwd, de kluis is weer het formaat uit 1965, langs de voorgevel zijn twee extra ruimtes gecreëerd en het kantoor naast de expositie is vergroot.

De ruimtelijke indeling van de tweede verdieping is sindsdien nog een keer aangepast en voorzien van een showroom en diverse, met name glazen, kantoorruimtes. Deze verbouwing is niet teruggevonden in de documentatie.

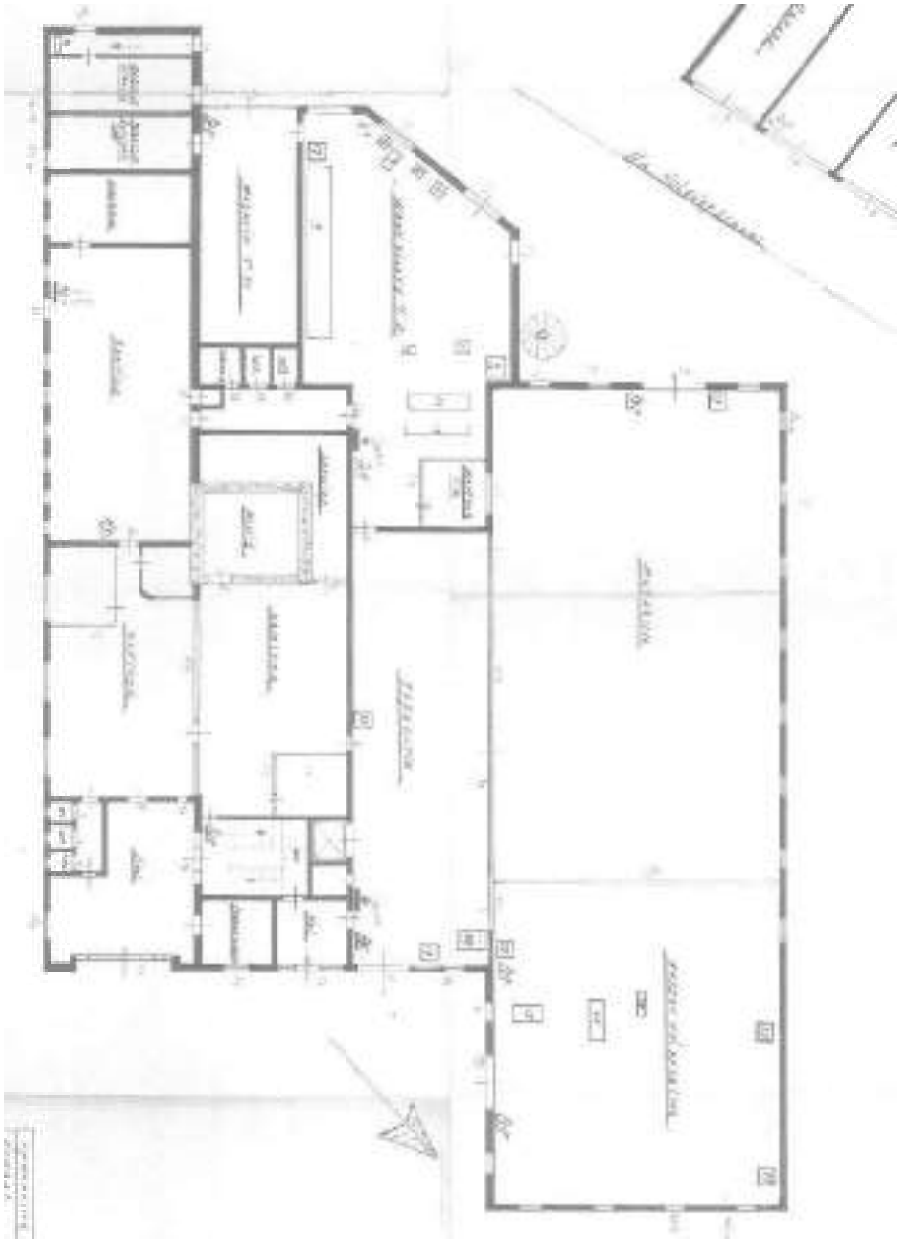

De begane grond. Collectie Vitelco

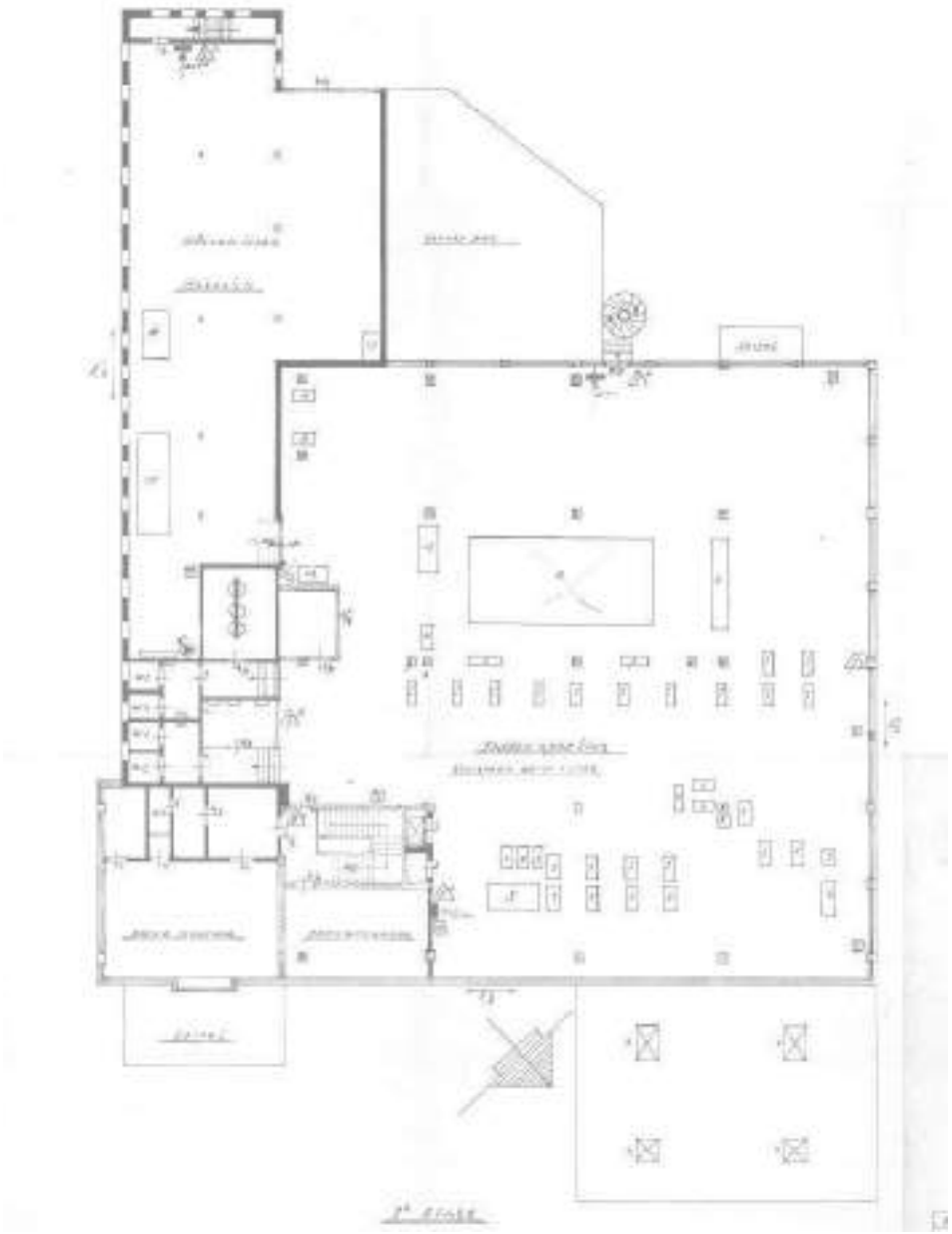

De eerste verdieping. Collectie Vitelco

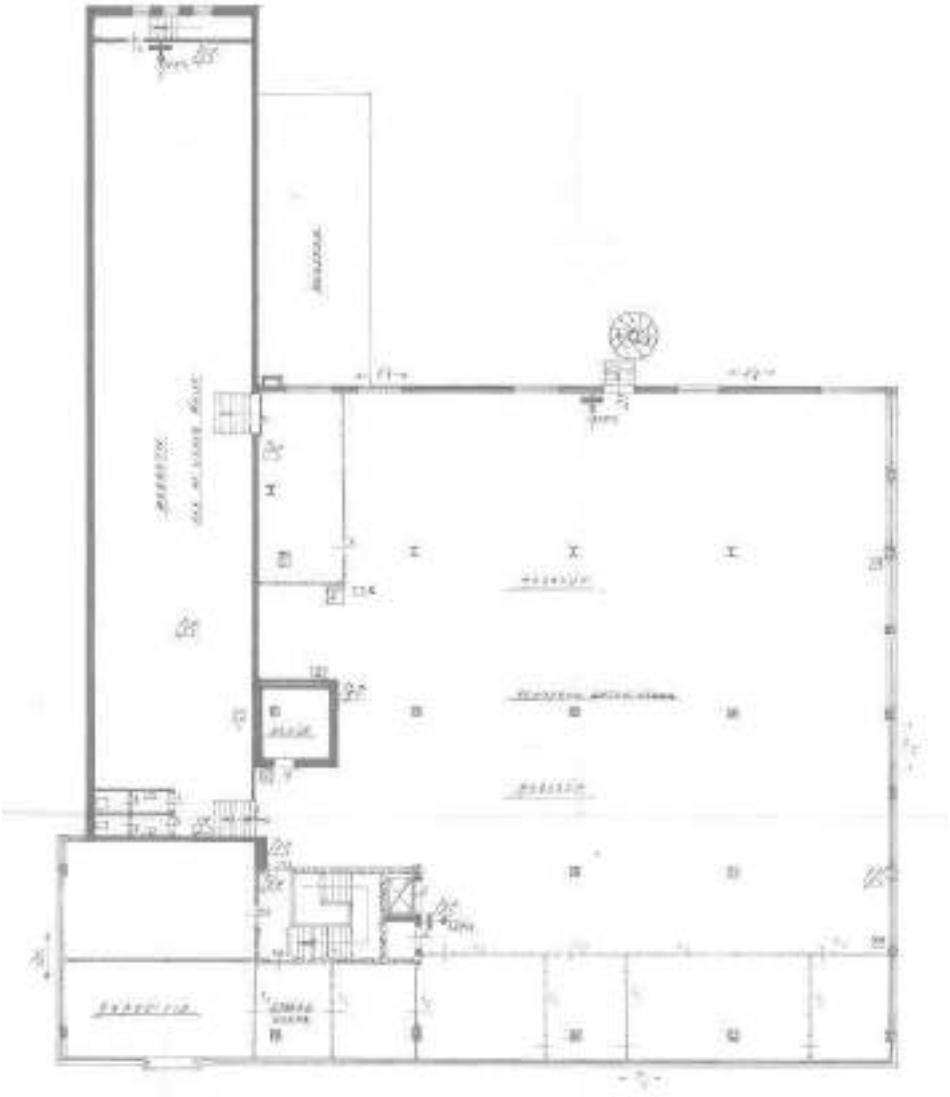

De tweede verdieping

De tassenafdeling in 1986. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 7754

Het keramische tableau in 2001. Collectie BOEi, Peter Nijhof

Het pand rond 1992 Collectie Vitelco

De achtergevel in 1996. Collectie BOEi, foto's PIE

Foto van het complex aan het begin van de eenentwintigste eeuw. De toestand is gelijk aan de huidige. Collectie Vitelco

Beknopte beschrijving

De tassenfabriek is een samengesteld geheel dat bestaat uit een lang rechthoekig tweelaags volume onder een mansardedak (1909) met daarvoor en daarnaast een L vormig volume onder een plat dak (1965-1976) en aan de achterzijde hiervan nog een aanbouw met een schuine gevel uit ca 1914 en een tussenstuk uit 1962.

Het drielaags volume van de herbouwde fabriek uit 1965 met vergroting uit 1976 bestaat uit een betonskelet met daartussen en daarvoor strengpersstenen gevels. Het pand is aan de linkerzijde over een bestaande ontvangsthal uit 1958 gebouwd en steekt aan de linkerzijde uit. Hier wordt het gedragen door ronde betonnen kolommen. Voor dit volume bevindt zich een betonnen luifel. Aan de rechterzijde heeft het pand een eenlaags uitbouw. De gevels (halfsteens) op de begane grond bestaat uit donkerbruine bakstenen met speklagen van witte bakstenen, beide in klezoorverband, en de in het zicht gelaten kolommen van de constructie. Dit patroon komt overeen met de gevel van de ontvangsthal uit 1958. Hier is dezelfde ritmiek toegepast maar dan in natuurstenen bekleding. Een deel van de vensters onder een betonnen latei zijn uitgevoerd als stalen taatsramen. In de voorgevel bevinden zich twee deurpartijen: de stalen entreepartij voor de personeelstoegang (kenmerkend voor de periode) en de houten deuren naar de voormalige expeditieruimte. In de aanbouw bevindt zich een nieuwere garagedeur. In de achtergevel is eveneens een nieuwere garagedeur aanwezig onder een betonnen luifel.

De verdieping uit 1965 en de vergroting uit 1975 hebben gevels in gele baksteen eveneens in klezoorverband. Boven de entree zijn twee grotere vensters geplaatst, geaccentueerd door een bruinrood geschilderd betonnen kader met tussen de vensters een tegeltableau met het logo van de fabriek. In de voorgevel lopen hier de stalen schuiframen onder een doorlopende betonnen latei over de gehele breedte van de gevel. In de zijgevel worden de stalen ramen onderbroken door de kolommen van de constructie. In de achtergevel is de eerste verdieping vergelijkbaar met de zijgevels en bij de bovenste verdieping uit 1976 zijn minder vensters toegepast en de dichte velden voorzien van een lichtere steen. Op de verdieping bevindt zich ook een nieuwere garagedeur en de nooduitgangen met spiltrap. Het tableau uit 1967 ligt los op het terrein.

De voor- en zijgevel van de ontvangsthal zijn zoals reeds aangegeven bekleed met natuursteen. In de voorgevel bevindt zich de stalen entreedeur met aan weerszijde grote stalen ramen met roedeverdelling met daarin gekleurd glas. Voor de deur staan twee natuurstenen kolommen. De stoep is voorzien van mozaïektegels. De zijgevel heeft een groot stalen raam in een natuurstenen omkadering.

Luchtfoto van de tassenfabriek. PDOK

De voorgevel

De rechterzijgevel

De aanbouw aan de voorzijde

De achtergevel

De linkergevel

De overgang tussen het gedeelte uit 1965 en de vergroting uit 1976 met het gedeelte uit 1976 in het grijs

Het tegeltableau. Foto R. Stenvert

Detail van het metselwerk

Een van de taatsramen

Een van de schuifframen op de tweede verdieping

De deuren op de begane grond

De ontvangshal

Het tableau uit 1967 ligt los op het terrein

De vloer voor de ontvangsthal

Het lange rechthoekige volume uit 1909 heeft bakstenen gevels opgetrokken in kruisverband met bovenaan een tandlijst. De langsgevel heeft hoofdzakelijk rondboogvormige vensters met daarin stalen rondboogramen. Ter hoogte van de kantine zijn de ramen aan de binnenzijde voorzien van glas-in-lood voorstellingen. Aan de voorzijde op de begane grond is een groot venster dichtgezet en zijn kleine vensters geplaatst voor de achterliggende toiletruimte (jaren 40-50). Op de verdieping zijn hiervoor die rondboogvensters dichtgezet en vervangen voor kleine ramen in de jaren 60-70. Ter hoogte van het kantoor heeft de gevel drie brede stalen ramen onder een toog en voorzien van keramische onderdorpels. Deze zijn in de jaren 40-50 vermoedelijk toegevoegd. Een deur uit 1909 is hiervoor dichtgezet en nog zichtbaar in het metselwerk. Aan de achterzijde van deze gevel is een T-venster toegevoegd (na ca 1912) en de dubbele deur die zich hiernaast bevond is dichtgezet. De rollaag en stalen ligger zijn nog aanwezig. Op de begane grond in de achtergevel zijn twee bredere vensters versmald naar houten ramen met twee ruiten (voor 1962).

De rechterzijgevel is nog deels vrij en heeft op de begane grond twee later toegevoegde deuren (de linker rond 1914, de rechter in de jaren 80). De rest van deze gevel is nog grotendeels inpandig aanwezig en de sporen van de vensters zijn hier duidelijk zichtbaar.

De linkerzijgevel

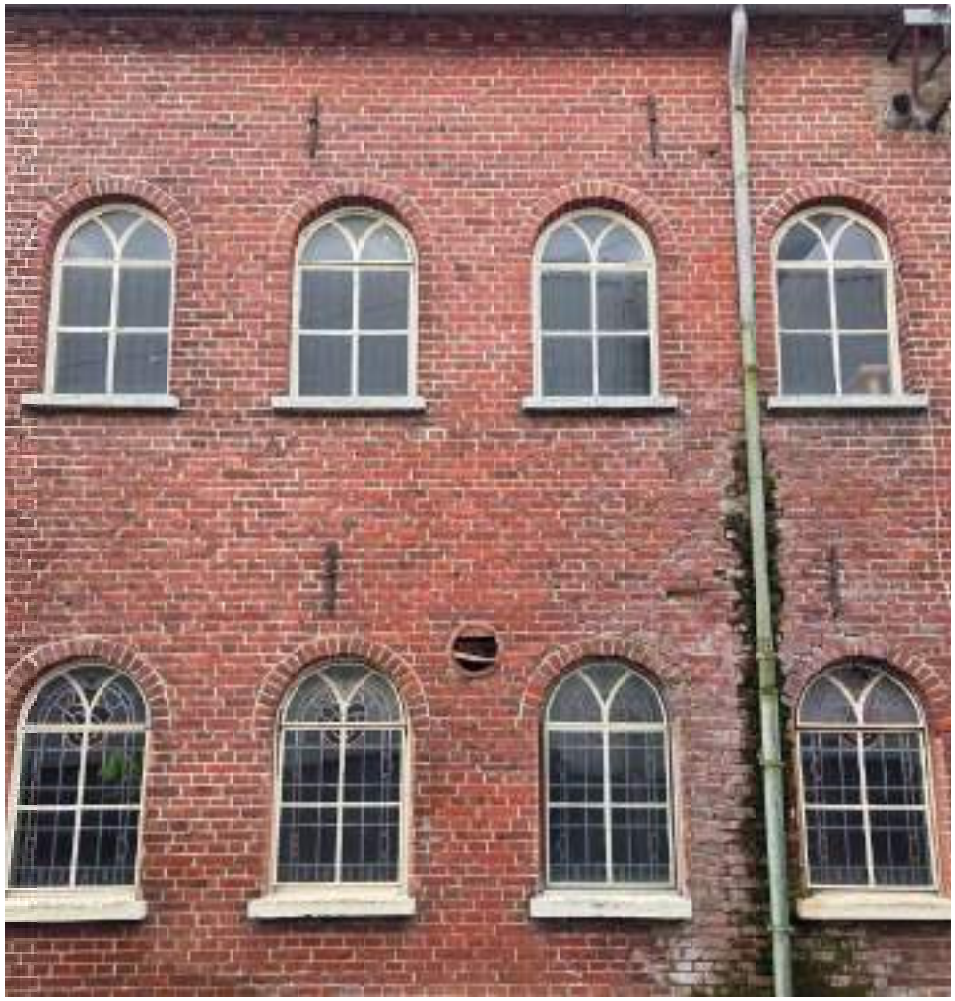

De rondboogvensters

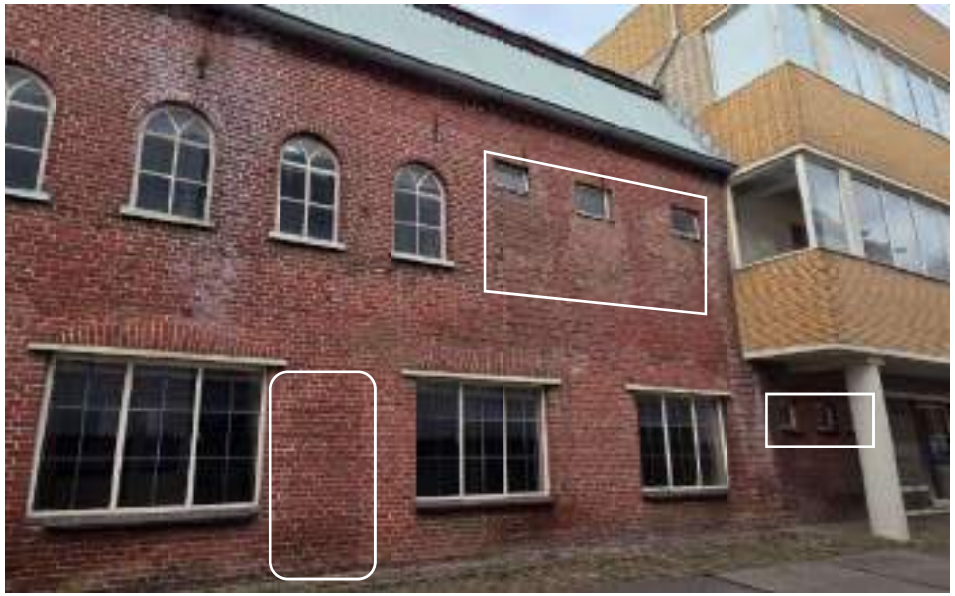

De voorzijde van de linkergevel met in het kader onder een dichtgezette deur en in het kader boven drie dichtgezette rondboogvensters, in het kader onder de kleine vensters van de toiletten uit ca de jaren '40- '50

De linkerzijgevel

De achtergevel

De rechterzijgevel

De rechtergevel is inpandig nog aanwezig en laat duidelijk de oude rondboogvensters zien

Tot slot zijn er nog twee volumes aan de achterzijde van pand. Dit is de smidse die rond 1914 is toegevoegd en de latere zichtzetting van de binnenplaats. De smidse is opgetrokken in bakstenen in kruisverband en heeft een geprofileerde daklijst. De linkergevel is gepleisterd en voorzien van een deur (na 1976 toegevoegd). De achtergevel heeft een hoge dubbele deur (de deur is vervangen) en een groot vierruits venster (het kozijn is vervangen) onder een gepleisterde en versierde toog met jugendstil details. In de schuine gevel zit eenzelfde venster. De naastgelegen gevel is opgetrokken in bakstenen in halfsteens verband. Dit komt niet overeen met de bouwtekeningen uit 1963, of de geveltekeningen uit 1976 en is vermoedelijk in de jaren 80 geheel vervangen.

De smidse

De achterkant van de fabriek

Detail van een van de togen met karateristieke jugendstildecoratie uit 1914

De constructie van de nieuwe fabriek uit 1965 bestaat uit een betonskelet.

Het volume uit 1909 heeft dragende gemetselde muren met daarop houten balklagen. De balkagen worden ondersteund door een onderslagbalk op houten kolommen. Op de begane grond zijn deze kolommen deels vervangen en her en der is de onderslagbalk vervangen voor een stalen ligger. Daar waar de oude buitenmuur is vervangen wordt het gewicht opgevangen door een stalen ligger op ronde stalen kolommen. De kapconstructie is deels zichtbaar en bestaat uit houten spanten opgebouwd uit schuine spantbenen met schoren, een blokkeel naar de muur en op de spanten vermoedelijk een kopbalk. Op deze kopbalken liggen volgens de doorsnede uit 1976 de balken die de dakdekking dragen.

De constructie van de smidse bestaat eveneens uit dragende gemetselde wanden. Hierop ligt een enkelvoudige balklaag die het dak draagt. De garage heeft een vergelijkbare constructie met houten balken op de muren van de aangrenzende bouwdelen.

De betonconstructie van de fabriek uit 1965

De onderslagbalk op houten kolommen uit 1909

De deels doorbroken zijgevel waarvan het gewicht wordt opgevangen door stalen liggers op stalen kolommen

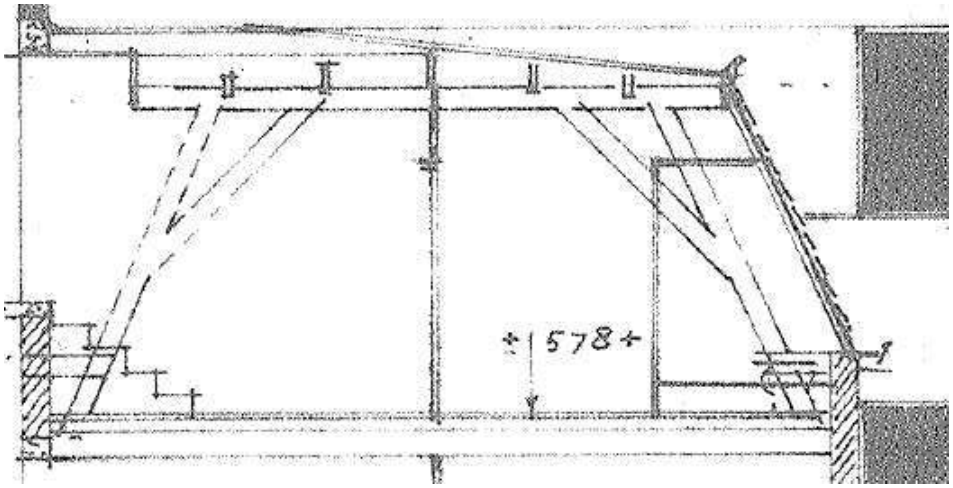

Doorsnedetekening uit 1976 waarop de constructie van het mansardedak te zien is

Constructie van het mansardedak

De constructie van de smidse met ook goed zichtbaar de kraanbaan

De constructie van de garage

Het interieur van de tassenfabriek is behoorlijk gelaagd met verschillende afwerkingen met name uit de wederopbouw en post 65. De ruimtelijke indeling is vanaf 1957 op bekend en daardoor op hoofdlijnen te duiden. De indeling wordt besproken per volume en hierbij worden ook de belangrijkste afwerkingen vermeld.

Het volume uit 1909 is als langgerekte vorm nog altijd duidelijk aanwezig in de plattegrond. De voorzijde is in 1959 uitgebreid met een ontvangsthal die vrijwel onveranderd is qua indeling en interieur. De ronde kolom is voorzien van een mozaiekkunstwerk. Alleen de deur naar de toiletten is dichtgezet en de toiletten zelf zijn in de jaren 80 gemoderniseerd. Daarachter ligt een kantoorruimte waar, eveneens in de jaren 80-90 tussenwanden zijn geplaatst, het interieur is vernieuwd en de oude ingebouwde kamertjes zijn verwijderd. Hierachter bevindt zich de kantine uit 1948. Deze is later (na de jaren 80) gesplitst waarbij de voorste ruimte voorzien is van voorzetwanden, een plafond van gipsplaten en een nieuwe vloer. De achterliggende ruimte heeft nog haar afwerking uit 1948: blauwe rechthoekige tegels op de wanden, en bruine tegels in blokverband op de vloer. Ook het verlaagde plafond en de lampen komen nog overeen met een foto van de kantine uit 1956. De rondboogramen zijn aan de binnenzijde voorzien van glas-in-lood ramen met voorstellingen van vrijetijdsbestedingen voor het personeel. Ze zijn gesigneerd met 'H. Liefkes, Den Haag'. In de rondboog van de vensters zijn groenblauwe geglazuurde bakstenen toegepast. De vensters en omliggende geglazuurde bakstenen en tegels zijn ook nog aanwezig in de voorste ruimte. Achter de kantine bevindt zich een keukenruimte. Hier zijn dezelfde vloer en wandtegels toegepast als in de keuken, en eveneens de geglazuurde bakstenen in de rondboog. De ramen zijn van figuurglas (byzantijn). De keuken zelf is een Bruynzeel keuken in crème met granito aanrechtblad met stenen spoelbak.[44] Achter de keuken liggen twee oude werkplaatsen waarvan de deuren in de buitengevel zijn dichtgezet. De tussenmuur tussen de werkplaatsen en de muur voor de trap zijn beide na 1959 geplaatst. De ruimtes hebben geen relevante afwerkingen.

Deze vervangen voor een actuele plattegrond zodra deze gereed is

[44] Piet Zwart ontwierp voor Buynzeel losse keukenelementen in standaardmaten waardoor de opzet van de keukens flexibel werd. Ook ontwierp hij allerlei accessoires die het werken in de keuken vereenvoudigen als uitschuifbare planken en ventilatieroosters. De bruynzeelkeuken kwam in 1938 op de markt. Zie Kees Somer en Ronald Senvert, (red.) *Bouwmaterialen 1940 - 1990 Vernieuwing, constructie, toepassing,* Rotterdam 2024, 300-302.

De ontvangsthal uit 1958

De ontvangsthal uit 1958 met rechts de mozaiek kolom

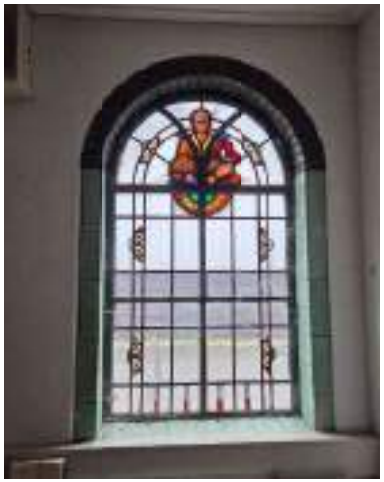

Detail van een van de vensters

Detail van een van de vensters

De sanitaire ruimte uit de jaren80 met in de later achterwand de dichtgezette deuropening

De kantoorruimte

De kantine

De voorruimte van de kantine

De voorruimte van de kantine

De kantine

De keuken

Detail van de keuken

De voorste werkplaats

De achterste werkplaats

Bij de herbouw van de nieuw fabriek in 1965 is op de begane grond de bestaande kluis (datering onbekend) behouden. Ook het sanitair vlak achter deze kluis hield dezelfde indeling, het linker hok heeft zelfs nog tegels uit 1948, de twee toiletten zijn vernieuwd in 1965 (zie verderop). De rest van de begane grond in dit volume kreeg een nieuwe inrichting die in hoofdlijnen nog aanwezig is. De spreekkamer, entree voor het personeel, het trappenhuis, de hal en lift (van Jan Hamer) zijn nog aanwezig. Het interieur van de spreekkamers is modern, de overige onderdelen hebben nog hun interieurafwerkingen uit 1965. Karakteristiek zijn bijvoorbeeld de mozaïekvloertegels die zijn toegepast in onder ander het trappenhuis.
Achter het trappenhuis was in de kantoorruimte een kamer ingebouwd die nog aanwezig is. De rechterzijde van de begane grond is in de tussentijd aangepast door het verwijderen van tussenmuren en het vergroten van de smidse. De rechterzijde van het bouwdeel is nu een grote opslagruimte. Deels aanwezige tegelvloer is vermoedelijk nog uit de jaren 60. Een grote pui met glas en dubbele deuren met bommelscharnier scheidt de aanbouw af van de rest van de ruimte. Deze wand staat op de bouwtekeningen uit 1965, 1975 en de jaren 80 verder de ruimte in en moet dus van later zijn.

De oude smidse achter aan het complex had oorspronkelijk een tussenmuur die de ruimte in tweeën deelde. Deze is na 1959 tot op zekere hoogte doorgebroken. De smidse heeft nog een oude kraanbaan met profilering. De wanden hebben een kenmerkende grijs-groen-blauwige hoge geschilderde plint die in vele fabrieksgebouwen terug te vinden is en op de vloer liggen tegels. In de hoek is een kamer ingebouwd (rond de jaren 80) en in een hoek staat nog een rookvang.

De ruimte tussen de smidse en de werkplaatsen heeft geen relevante interieurafwerkingen.

Het trappenhuis

Het trappenhuis

De tegels in het trappenhuis

Tegels tegen de wand bij de personeelsentree

De entree voor het personeel

De gang met sanitair achter de kluis

Een van de toiletten

De opslagruimte vooraan

De smidse

De smidse

De kraanbaan in de smidse

De ingebouwde ruimte in de smidse

De ruimte tussen de smidse en de werkplaatsen

De eerste verdieping heeft nog vrijwel exact dezelfde ruimtelijke indeling als in 1965. Er is enkel een kamertje van de chef verwijderd. De toiletruimtes voor heren en dames hebben net als de toiletten beneden achter de kluis een geel-bruine kleurstelling: rechthoekige gele tegels tegen de wanden, oker-crème gevlamde tegeltjes op de grond en bruine plinttegels. De grote werkhal heeft wit geschilderde wanden en plafonds en zeil op de vloer. Ook het privékantoor van de directie is nog geheel ingericht zoals in 1965 met houtlook (tubenspaanplaat), krukplafond en oranje gordijnen. Vermeldenswaardig is het lichtsysteem boven de deur van de directie. Via een schakelaar kon door middel van drie verschillende lichtkleuren aangegeven worden of mensen het kantoor mochten betreden. Het hierbij horende privé-toilet uit 1965 is onaangepast met mozaïektegels en een glas-in-lood ramen. De ontvangkamer ernaast heeft een vloer van linoleum (1965), kurkplafond en later overschilderd tubenspaanplaat tegen de wand. Het magazijn op de verdieping van het pand uit 1909 heeft een houten vloer, gepleisterde wanden en board aan de onderzijde van de houten zoldervloer.

De sanitaire ruimtes

De sanitaire ruimtes

De sanitaire ruimtes

Detail van de tegels in de sanitaire ruimtes

De grote werkhal

De grote werkhal

Het privekantoor

Het privekantoor

De hal van de directie

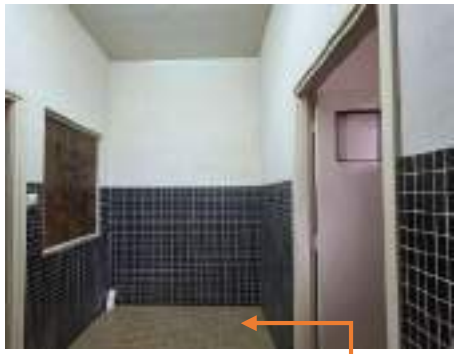

Wasruimte van het privetoilet

de schakelaar in de directiekamer. Foto R. Stenvert

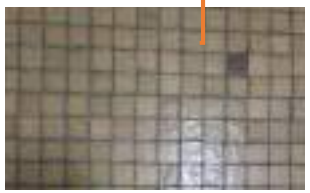

Het privetoilet

Detail van een van de glas-in-lood ramen

De deur van de directie

De ontvangkamer

Het magazijn op de eerste verdieping in het pand uit 1909

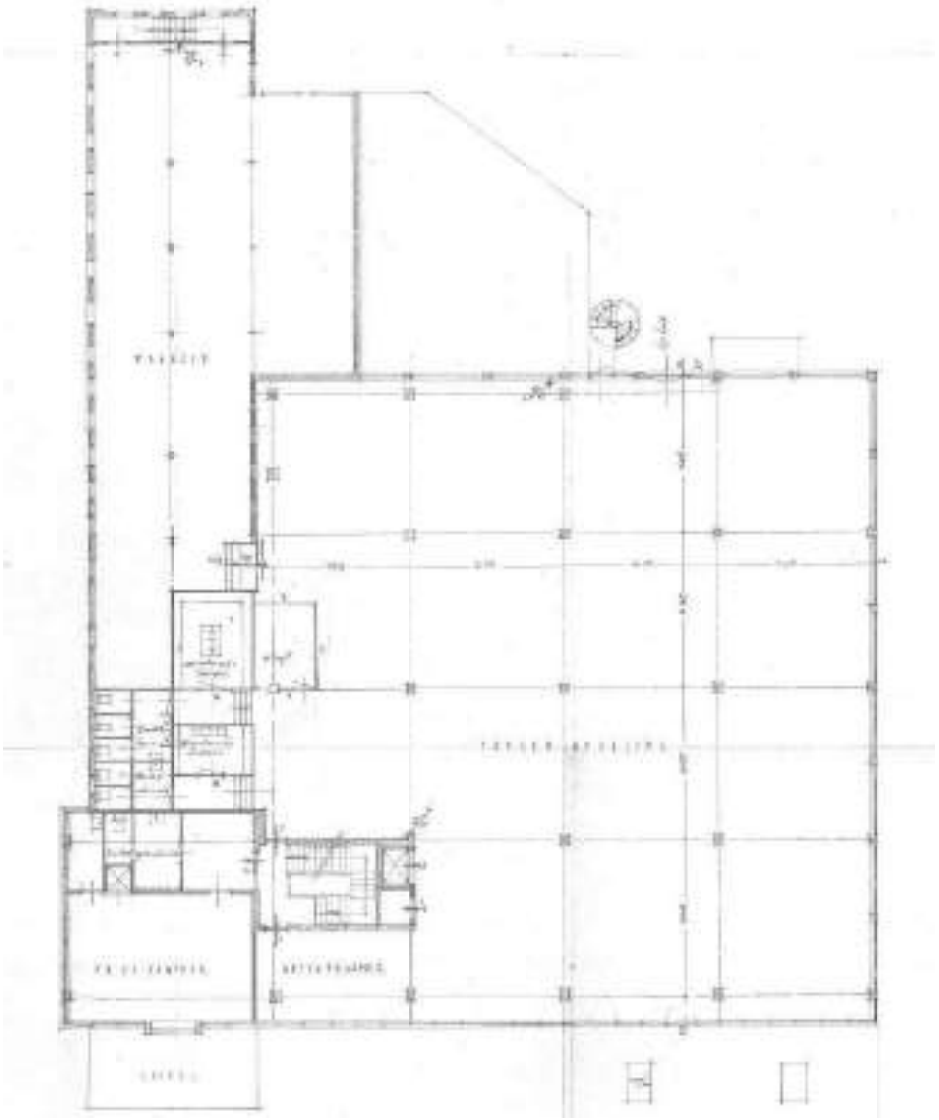

De inrichting van de tweede verdieping is grotendeels tot stand gekomen na 1990 en heeft bijbehorende moderne afwerkingen. De kluis uit 1976 is nog aanwezig, net als de lift uit 1966. De zolderverdieping van het bouwdeel uit 1909 heeft voorin een toiletunit (1965 maar opnieuw betegeld) en een keukenblokje. De zolder heeft een vloer van houten delen (1909 vermoedelijk) en met board afgewerkte wanden en plafond (XXd). De zolder is toegankelijk via een houten trap tegen de achterwand.

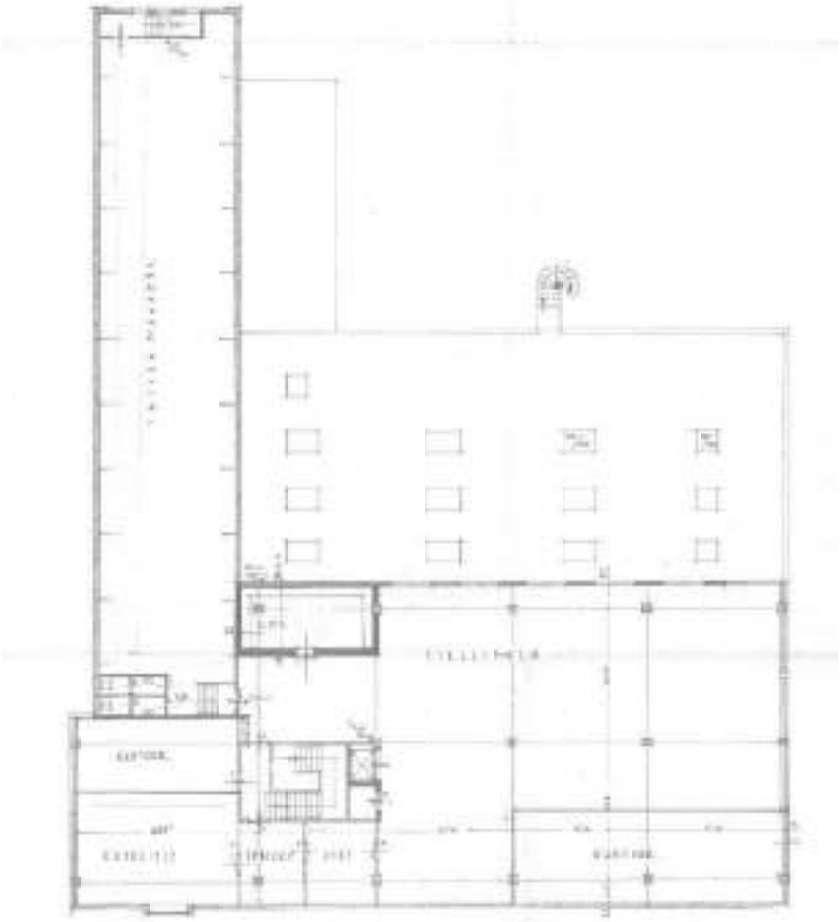

De tweede verdieping - verouderd

De tweede verdieping

De showruimte op de tweede verdieping

Een kamer op de tweede verdieping

De tweede verdieping

Deur naar de kluis

De toiletten en keukenblok op zolder

De zolder

De houten trap naar zolder

3.2.2 Hulshof leerfabriek

Oorspronkelijke functie:	Overleerfabriek en extractfabriek
Huidige Functie:	leegstand
Adres:	Aaltenseweg 2-4
Bouwjaar:	1918, 1919-1920
Architect:	bureau C.T. Steinert
Verbouw:	1955, 1962, 1975, 1985, 1991, 2002, 2008

Bouwhistorie

In de tweede helft van 1918 werd er naast de oude fabriek een moderne overleer- en extractfabriek gebouwd. De fabriek bestond uit een drielaagse, rechthoekige extractfabriek, met haaks daarop het lavenhuis, kalkhuis, ketelhuis en de machinekamer. De stenen werden geleverd door Daams uit Lobith en Van der Loo uit Brummen, de ijzeren constructie door De Vries Robbe uit Gorinchem. De extractfabriek had op de begane grond de schorsbreekmachine, de schorsmolen en de extract-batterij en opslagruimte. Op de eerste verdieping bevond zich een walserij, kantoren en laboratorium, de zolder was droog- en magazijnruimte. Het lavenhuis bevatte 32 laven, twee kleine en twee grote looivaten en drie walkvatten. In het kalkhuis bevonden zich 27 kalkputten met daarachter drie scheerbomen voor het handmatig ontharen (tot 1930 handmatig) en een ontvleesmachine.[45] De omschrijving van deze fabriek is afkomstig uit De Beukelaer. Bouwtekeningen hiervan zijn niet aangetroffen in het archief van de gemeente, nog in de door Vitelco overgedragen dossiers.

In september 1919 ontstond er broei in het geraspte hout dat klaar lag om geëxtraheerd te worden. De brand werd te laat ontdekt en de nieuwe extractfabriek brandde tot de grond af. De gebouwen hierachter waren deels beschadigd. Duits architectenbureau C.T. Steinert werd gevraagd om een onbrandbaar gebouw te ontwerpen. Het ontwerp van dit betonnen gebouw in oktober gereed en in december startte de herbouw, die in 1920 voltooid was. Het werd wederom een drielaags rechthoekig gebouw, nu met een watertoren. De betonnen constructie werd geleverd door Roelen en Heine uit Nijmegen en J. Post uit Lichtenvoorde was verantwoordelijk voor het metselwerk. In de nieuwe fabriek werd vooral boxkalfleer gemaakt, dit is fijn met chroom gelooid kalfsleer.[46]

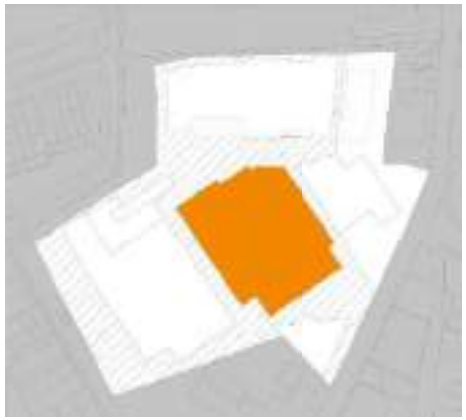

De ligging van het onderdeel 'Leerfabriek' op het terrein

De leerfabriek

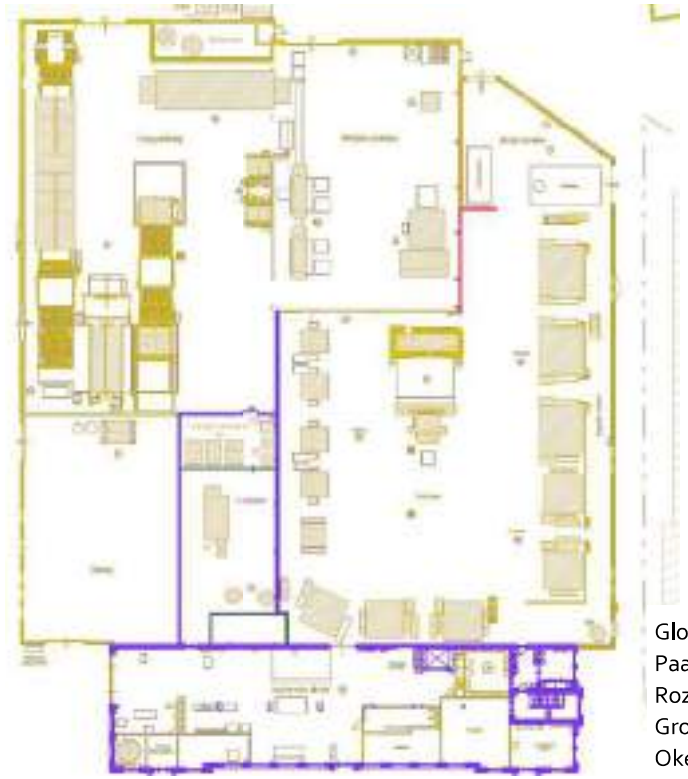

Globale faseringstekening
Paars: 1918—1920
Roze: 1955
Groen: 1920 - 1982
Oker: 1990-2008

[45] De Beukelaer 2001, 48-51.

[46] De Beukelaer 2001, 52-54.

Ook van deze fabriek zijn geen bouwtekeningen aanwezig in het archief van de gemeente. Wel zijn er een aantal tekeningen aanwezig in de collectie van Vitelco. Hier uit blijkt dat de begane grond van de vernieuwde extractfabriek vrijwel dezelfde functies had, alleen de schorsbreekmachine staat niet ingetekend en er is ruimte voor het personeel bijgekomen: een schaftlokaal, waslokaal en garderobe en urinoirs. De eerste verdieping was ook redelijk vergelijkbaar maar erbij zat nog een extractie-batterij, droogkamer en wederom een (kleiner) waslokaal met garderobe en urinoirs. Op de zolder was naast de droogruimte ook ruimte voor twee magazijnen en wederom urinoirs en een gaderobe.

De fabriek in de jaren 30. Collectie Vitelco

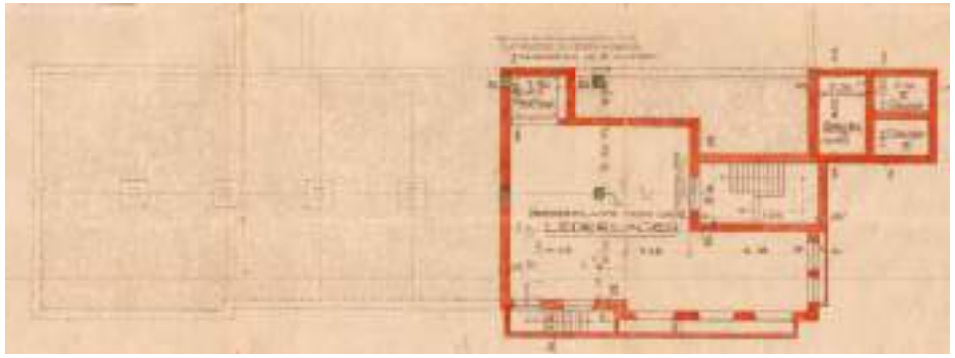

Ontwerp van de kelder. Collectie Vitelco

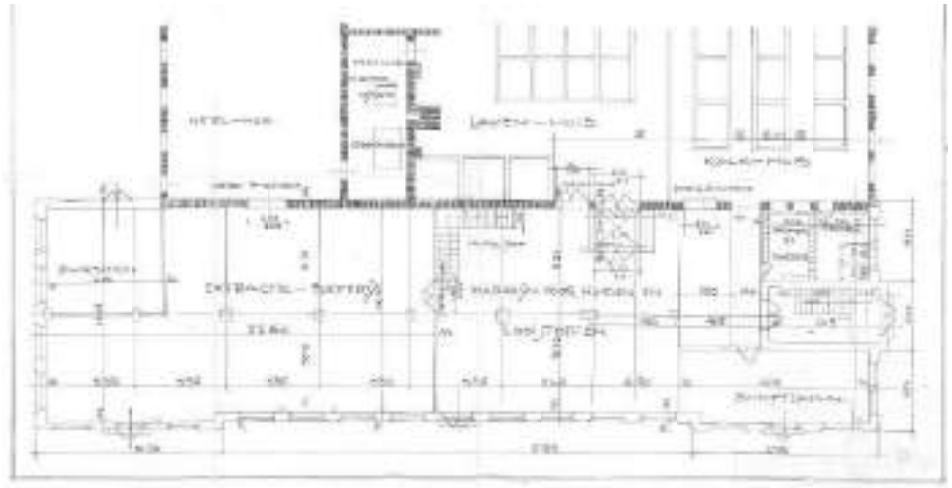

Ontwerp voor de nieuwe begane grond. Collectie Vitelco

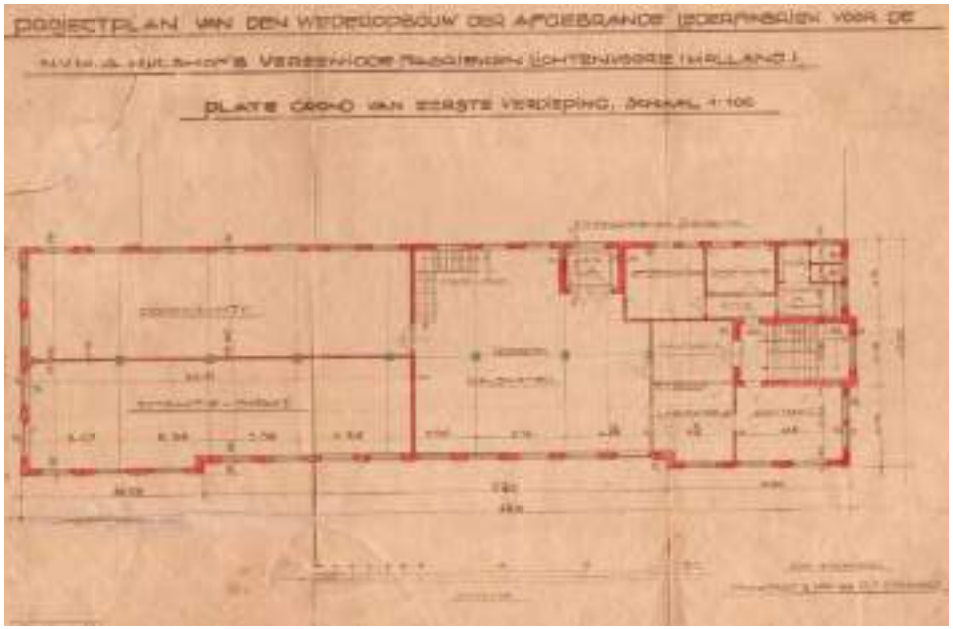

Ontwerp van de herbouwde eerste verdieping uit 1919. Collectie Vitelco

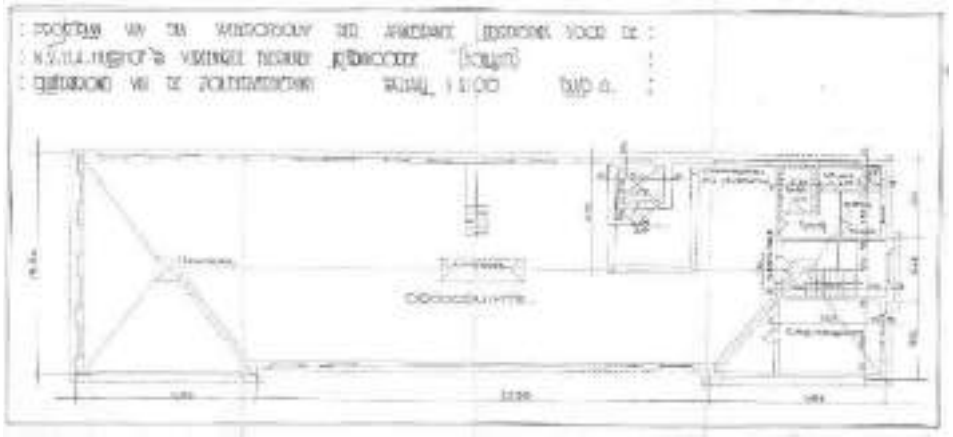

Ontwerp van de zolder. Collectie Vitelco

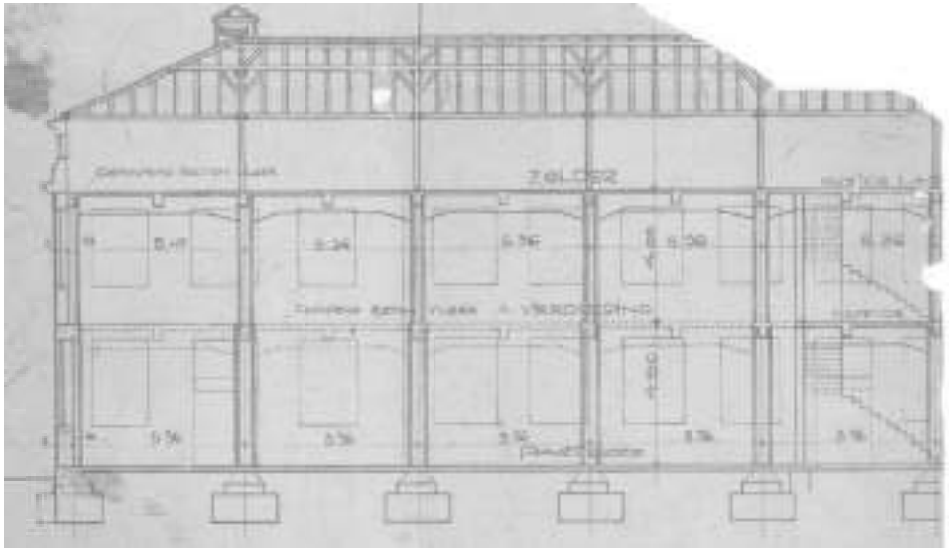

Gedeelte an een doorsnede uit 1919. Collectie Vitelco

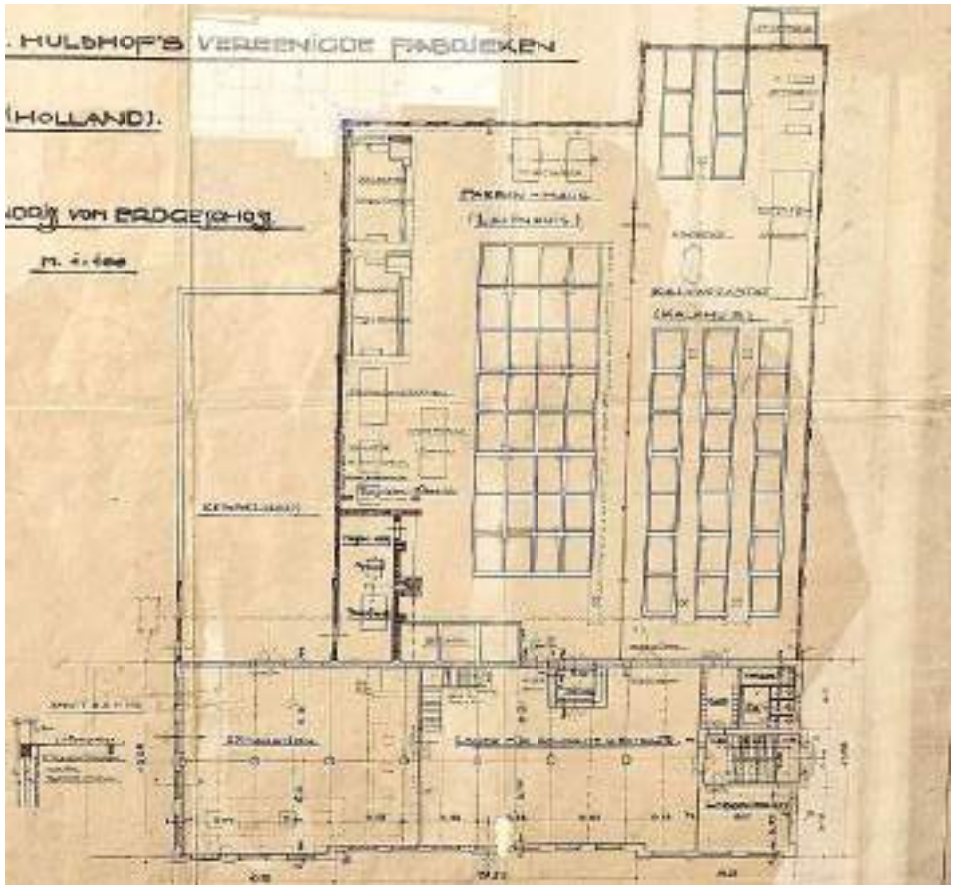

Ontwerp voor de herbouw van de extractfabriek door C.T. Steinert architecten uit oktober 1919. De extractfabriek is uitgevoerd zoals de tekening op de vorige pagina en niet zoals deze. Collectie Vitelco

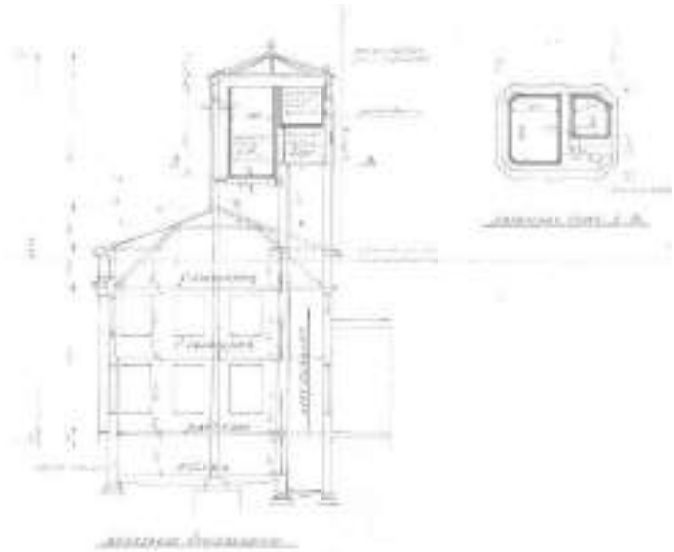

Doorsnede van de toren. Collectie Vitelco

De nieuwe fabriek. Hier is goed te zien dat het pand andere vensters had dan de huidige. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 6819

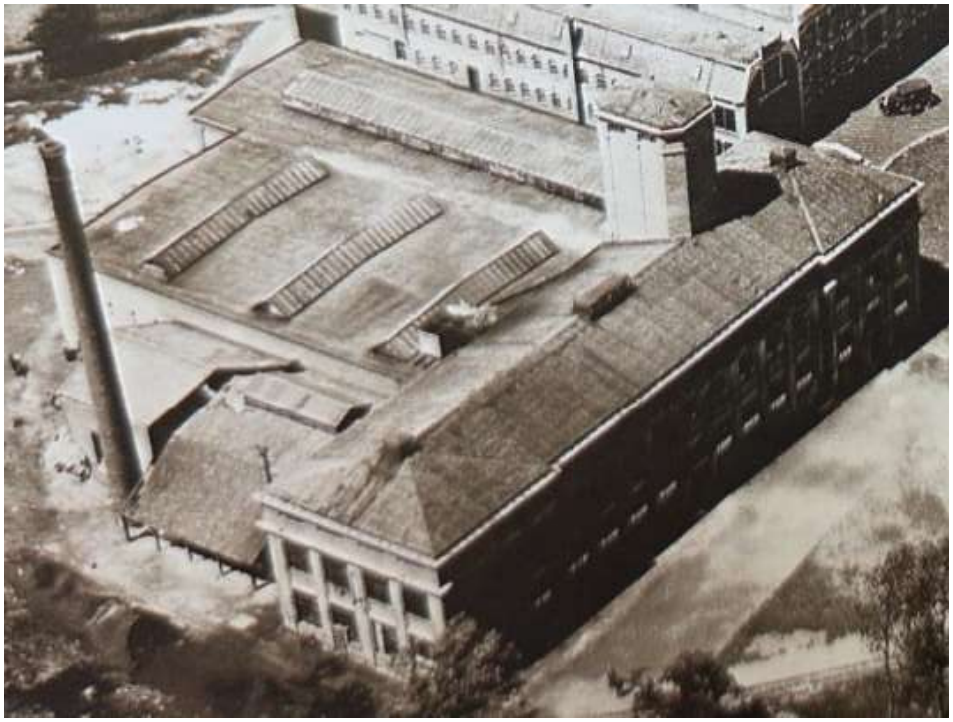

De fabriek in 1928. De deur in de zuidgevel is hier nog een enkele deur. De Beukelaer 2001

De voor- en zijgevel in de jaren 30. Collectie Vitelco

In 1948 werd er achter het ketelhuis een monteurswerkplaats gebouwd omdat de bestaande werkplaats overbelast was doordat na de oorlog het gehele machinepark herzien moest worden. In de aanvraag staat als reden: '*vooral ook omdat de bezetters uit vele machines onderdelen gehaald en gesloopt hebben. Bovendien hebben alle machines natuurlijk in hoge mate van het 4 jaar lang buiten werking staan te lijden gehad.*'[47]

De eerstvolgende bouwtekeningen en afbeeldingen van de leerfabriek stammen uit de jaren 50. Op foto's uit 1952 zijn het nathuis en de ververij te zien. Ze hebben een dak van bims casettenplaten op vakwerkliggers.
In januari 1955 wordt er een aanvraag ingediend voor de bouw van een fabriekshal achter het ketelhuis van de bestaande fabriek. In de hal van 30 meter kwam een schaverij en schuurafdeling. De hal kreeg een schaaldak met fusee, vermoedelijk gemaakt door Befumij (Brabantse fusee maatschappij). Kort hierna, in maart hetzelfde jaar, werd het nathuis verlengd met zes meter.[48]

De werkplaats uit 1948. ecal 0509-26-1

Het nathuis rond 1952. De Beukelaer 2001

De ververij rond 1952. De Beukelaer 2001

[47] ecal 0509-26-1.

[48] ecal 0509-26-4; ecal 0509-26-5.

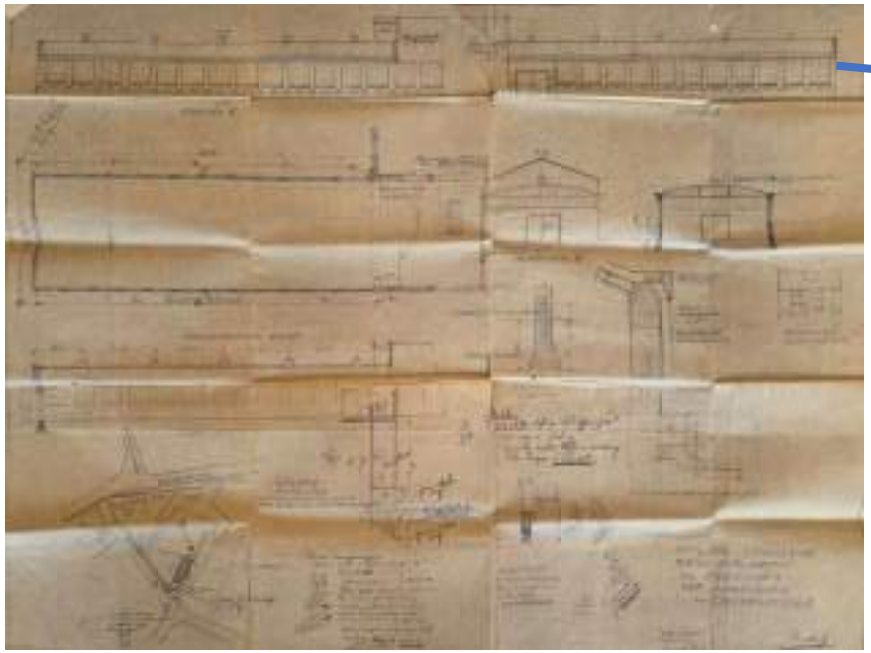

De nieuwe hal uit 1955. ecal 0509-26-4

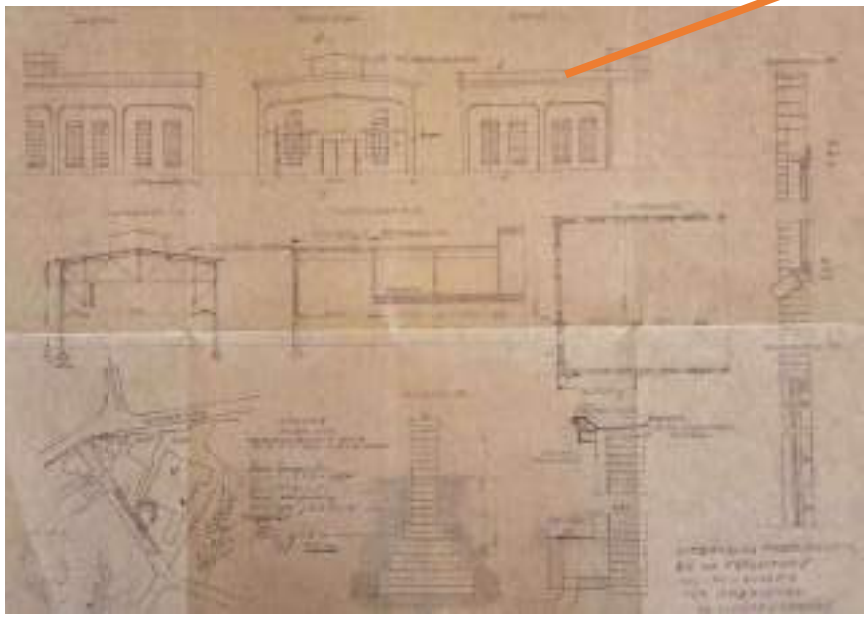

De verlenging van het nathuis uit 1955. ecal 0509-26-5

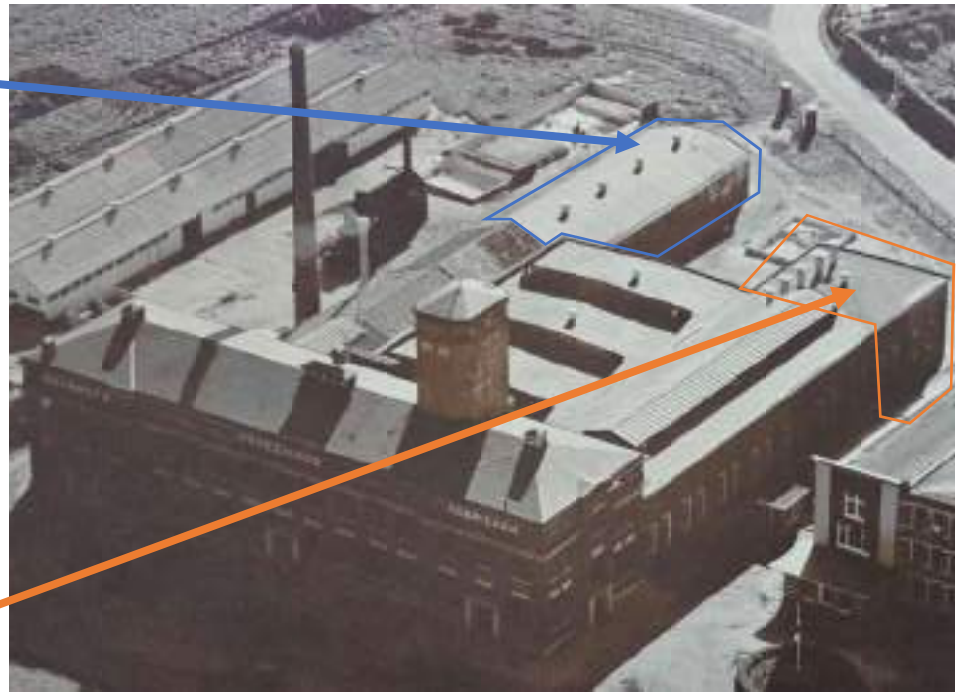

De fabriek na de uitbreidingen in de jaren 50. Collectie Vitelco

Het laboratorium rond 1955. De Beukelaer 2001

In 1962 werd vervolgens een vergunning aangevraagd om de fabriek wederom met een hal te vergroten. In de hal werd het huidenmagazijn ondergebracht. De architect was C. Staartjes. Deze nieuwe hal had net als de vorige een schaaldak en kwam naast de in 1955 gebouwde hal te liggen. In 1964 deden ze de aanvraag voor de bouw van een volgende hal aan de andere kant van de schaverij maar deze werd tijdelijk opgeschort vanwege de brand in de tassenfabriek. Een vernieuwde aanvraag werd ingediend in 1975. Deze hal was kleiner en ontworpen door architecten bureau Gierkink uit Lichtenvoorde.[49] Op de foto's in te zien dat eind jaren 60 / begin jaren 70 de lichtrupsen werden vervangen (die van het ververij twee keer) en de schoorsteen werd verwijderd.

Tussen het einde van de jaren 60 en 1975 werden alle (vermoedelijk stalen) ramen van de extractfabriek vervangen voor houten exemplaren met een andere, grotere, roedeverdeling.

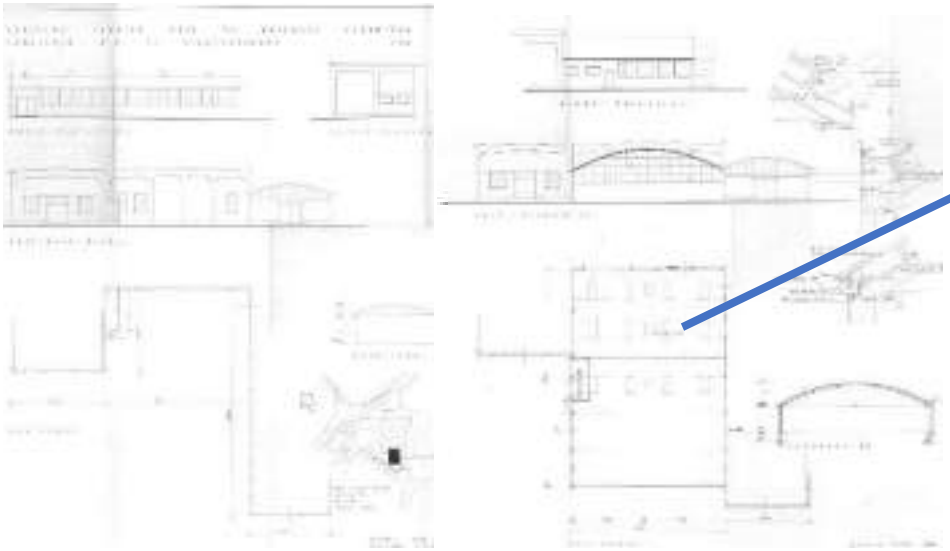

Tekeningen van de nieuwe hal uit 1962. Links bestaand, rechts nieuwe situatie. Collectie Vitelco

Bij de pijl de nieuwe hal rond 1967. De dakrupsen van de voorliggende hal zijn aangepast en zijn nu halfrond 1969 Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 4404

Bij de pijl de nieuwe hal rond 1969. De dakrupsen van de voorliggende hal zijn aangepast en zijn nu halfrond. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 6762

[49] ecal 0509-26-15; ecal 0509-26-19.

Interieur van het nieuwe leermagazijn uit 1962 met fusee-dak. De Nederlandsche leder-industrie, 31-05-1963, 352

De zuidzijde van de fabriek in 1975 met de hal uit 1955 en erachter het ketelhuis. ecal 0509-26-19

De westzijde van de fabriek in 1975. ecal 0509-26-19

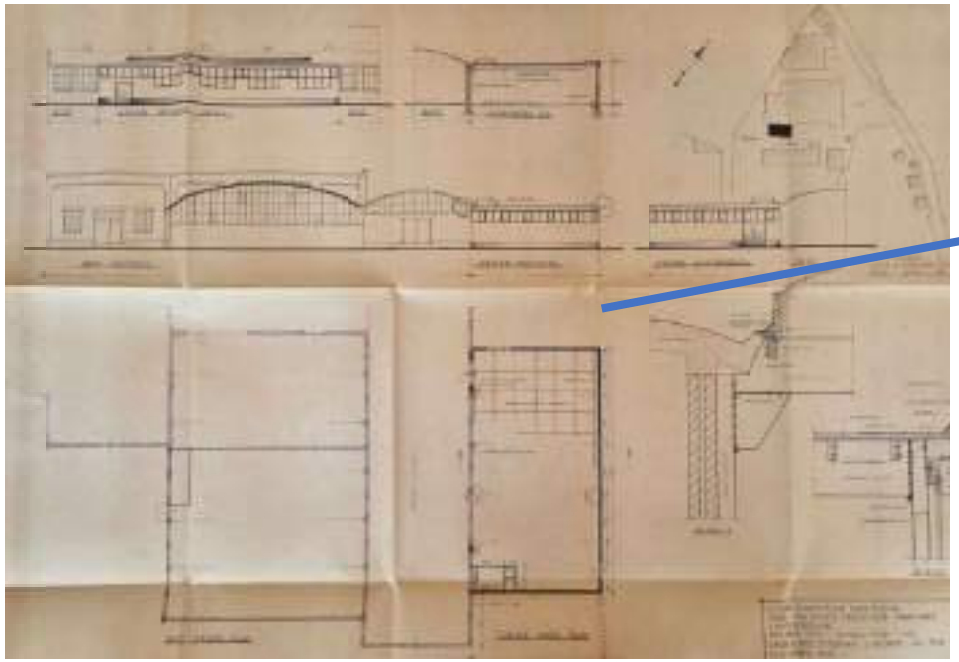

Bouwtekening van de nieuwe fabriekshal uit 1975. ecal 0509-26-19

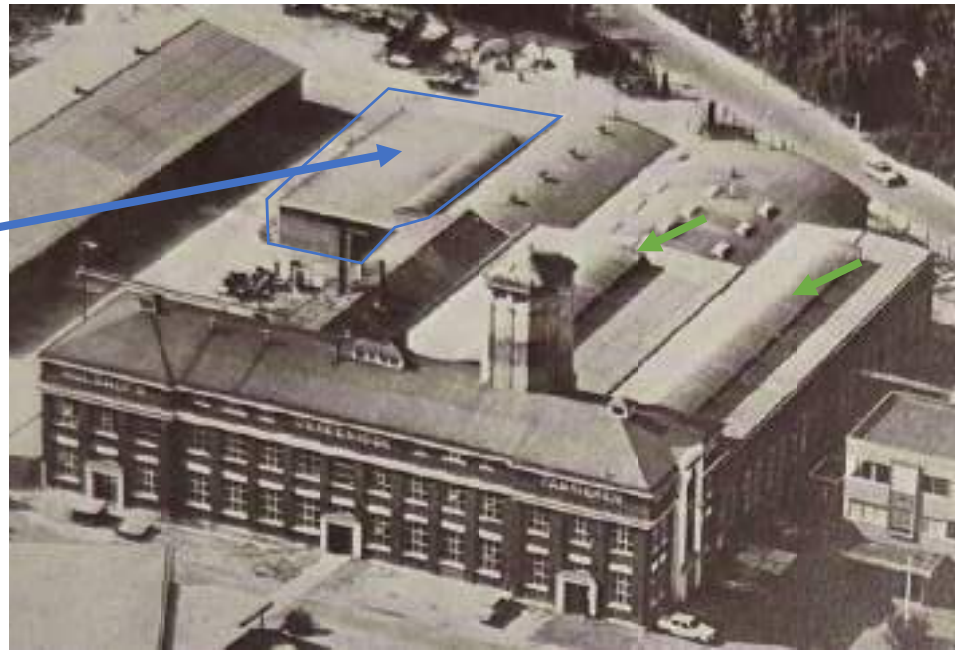

Op deze foto van na 1975 is de nieuwste hal te zien. Het dak van het nathuis en de ververij zijn voorzien van een nieuwe lichtrups (groene pijl) en de schoorsteen is verwijderd. Collectie Vitelco

Een interieurfoto uit 1970. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 4369

De eerste plattegrond waarop ook de bouwdelen uit 1918-1920 geheel te zien zijn stamt uit 1982. In de tussenliggende jaren is het een en ander aangepast. Op de begane grond zijn de diverse tussenmuren in de extractfabriek verdwenen. Het oude kalkhuis is nu het nathuis en het lavenhuis is de ververij. Het ketelhuis is nog aanwezig maar is heeft een tussenmuur gekregen en een machinekamer.

Op de eerste verdieping is de ruimtelijke indeling behoorlijk aangepast en zijn wanden weggehaald en ruimtes ingekort. Het voormalige kantoor rechts voor is nu een laboratorium en het sanitair is verwijderd (onderdeel geworden van de verfkamer). Op zolder zijn de magazijnen en het sanitair verwijderd.

De leerfabriek in 1982 met daarover de bouwjaren van de onderdelen. Collectie Vitelco

In 1985 werd voor de hal uit 1975 (een tussenmagazijn) een nieuwe hal gebouwd, wederom naar ontwerp van A. Gierkink. Ook werd in dezelfde periode de tussenmuur tussen de ververij en de spanafdeling gesloopt en de muur uit 1918 tussen het nathuis en de ververij verder ingekort.[50] Een foto uit 1986 rechts toont een fragment van het interieur van het laboratorium.

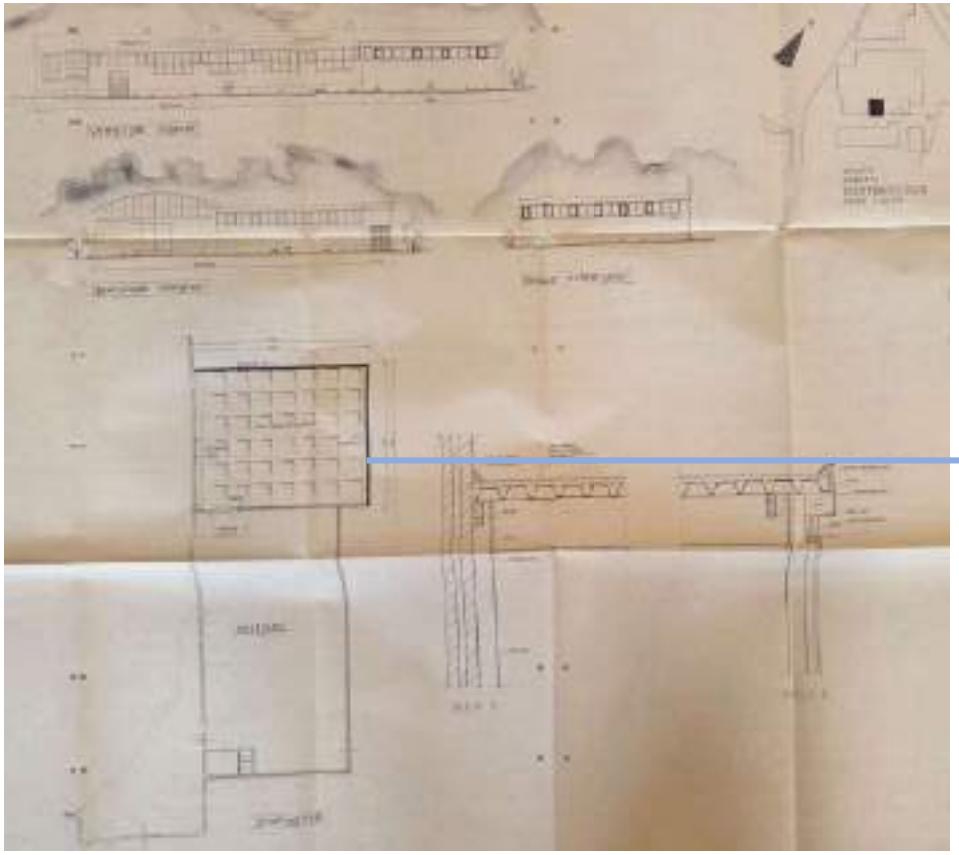

De nieuwe hal uit 1985. ecal 0509-26-26

Het laboratorium in 1986. VOL 774

De leerfabriek in 1989 met in het blauwe kader de nieuwe hal uit 1985 en bij de stippellijn de verwijderde muur tussen de ververij en de spanafdeling. In vergelijking met de plattegrond uit 1982 valt op dat ook diverse installaties zijn aangepast. Collectie Vitelco

[50] *ecal 0509-26-26*

In de jaren negentig en begin jaren nul van de huidige eeuw werd het gebouw gefaseerd voorzien van nieuwe zijgevels en een achtergevel waardoor het haar huidige uiterlijk kreeg van gemetselde plinten met daarboven damwandplaten.

In 1991 (fase 1) werd aan aanvraag in gediend om de muur van het nathuis te verplaatsen zodat het mogelijk werk om een haarsparend kalkvat te plaatsen. Dit had te maken met afvalwaterprobleem: door dit nieuwe vat te gebruiken werden de huiden eerst geweekt en dan tijdens het kalken met zwavelhoudende stoffen de haarwortels aangetast zodat de haren loskomen maar niet breken. Hierdoor kunnen de hele haren vervolgens uit het afvalwater gezeefd worden in plaats van chemisch ontleed te moeten worden. Door de verplaatsing van de muur was het ook mogelijk om het afvalwater te scheiden, wat de stankoverlast verminderde. Bij het plan hoorde ook de bouw van een spitmagazijn.[51] Vrijwel gelijk erna werd een aanvraag ingediend voor de bouw van een nieuw huidenmagazijn aan de ander kant van de fabriek, voor het nieuwe magazijn uit 1985.

In 1996 werd vervolgens ook de verplaatsing van de andere zijgevel van het gebouw en de achtergevel aangevraagd. Deze wijziging werd niet uitgevoerd. Uiteindelijk werden de overige gevels aan het begin van de jaren 0 vervangen waarbij ook de gehele achterliggende constructie werd vernieuwd met een nieuwe staalconstructie. Op de plattegrond is te zien dat tussen 1986 en 2001 op de begane grond van de extractfabriek een kantine en technische dienst is toegevoegd. De muur tussen de ververij en het nathuis is geheel verdwenen en de ruimte tegen het ketelhuis is eveneens verwijderd. Bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is een tekeningen dossier aanwezig van de fabriek waarin restauratietekeningen zitten van het hoofdgebouw uit 2002. Hier uit blijkt dat in deze periode het dak is vernieuwd, de gevels zijn gereinigd en opnieuw gevoegd, een aantal kozijnen zijn vervangen en het glas-in-lood is gerepareerd.

In 2008 werd tot slot het dak van het nathuis en de ververij met constructie vervangen.[52] Sinds het sluiten van de fabriek in 2025 zijn de meeste installaties en machines verwijderd.

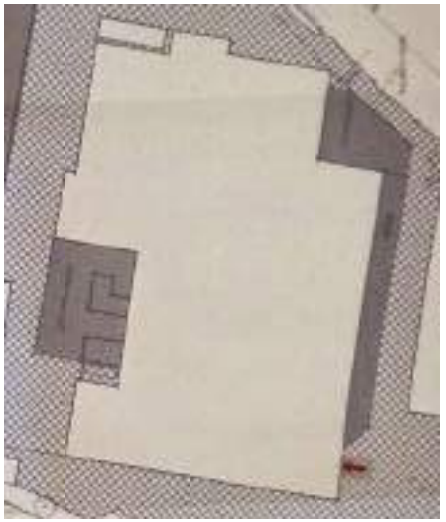

Fase 1 van de verbouwing met in het grijs de nieuwe delen. ecal 0510-19-11

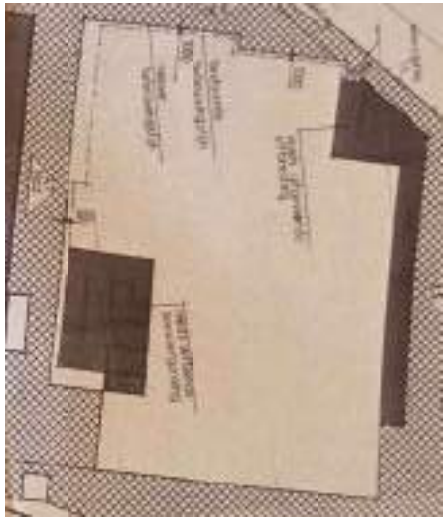

Niet zo uitgevoerde fase 2 van de verbouwing waarbij in de stippellijn de oude bebouwingslijn te zien is.

De ongewijzigde zijgevel in 1996. Collectie BOEi, foto's PIE

De aangepaste en uitgevoerde versie van fase 2 uit 2001. ecal 0510-19-19

[51] ecal 0510-19-10

[52] Ecal, gemeente Lichtenvoorde, 1.733.21 -1

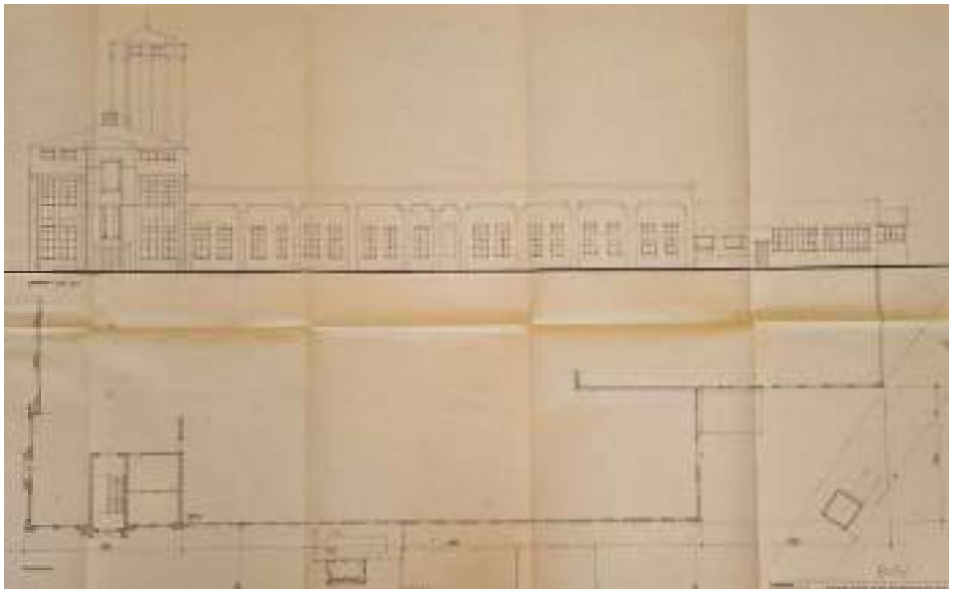

De westgevel voor het verplaatsen van de muur. ecal 0510-19-10

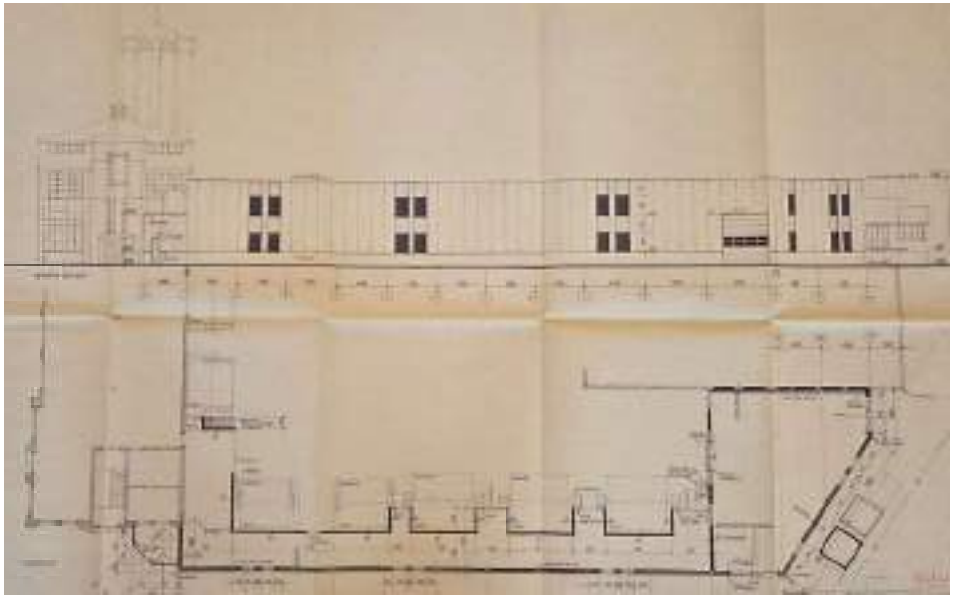

De westgevel na het verplaatsen van de muur. De kleine ruimte voor de extractfabriek is niet gebouwd. ecal 0510-19-10

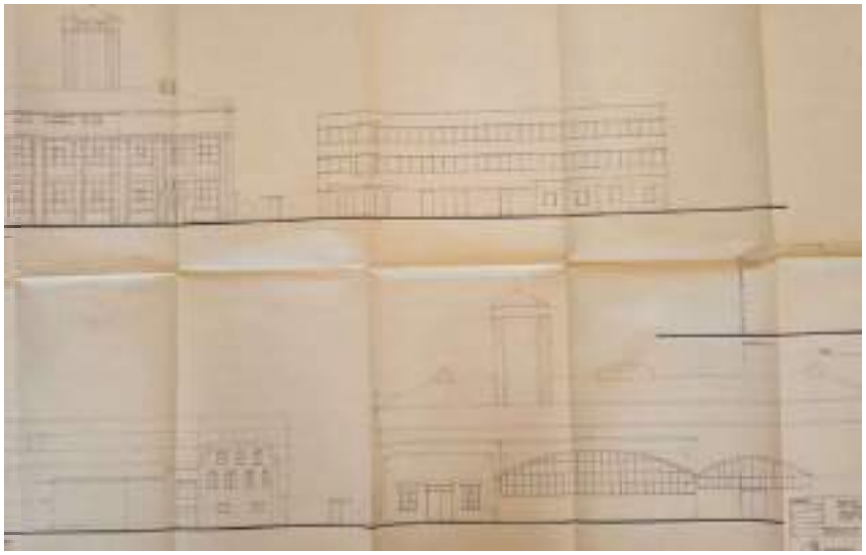

De noord- en zuidgevels voor het verplaatsen van de muur. ecal 0510-19-10

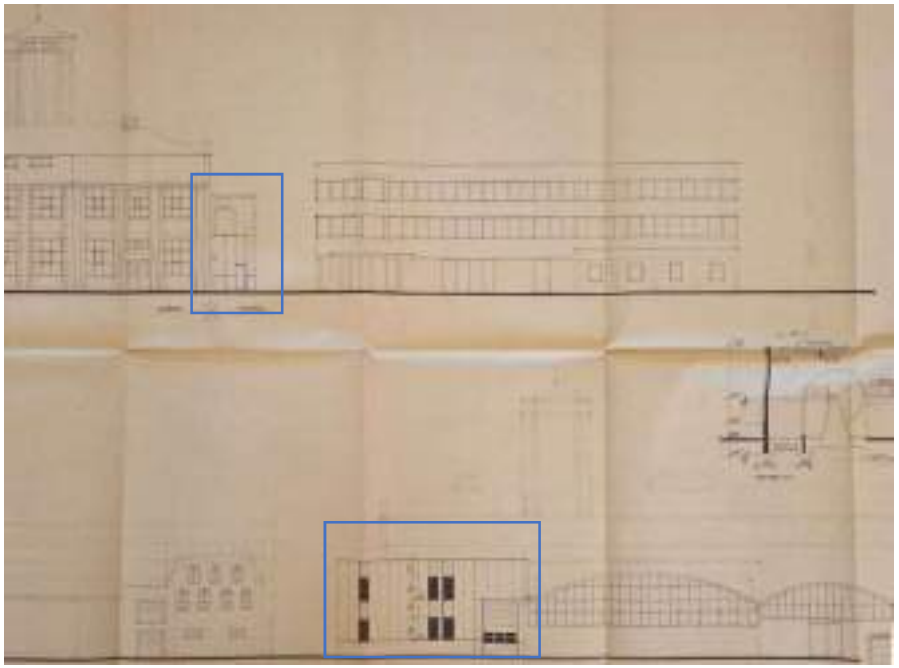

De noord- en zuidgevels na het verplaatsen van de muur. ecal 0510-19-10

Het gebouw na het verplaatsen van de muur van het nathuis maar voor het bouwen van het nieuwe magazijn voor huiden. ecal 0510-19-11

Het plaatsen van de nieuwe haarbesparende kalkvaten tijdens de verbouwing van het nathuis. De Beukelaer 2001

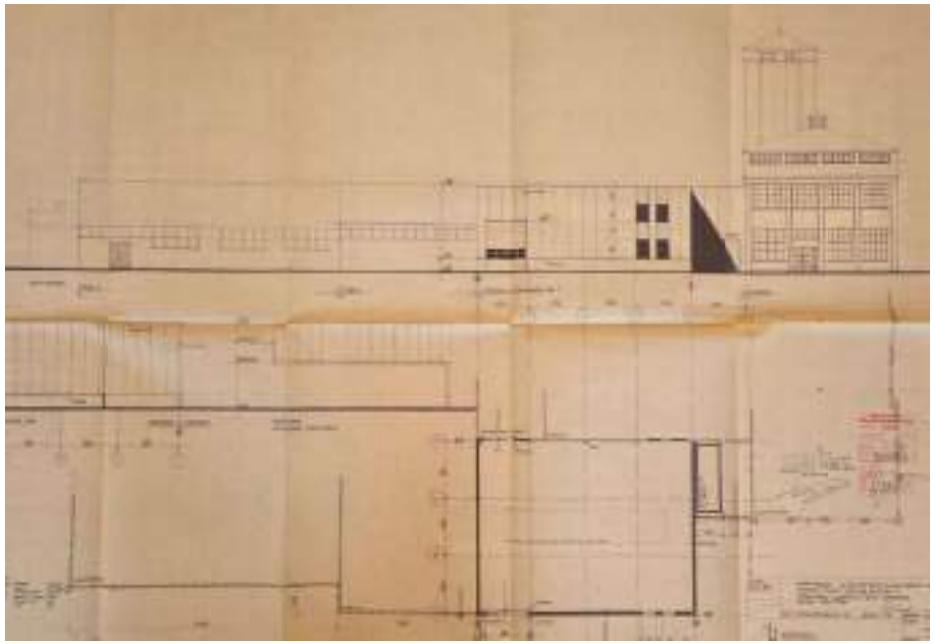

Ontwerp van het nieuwe huidenmagazijn. ecal 0510-19-11

Luchtfoto van de fabriek na de bouw van het nieuwe huidenmagazijn (blauwe pijl). Collectie Vitelco

Het nieuwe spitmagazijn

Het nieuwe huidenmagazijn

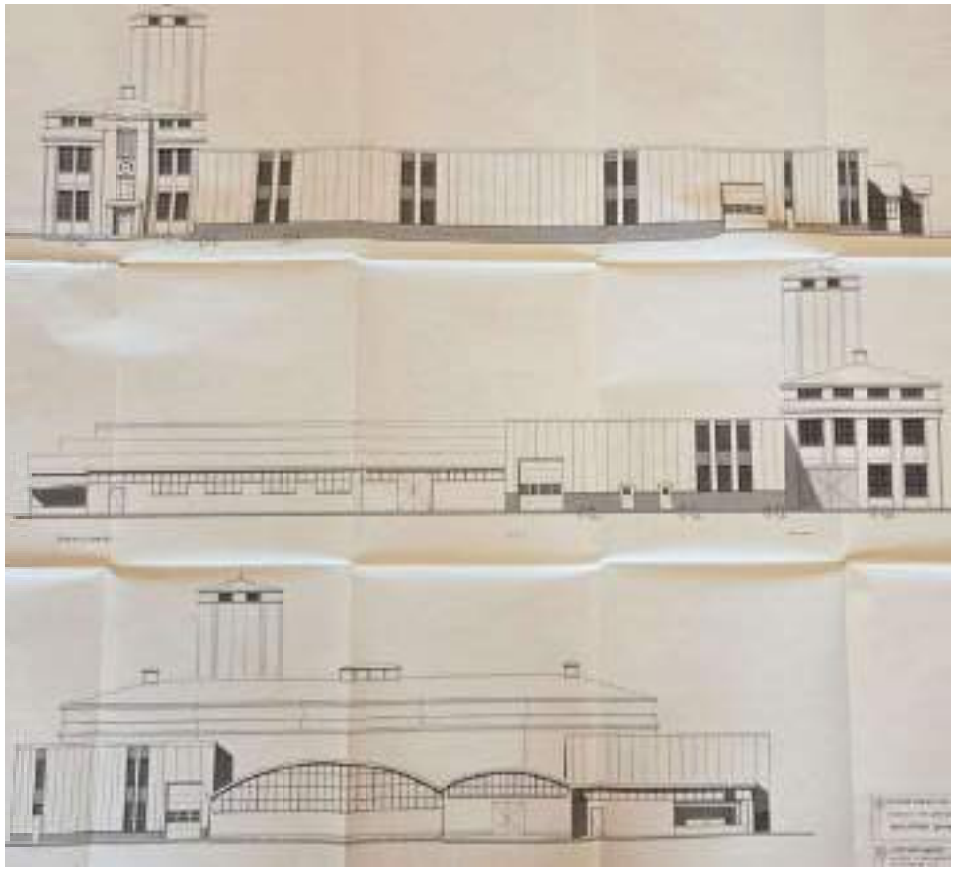

De bestaande situatie in 2002. De zuidgevel en een deel van de achtergevel zijn nog niet aangepast.

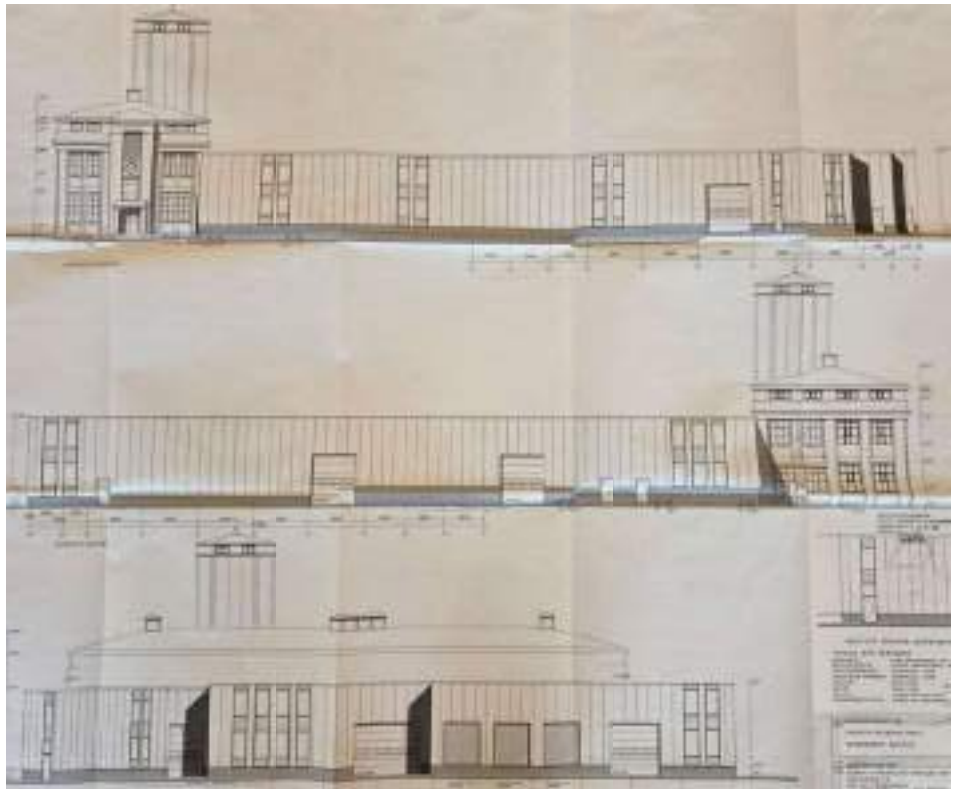

Het uitgevoerde plan van de aangepaste gevels, tekening uit 2001.

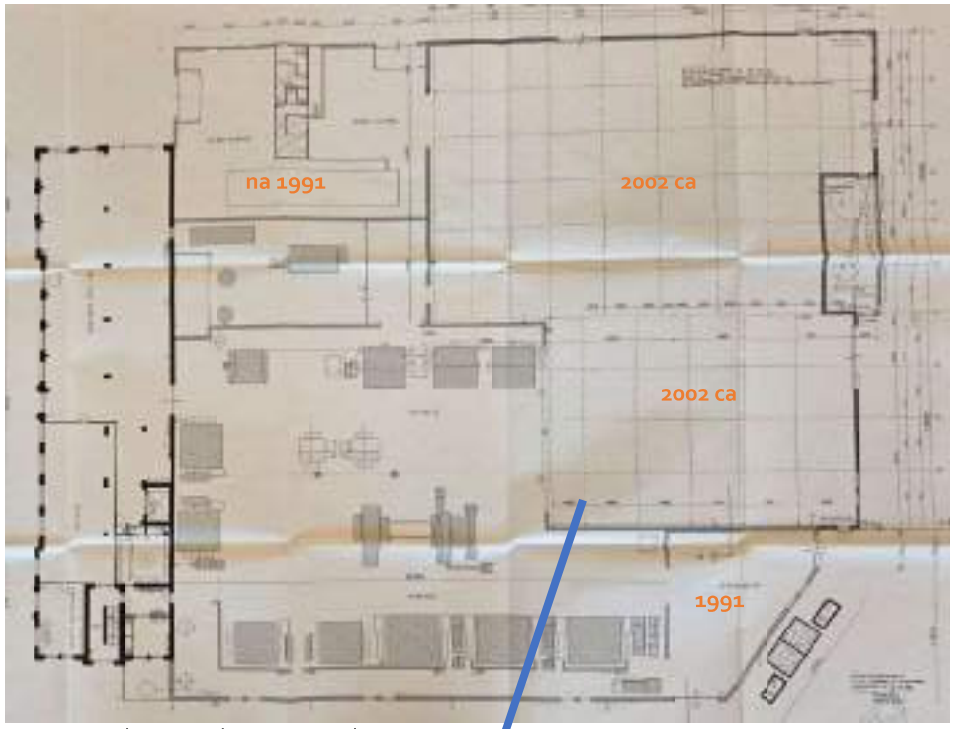

De nieuwe plattegrond uit 2001. ecal 0510-19-19

Het gebouw na het voltooien van fase 2. Collectie Vitelco

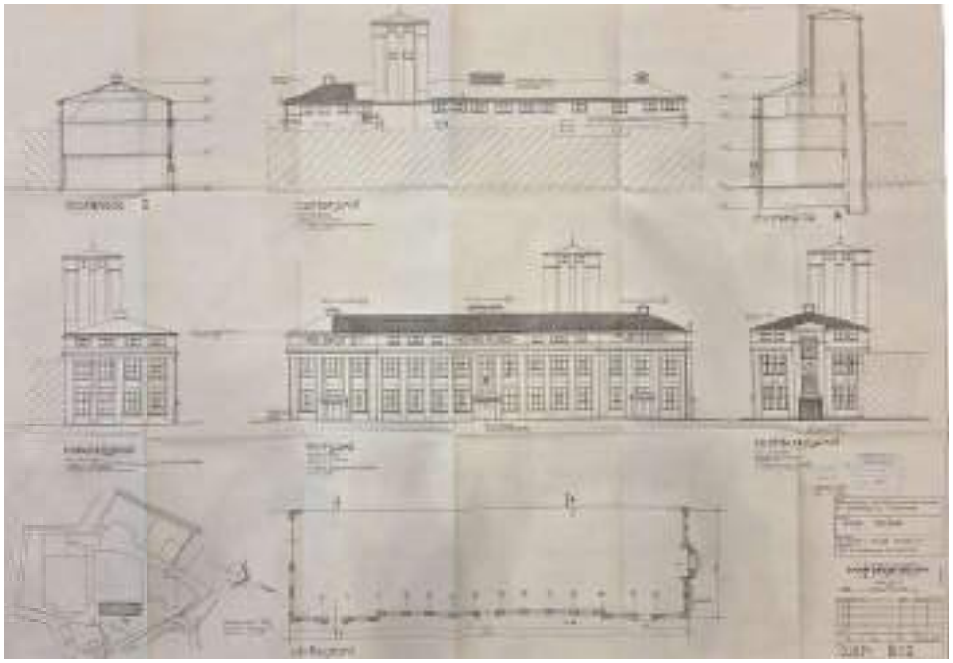

De nieuwe toestand na de restauratie. RCE tekeningendossier Hulshof

Beknopte beschrijving

De leerfabriek is een samengesteld geheel dat bestaat uit een rechthoekig hoofdgebouw onder een schilddak en lichtkappen (twee bouwlagen, een kelder en zolder met attiek) met een watertoren met tentdak en afgesnoerde hoeken, en daarachter meerdere geschakelde fabriekshallen onder een plat dak.

Het hoofdgebouw / de extractfabriek uit 1920 heeft gevels in roodbruine baksteen in kruisverband. Het gebouw heeft tussen de verdieping en de attiek een omlopend hoofdgestel met een fries en kroonlijst. De langsgevel aan de oostzijde heeft vijftien vensterassen waarvan de buitenste drie een hoekrisaliet vormen en voorzien zijn van een zware tandlijst onder de kroonlijst. De assen worden van elkaar gescheiden door middel van lisenen. Ter hoogte van de attiek staat de tekst HULSHOF'S VEREENIGDE FABRIEKEN.

De korte zuidgevel hat vier vensterassen met ertussen lisenen. De twee linker vensterassen en de liseen hiertussen is rond 2002 vervangen voor twee brede dubbele deuren waarop de oude structuur is nagebootst. De tandlijst ontbreekt aan deze zijde. De noordgevel heeft vijf smallere vensterassen waarbij de lisenen zijn toegepast op de hoeken, tussen as 2 en 3 en tussen 3 en 4. Zo ontstaan er drie traveeën waar de buitenste elk twee vensters hebben en de middelst één. De middelste travee risaliseerd en bevat de entree. Deze middenrisaliet wordt afgesloten met een fronton. De risaliet is gepleisterd (tot in de jaren 50 was dit schoon metselwerk) en boven de entree bevinden zich bij het trappenhuis twee glas-in-lood ramen gemaakt door Haagse glazenier Hans Liefkes (1891-1967) met op de verdieping een portret van Herman Hulshof. Tussen de vensters bevindt zich een klok die geschonken is door het personeel in 1963 ter gelegenheid van de 75e verjaardag van Herman Hulshof. De betonnen entree bestaat uit gecanneleerde pilasters met een hoofdgestel met daarboven een dakschild en in de negge kussens. Eronder ligt een dubbele houten deur. De deuren zijn elk voorzien van vier ruiten met gefigureerd glas. Drie van dergelijke entrees zijn ook toegepast in de oostgevel, de deuren zijn echter eenvoudiger en de cannelures ontbreken.

De vensters zijn allemaal begin jaren 70 vervangen. In de langsgevel en zuidgevel bevinden zich negenruits ramen op de twee bouwlagen, in de noordgevel zijn dit achtruits ramen. De attiek heeft drie- en tweeruits ramen.

Het dak van de leerfabriek. Pdok

De oostgevel

De achtergevel (west) steekt ter hoogte van de attiek boven de aangrenzende bebouwing uit. Hier zijn dezelfde drie- en tweeruits ramen toegepast. De kroonlijst en lisenen ontbreken in deze gevel uitgezonder daar waar in 1920 geen achterliggende bebouwing was. Ter hoogte van de zoldervloer bevindt zich een kops rollaag. Hieronder zijn her en der nog betonnen lateien aanwezig van hoofdzakelijk dichtgezette vensters. In de gevel is de aftekening van voormalige zadeldak van het ketelhuis (1920) nog te zien.

De zuidgevel

De noordgevel

De linkerzijde van de achtergevel

De rechterzijde van de achtergevel

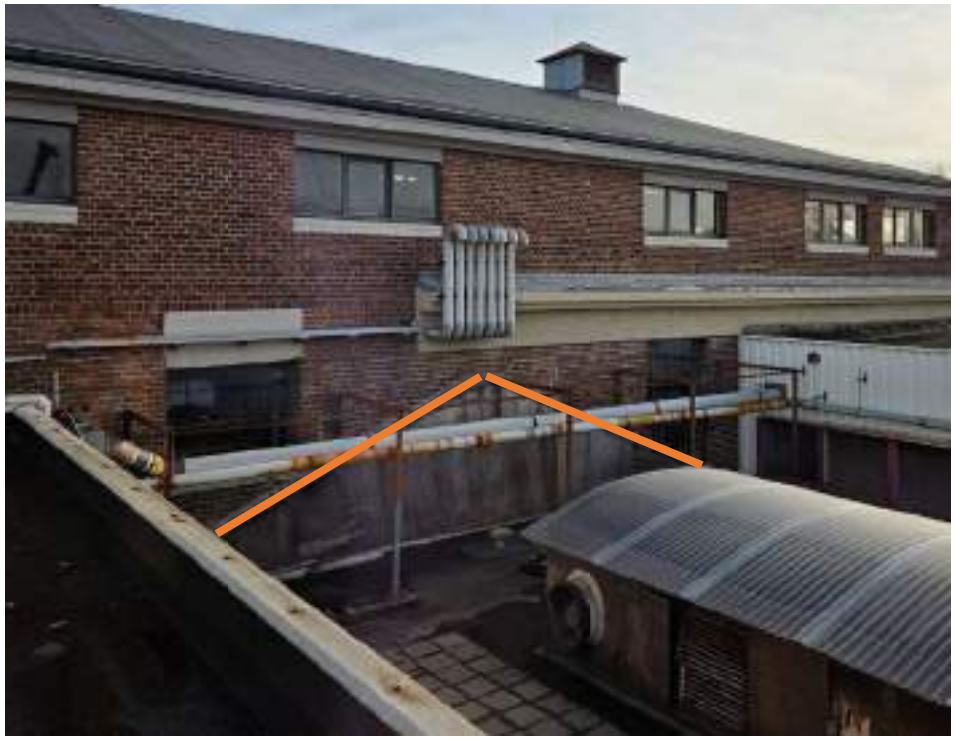

Het voormalige zadeldak van het ketelhuis is nog afleesbaar in de achtergevel van de extractfabriek

Detail van de middenrisaliet in de noordgevel

De watertoren

Het achterliggende volume van de leerfabriek heeft gevels uit 1991-2002. Deze bestaan uit een grauwe paarsbruine gemetselde plint in halfsteens verband met daarboven witte damwandplaten. Deze worden her en der verticaal doorbroken met antracieten stroken waarin zich vensters bevinden. In de gevels bevinden zich diverse mandeuren en garagedeuren (ook antraciet).

De noordgevel

De eerste steen

De westgevel en een gedeelte van de zuidgevel

De westgevel

Een gedeelte van de zuidgevel

Het hoofdgebouw heeft een betonnen constructie uit 1920 opgebouwd uit in het werk gegoten betonnen kolommen en liggers. De kolommen zijn voorzien van vellingkanten met bovenaan een kapelletje. De liggers in de langsrichting van het pand zijn aan de onderzijde voorzien van een meegegoten console. De liggers in de dwarsrichting lopen taps uit naar de middenkolommen. De constructie verjongd. In de kelder is de constructie bij een aantal kolommen later verzwaard. Op zolder zijn alleen kolommen aanwezig ter ondersteuning van de constructie van de watertoren. Ook de vloeren zijn van in het werk gegoten beton. De houten kapconstructie is sinds de bouw in 1920 vrijwel niet aangepast: er zijn alleen een aantal kreupele stijlen vervangen door houten kolommen.

De moderne staalconstructie aan de achterzijde is rond 2002 gebouwd en de moderne constructie van het nathuis rond 2008. De verdiepingsvloeren bestaan indien aanwezig uit betonelementen. Ook de constructie van het dak van het ketelhuis is gemoderniseerd en bestaat uit stalen liggers met daarop betonelementen.

De constructie op de begane grond

De constructie op de eerste verdieping met betonnen kolommen en liggers. Bij de gele stippellijn is een tussenmuur verwijderd

Een van de verzwaarde kolommen in de kelder

Een van de kolommen uit 1920 in de kelder

Een van de twee kleine lichtkappen

De grote licht/luchtkap

De constructie op de zuidwesthoek

De nok van de kap

Bij de pijlen plekken waar de kreupele stijlen zijn vervangen voor houten kolommen

De betonnen constructie onder de watertoren

Het interieur van de leerfabriek bestaat hoofdzakelijk uit grote hallen zonder historisch relevante afwerkingen. In de voormalige extractfabriek is nog een klein deel van de ruimtelijke indeling uit 1920 aanwezig, met name rond het trappenhuis. Hier zijn ook nog enige historische afwerkingen en elementen aanwezig. Op de begane grond, verdieping en zolder zijn hier na 1986 diverse ruimtes ingebouwd.

De leerfabriek hierachter heeft door de uitbreidingen en verbouwingen in de tweede helft van de twintigste eeuw een groot deel van haar oorspronkelijke structuur verloren. In de ruimtelijke indeling is het volume van het ketelhuis, de muur tussen het ketelhuis en de ververij (toen het lavenhuis). In het ketelhuis is later een machinekamer gebouwd en nog later is de ruimte afgesplitst om een compressorruimte te maken. De wand tussen de wetblue afdeling en het oude nathuis is daarnaast nog afkomstig uit de vergroting van 1955. Het verlengde van die muur is geplaatst in 1962 maar in 1991 volgens de bouwtekening geheel vervangen. De vergroting van 1955 werd gedaan in de stijl van het nathuis uit 1918, waardoor er lisenen en spaarvelden zijn toegepast die nog deels zichtbaar zijn.

Relevante afwerkingen zijn:

- Algemeen: bekistingsporen van de betonconstructie en in de liggers meegegoten ijzeren rails om allerhande installatieonderdelen aan te kunnen bevestigen
- Begane grond:
    - De betegelde betonnen trap met smeedijzeren trapleuning die is afgedekt met een houten handlijst
    - De betegelde hal
    - In de wand tussen de voormalige garderobe en het nathuis is nog een hooggeplaatst houten valraam aanwezig
    - De klinkervloer in het ketelhuis
- Eerste verdieping:
    - De getoogde deur in het trappenhuis (1920)
    - De betegelde bordessen van het trappenhuis (in oranje-zwart gevlamde tegels en grijs gespikkelde tegels gelijk aan de tegels op de trap)
    - Goot met gietijzeren rooster in de voormalige walskamer
    - Het betegelde laboratorium met granito werkblad

De begane grond met bij 1 de oude buitenmuur van het ketelhuis, bij 2 de oude buitenmuur van de ververij en bij 3 de achtergevel uit 1955

Interieur van het huidenmagazijn uit de jaren 90 ('opslag' op de plattegrond

De droogafdeling

De wetblue afdeling

De intake huiden

Het nathuis

Het nathuis

Het ketelhuis

De ruimte van de technische dienst in de voormalige extractfabriek

De technische ruimte

De kantine

Het toilet op de begane grond

De oude buitenmuur van het ketelhuis (nr 1 op de plattegrond) en links de oude buitenmuur van de ververij (nr 2 op de plattegrond)

In de wand tussen het ketelhuis en de ververij uit 1918 zijn nog sporen aanwezig van de verwijderde vakwerkliggers

De oude buitenmuur van de vergroting in 1955 met lisenen (nr 3)

De hal

De hal

Het valraam tussen de voormalige garderobe en het nathuis

De klinkers in een deel van het ketelhuis

Het glas-in-lood portret van Herman Hulshof in het trappenhuis

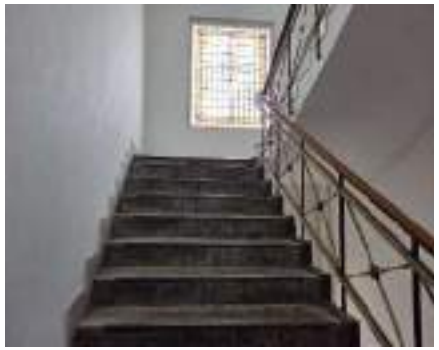

Het bovenste glas-in-lood raam

De eerste verdieping

De opslagruimte op de verdieping

De proefkeuken

De aanmaakruimte

De goot met gietijzeren rooster

De getoogde deur bij het trappenhuis (nummer 4)

Het trappenhuis

Het laboratorium (nummer 5)

Het laboratorium

De zolder

3.2.3 Trafohuisje

Oorspronkelijke functie:	Transformatorhuisje
Huidige Functie:	Onbekend
Adres:	N.V.T.
Bouwjaar:	1948
Architect:	J.H. Humink (slecht leesbaar)
Verbouw:	1987

Bouwhistorie:

In 1948 werd er op last van de P.G.E.M. een transformatorhuisje gebouwd op het terrein van de fabriek. Door het aansluiten van steeds meer machines was namelijk de krachtleiding te klein geworden en was er een extra verdeelhuis nodig.[53] In 1987 werd het huisje vergroot naar ontwerp van architect A.A.J. Gierkink. Het pand werd aan de achterkant verlengd en de deur in de rechtergevel werd daarvoor verschoven. Daarna is er in deze rechtergevel nog een ventilatierooster geplaatst.[54]

Beknopte beschrijving

Het trafohuisje bestaat uit een eenlaags rechthoekig volume met een ongelijk zadeldak gedekt met gesmoorde muldepannen. Het pand is opgetrokken in baksteen in halfsteens verband. De plint wordt afgesloten met een kops rollaag. Het verschil tussen het volume uit 1948 en de verlening uit 1987 is duidelijk afleesbaar aan de verschillende bakstenen. De achtergevel en de linkergevel zijn gesloten. De voorgevel is voorzien van twee deuren onder een betonnen latei, waarvan de rechter hoger in de gevel is geplaatst en een klein bordes heeft (1948). De rechtergevel is voorzien van een deur onder een betonnen latei (in 1987 verplaatst) en een ventilatierooster van na 1987 met keramische onderdorpel.

De ligging van het trafohuisje op het terrein

Het trafohuisje

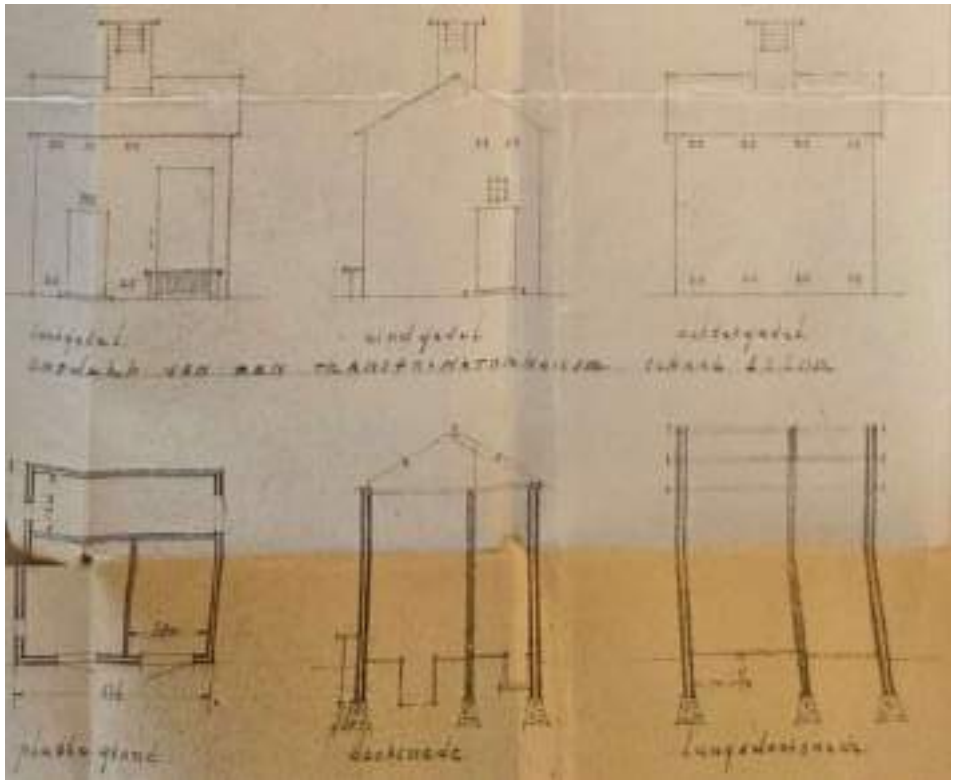

Ontwerptekening van het trafohuisje uit 1948. ecal 0509-26-1

[53] ecal 0509-26-1.

[54] ecal 0510-19-4.

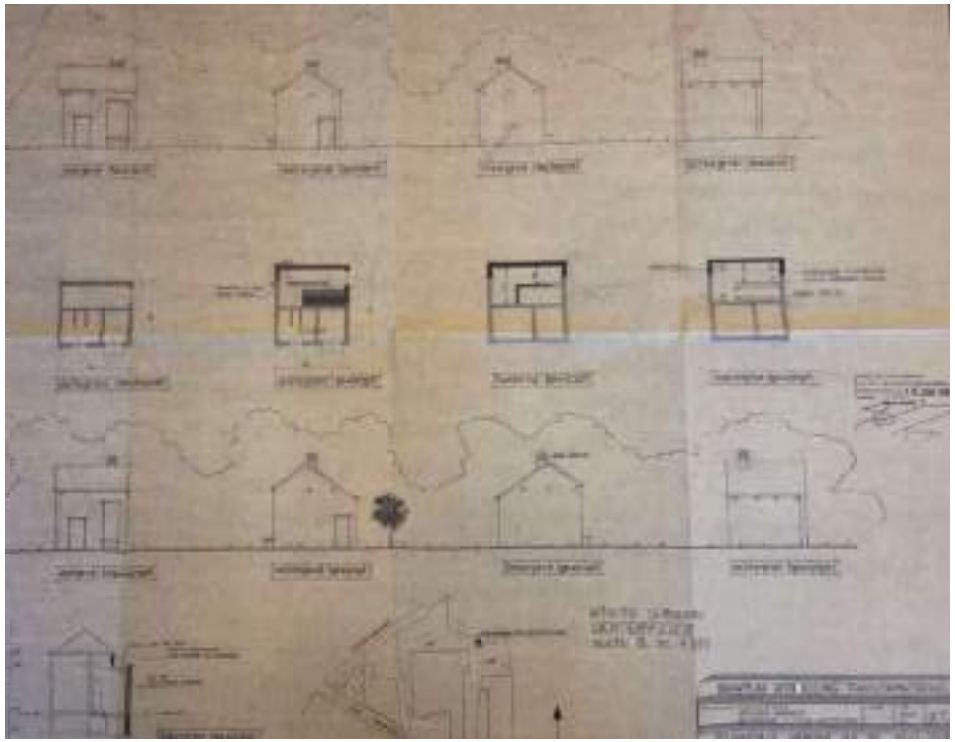

Tekening van de uitbreiding van het trafohuisje. ecal 0510-19-4

Het trafohuisje in 1969 VOL 4404-z

Het trafohuisje. Foto R. Stenvert

3.2.4 Waterzuivering en Finishhal

Oorspronkelijke functie:	Waterzuivering en Finishhal
Huidige Functie:	Leegstaand
Adres:	n.v.t.
Bouwjaar:	1980, 1987, 1992-1993
Architect:	Gierkink B.V., H.G.M. Haverkort
Verbouw:	2002

Bouwhistorie

Het bouwdeel Waterzuivering en Finishhal begon met de bouw van een bezinkput met pomphuisje in 1980 op de zuidzijde van het fabrieksterrein. De kelder kreeg een fundering van beton en wanden van 'kelderklinkers'. Architect van de put was Bouw- en Houtwarenbedrijf Gierkink.[55] In 1986 werd er een aanvraag ingediend voor een zuiveringskast naar ontwerp van bouwbedrijf Gierkink B.V. Deze zou geplaatst worden op de reeds bestaande put die buiten de rooilijnen viel. Er werd bezwaar gemaakt en de aanvraag werd afgewezen. De nieuwe bouwaanvraag uit 1987 voor bassins voor biologische afvalwaterzuivering behelsde een nieuw bouwwerk naast en achter de bestaande put. Deze aanvraag werd goedgekeurd, met de aantekening van welstand dat het buitenmetselwerk moet bestaan uit rode waalsteen zodat het pas bij het bestaande gebouw. De put uit 1980 moet voor de goede werking van de installatie met ca een meter worden verhoogd.[56]

Begin 1991 wordt vervolgens een aanvraag ingediend voor de bouw van een Finishhal, wederom van architect A.A.J. Gierkink. De nieuwe hal zal volgens de aanvraag leiden tot verbeteringen op gebied van geluid, stofuitstoot, geurhinder, koolwaterstof-emissie en werkomgeving. Deze aanvraag wordt in maart datzelfde jaar ingetrokken in verband met een revisie van de hinderwetvergunning en er wordt verzocht de tekeningen terug te sturen naar de fabriek. In het dossier bevinden zich inderdaad geen tekeningen meer.[57] De vernieuwde aanvraag is opgesteld in mei 1991 en heeft als architect H.G.M. Haverkort uit Lichtenvoorde en Gierkink als aannemer. In dit dossier ontbreekt de tekening van de begane grond.[58] Tegelijkertijd werd ook de riolzuivering uitgebreid.

In 2002 werd de ruimte tussen de finishhal en de waterzuivering dichtbebouwd.

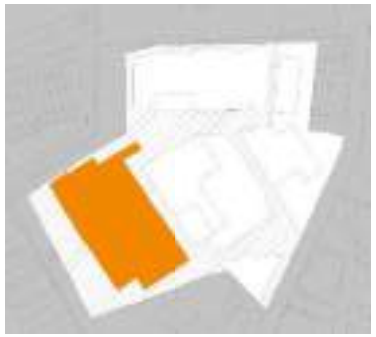

De ligging van het onderdeel 'waterzuivering en finishhal' op het terrein

De finishhal

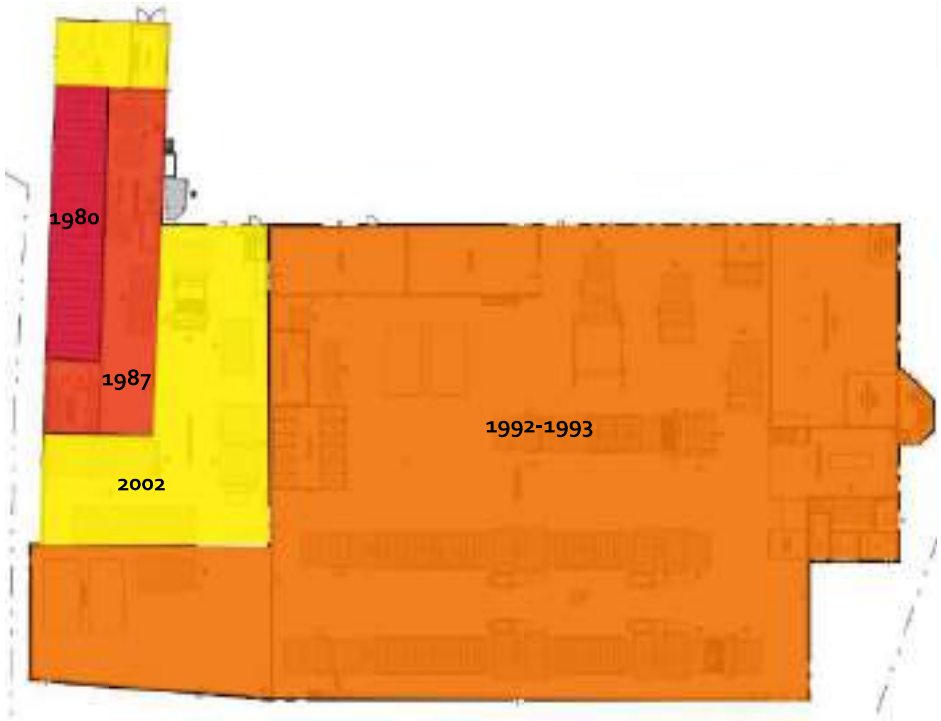

Globale faseringstekening

[55] ecal 0509-26-24.
[56] ecal 0510-19-2 en ecal 0510-19-3.
[57] ecal 0510-19-8.
[58] *ecal 0510-19-11.*

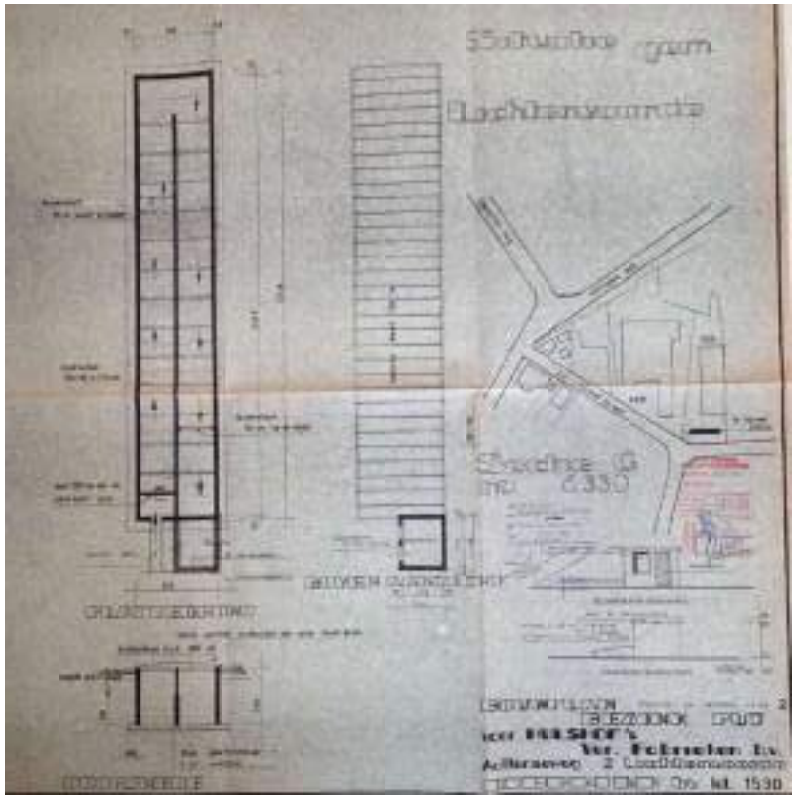

Tekening van de bezinkput uit 1980. ecal 0509-26-24

Uitsnede uit een luchtfoto uit ca 1992 met de afvalwaterzuivering voor de bouw van de nieuwe finishhal. VOL 4389

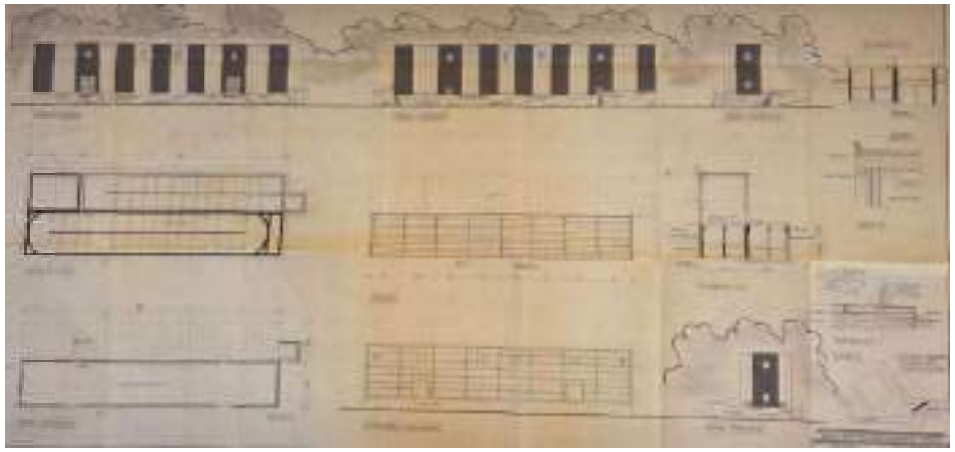

Ontwerptekening van de bassins voor afvalwaterzuivering uit 1987. ecal 0510-19-3

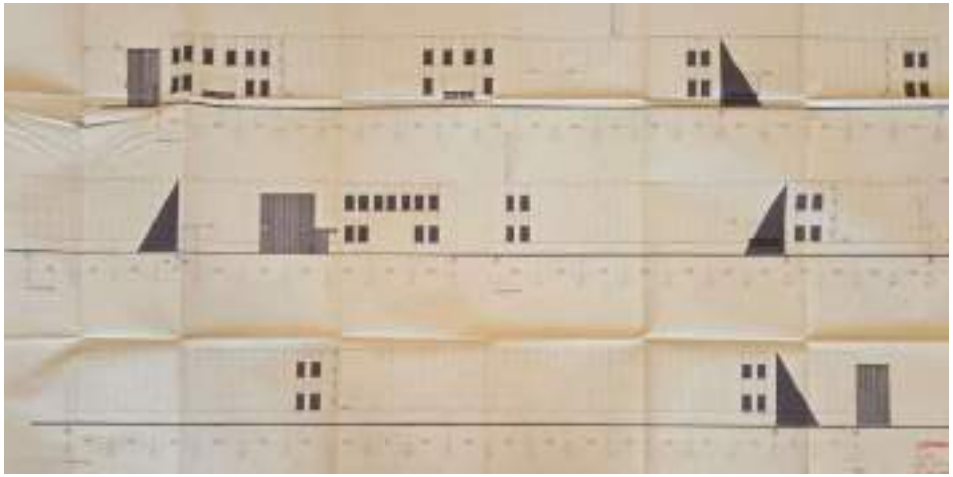

Tekening van de gevels van de finishhal uit 1991. ecal 0510-19-11

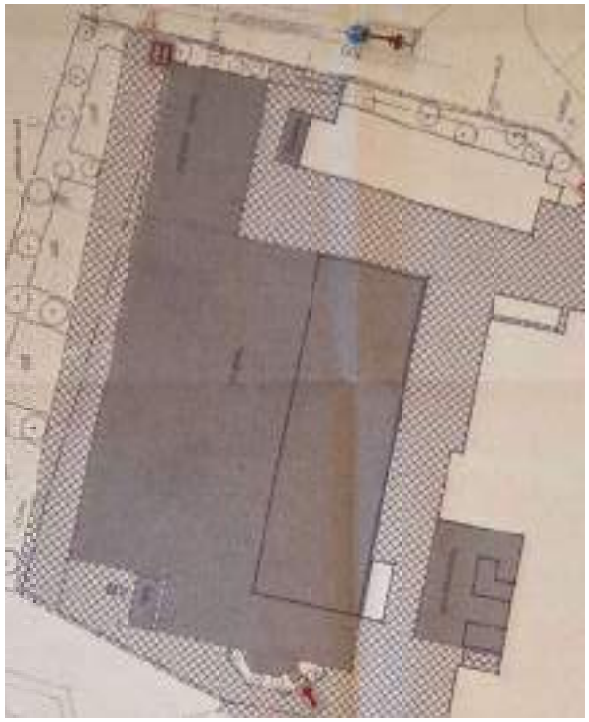

De finishhal. ecal 0510-19-11

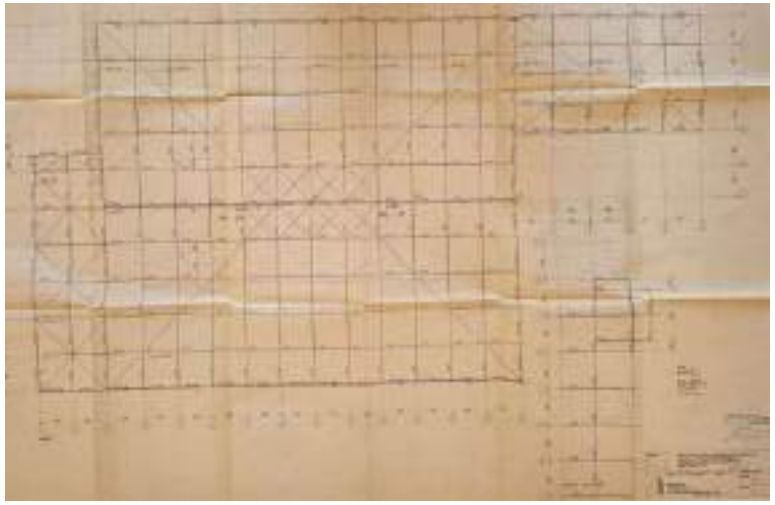

Tekening van de constructie van de finishhal. ecal 0510-19-11

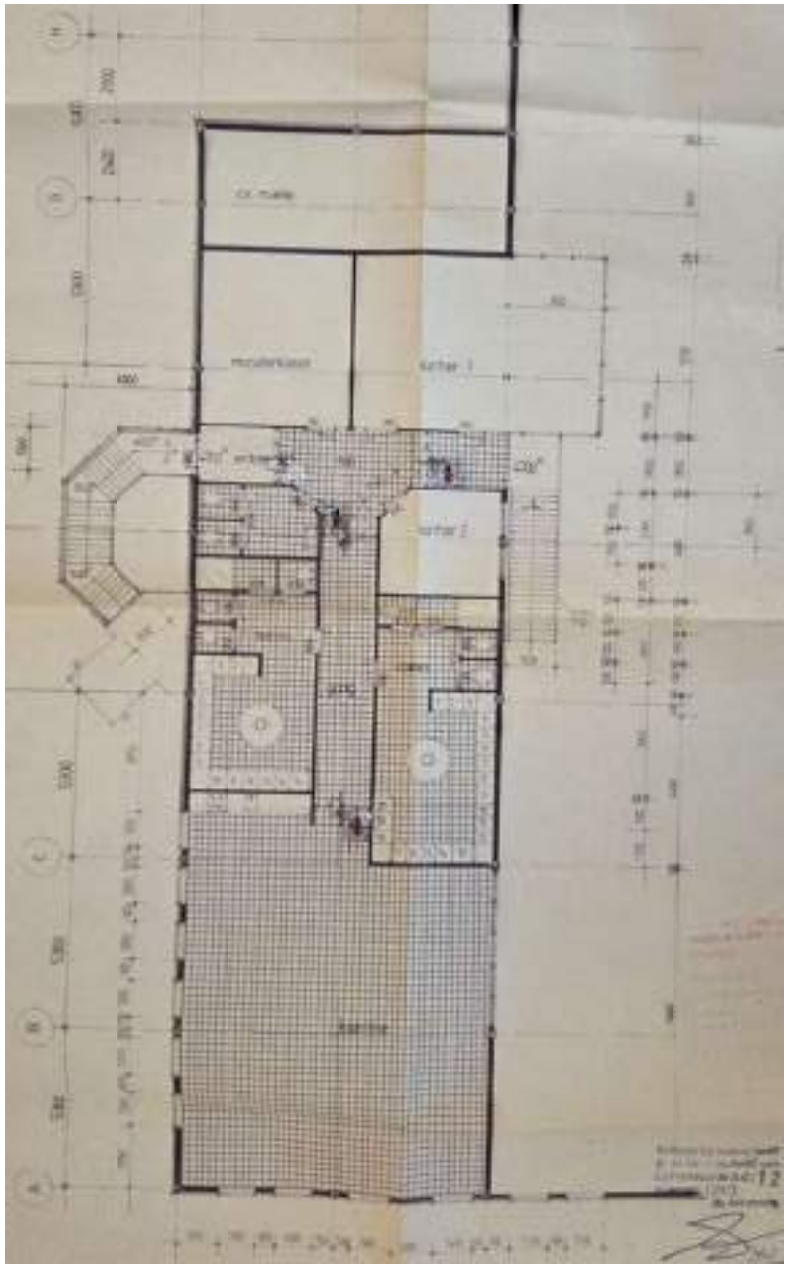

Tekening van de verdieping van de finishhal. ecal 0510-19-11

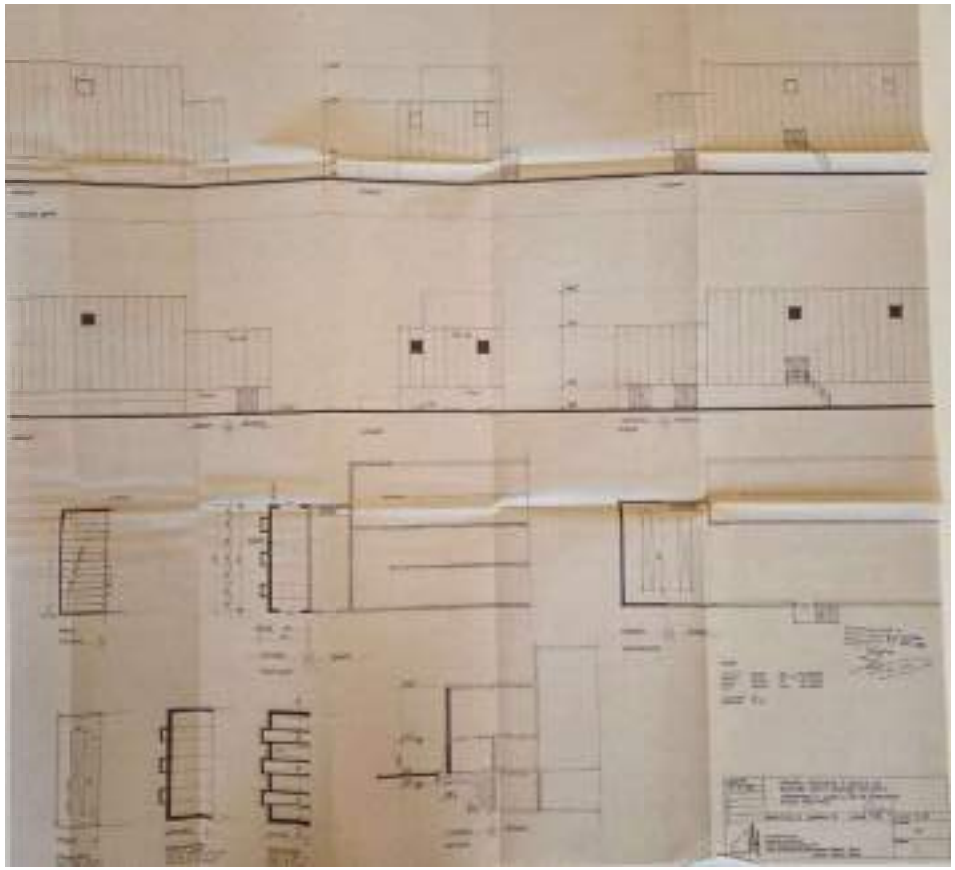

Uitbreiding rioolzuivering in 1991. ecal 0510-19-11

De finishhal net na de oplevering. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 1701

De finishhal net na de oplevering. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 1701

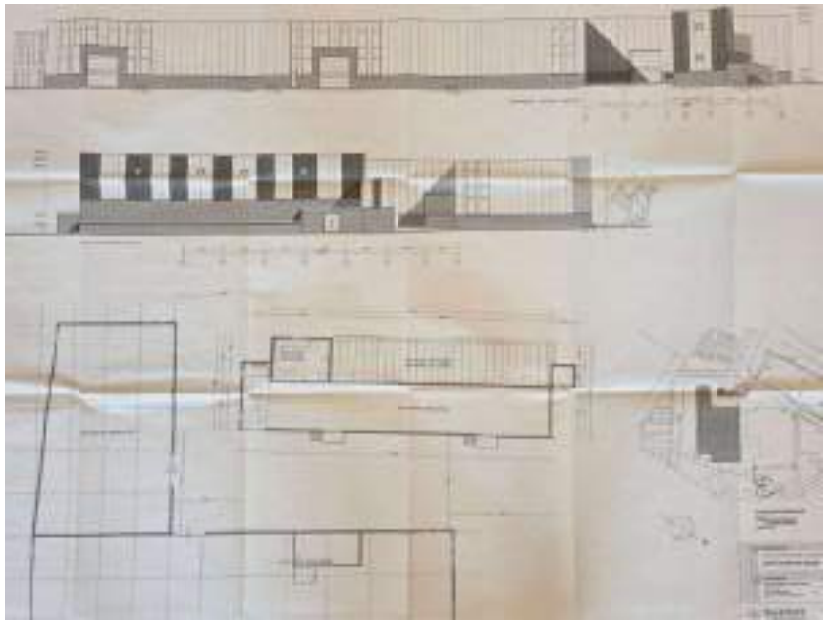

Bestaande situatie in 2001. ecal 0510-19-18

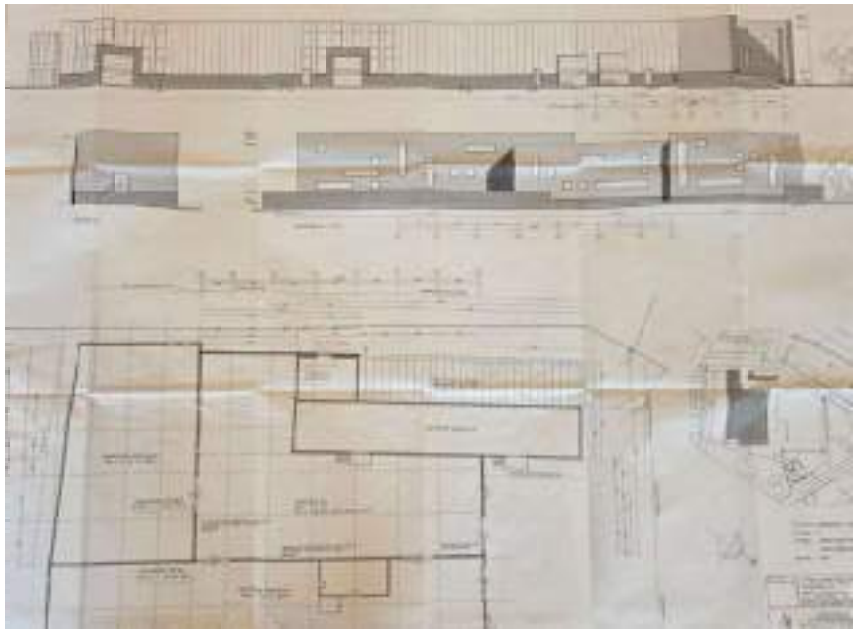

Ontwerptekening uit 2001. ecal 0510-19-18

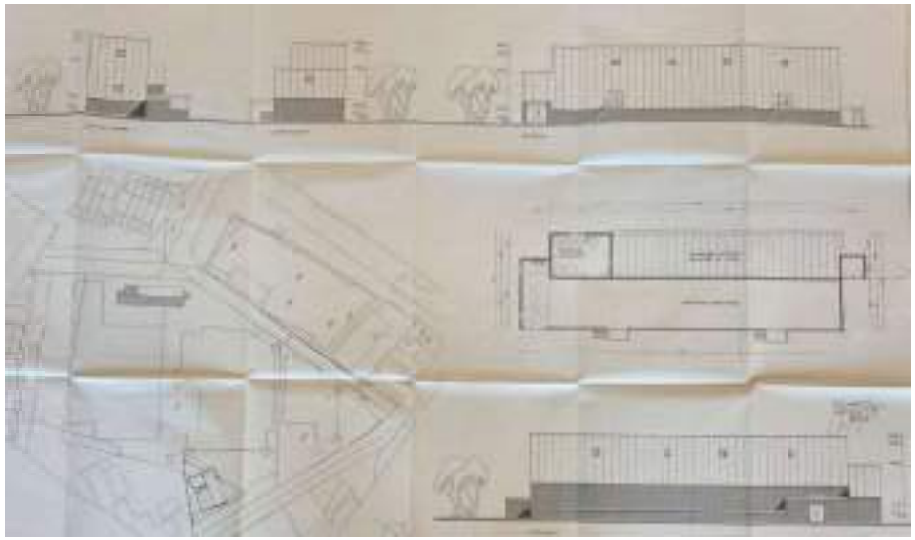

Bestaande situatie waterzuivering 2001. ecal 0510-19-18

Ca 2001 collectie Vitelco

Beknopte beschrijving

De waterzuivering en finishhal bestaan uit de grote hal hoge grote finishhal uit de jaren 90, met een ingebouwde verdieping langs de noord-oost en noordwestzijde, een rechthoekige en een L-vormige hoge hal aan de westzijde en aan de noordwestzijde het rechthoekige volume van de waterzuivering. Alle onderdelen hebben een plat dak. Aan de oostgevel bevindt zich een trap en entree in een stalen en glazen uitbouw. De wanden van de finishhal uit 1991 zijn gelijk aan die van de uitbouw van de het nathuis: grauwe paarsbruine gemetselde plint in halfsteens verband met daarboven witte damwandplaten. Deze worden her en der verticaal doorbroken met antracieten stroken waarin zich vensters bevinden. In de gevels bevinden zich diverse mandeuren en garagedeuren (ook antraciet). De gevels van de waterzuivering zijn vrijwel geheel voorzien van plaatmateriaal. De oostzijde heeft een gemetselde plint.

Finishhal heeft een hoofddraagconstructie is van staal en het platte dak wordt gedragen door stalen liggers (HE en IPE). De waterzuivering heeft een gemetselde bakstenen kelder op een betonfundering. De rest van het pand heeft en hoofddraagconstructie van staal met een bakstenen vulling.

De ruimtelijke indeling van de gebouwen is op hoofdlijnen is sinds de bouw beperkt aangepast. De afwerkingen zijn allemaal modern. De waterzuivering heeft een betegelde vloer en hoge plint uit de beide bouwfases in de jaren 80.

Luchtfoto van het bouwdeel. Pdok

De oostgevel

De noordgevel

De aansluiting van de finishhal (links) op de waterzuivering

Gedenkplaat voor de opening van het gebouw in 1994

De aansluiting van de finishhal (links) op de waterzuivering. Foto R. Stenvert

De waterzuivering

De oostgevel met uitgebouwde trap

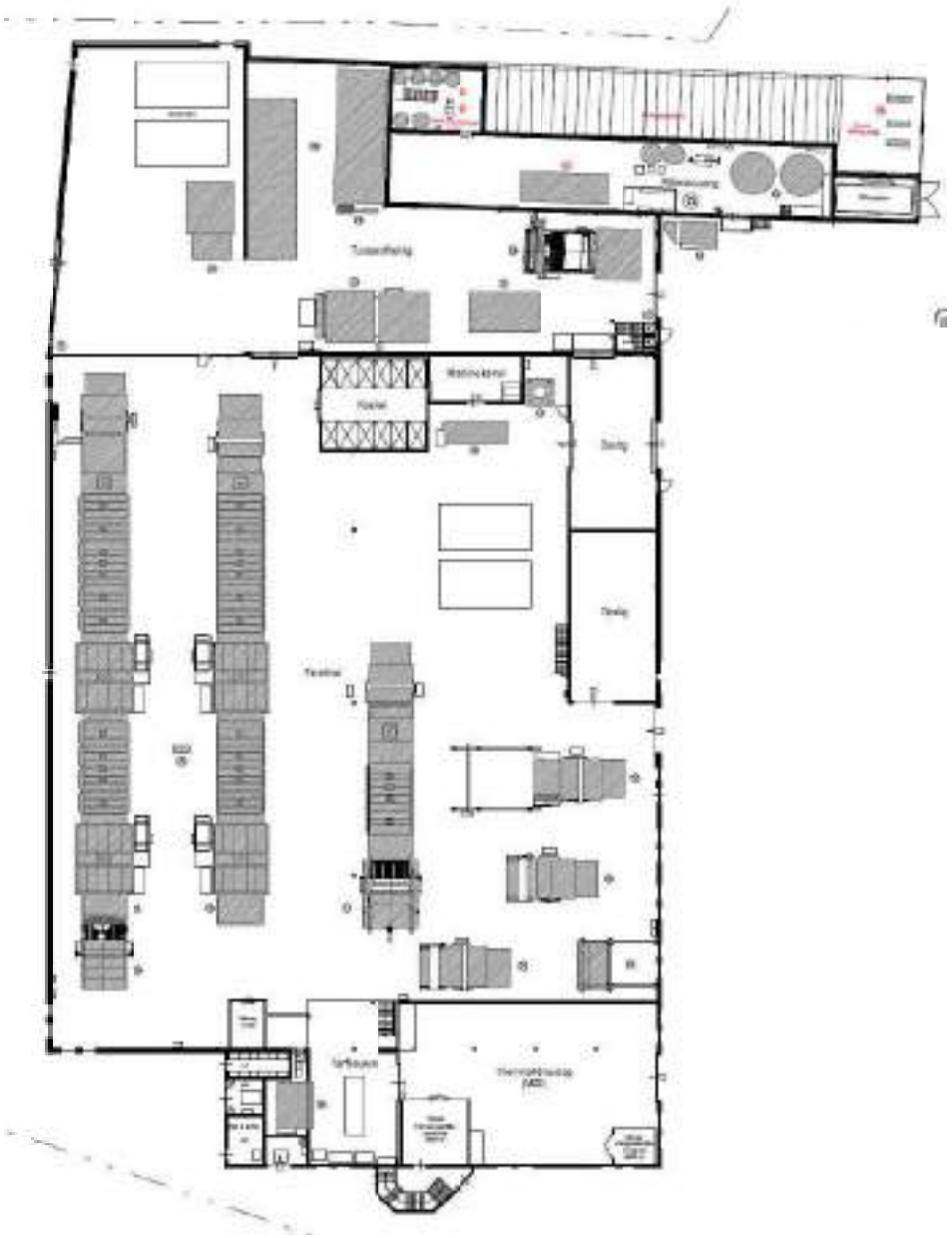

Plattegrond van de begane grond van het complexdeel

De waterzuivering

De waterzuivering

De waterzuivering

De kelder van de waterzuivering

De finishhal

De constructie van de finishhal

De hal op de verdieping

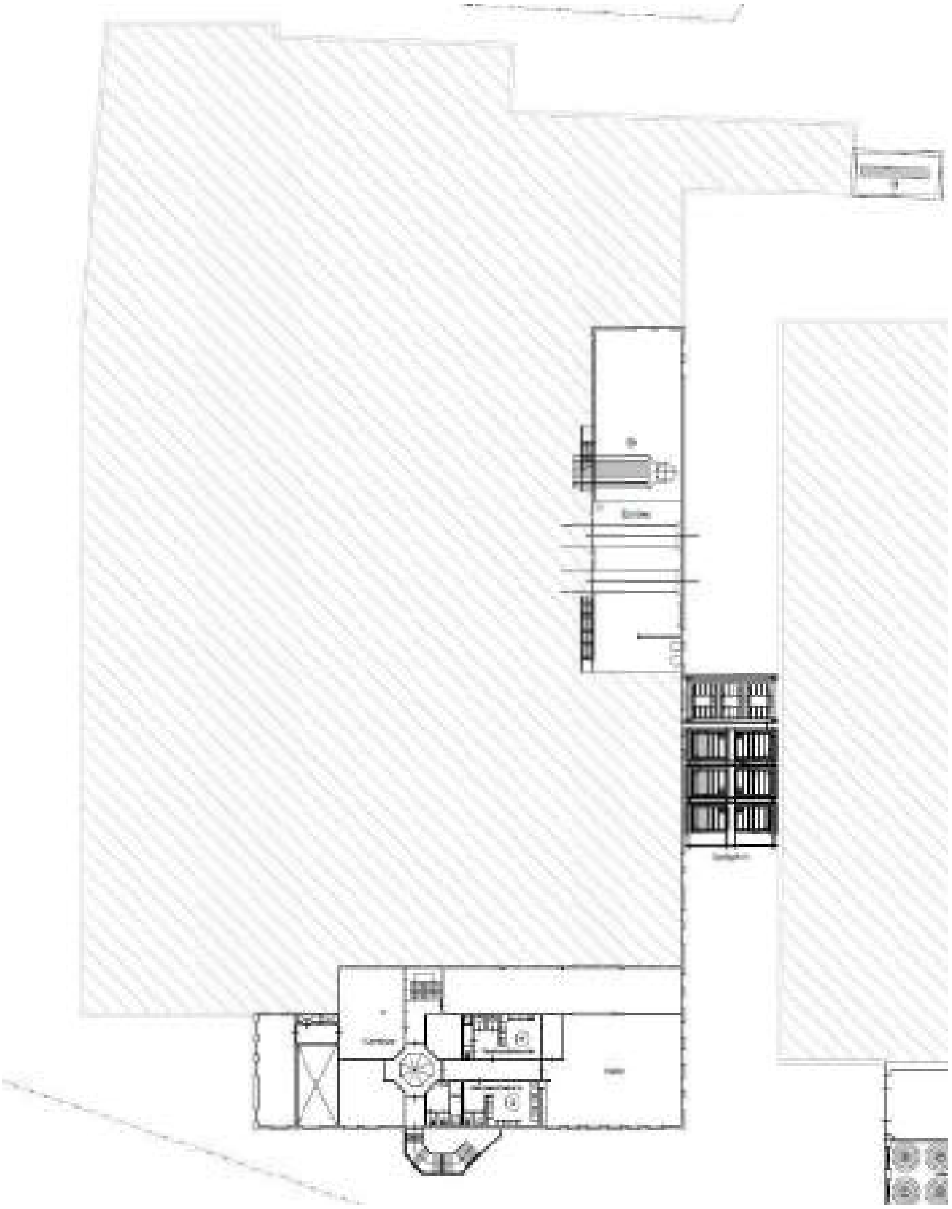

Plattegrond van de verdieping van het complexdeel

3.2.5 Herwalt expeditie

Oorspronkelijke functie:	Magazijn Herwalt tassenfabriek
Huidige Functie:	Leegstand
Adres:	H.A. Hulshofstraat 4
Bouwjaar:	1991
Architect:	H.G.M. Haverkort
Verbouw:	n.v.t.

Bouwhistorie

Het pand aan de H.A. Hulshofstraat is in 1991 gebouwd als nieuw magazijn voor Herwalts tassenfabriek in plaats van een pakhuis uit 1916. De aanvraag voor de bouw werd in juni 1991 ingediend bij de gemeente en de kosten werden geraamd op 250.000, - gulden. Uit de beschikking van de gemeente blijkt dat het buitenmetselwerk vanwege de welstand opgetrokken moest worden in een gele baksteen in waalformaat en het verwerk aan de buitenzijde wit moest zijn. Hoewel het niet in de tekst opgenomen, zal het een vereiste zijn om het nieuwe gebouw te laten passen bij het Herwalt gebouw uit de jaren 60. Het nieuwe magazijn werd gebouwd ter vervanging van een bestaand magazijn, wat hiervoor werd gesloopt.[59] Het pand is sinds de bouw niet aangepast.

Het pand op een luchtfoto kort na de bouw. Collectie Vitelco

Het pand rond 2001. Collectie Vitelco

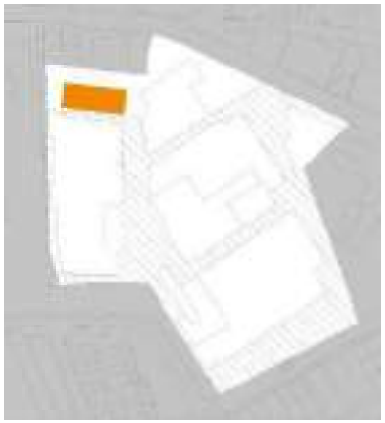

De ligging van het onderdeel expeditie op het terrein

Het magazijn

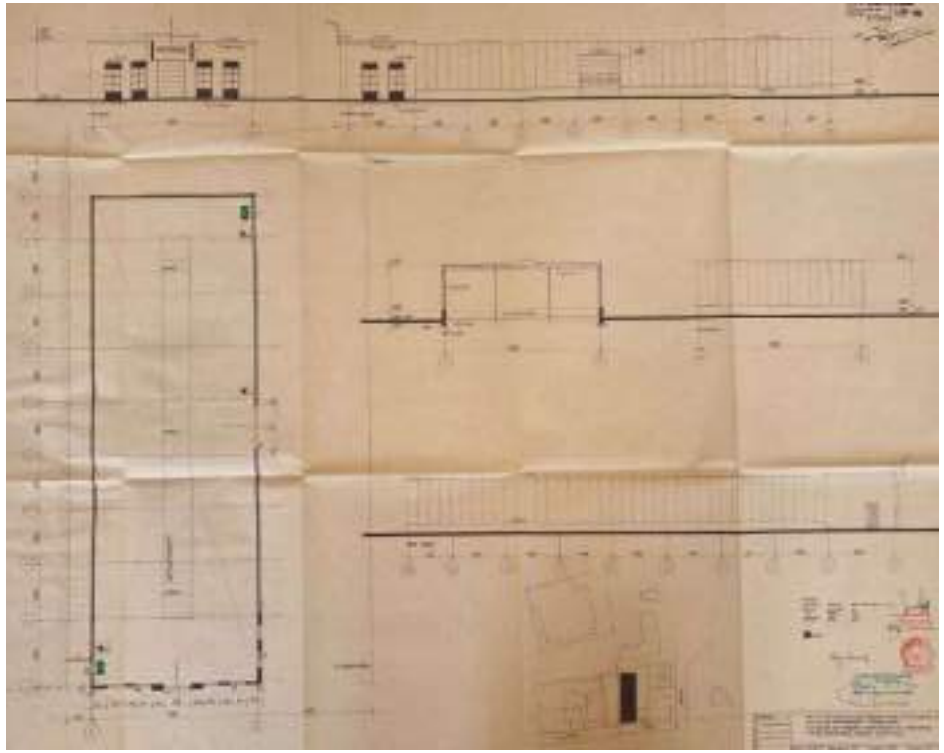

Bouwtekening van het magazijn uit 1991. Bron: ECAL 5010 1273

[59] ecal 5010 1273.

Beknopte beschrijving

Het magazijn bestaat uit een rechthoekige hal onder een plat dak met een lichtrups. De voorgevel en de eerste twee vensterassen van de rechtergevel en het corresponderende gedeelte van de linkergevel zijn opgetrokken in gele bakstenen en worden beëindigd met een streksrollaag met daarop hardsteen. De plint bestaat eveneens uit een steens rollaag. De voorgevel heeft een middenrisaliet die ook boven het dak uitsteekt en voorzien is van naam van de fabriek met daaronder en garagedeur. Aan weerszijden van de naam is aan beide kanten een verticale strook grauwe bakstenen toegepast van alternerend per laats een strek en twee koppen. Het pand heeft enkel vensteropeningen aan de oostzijde: in de voorgevel aan de H.A. Hulshofstraat twee vensters elk aan weerszijden van de garagedeur, twee gelijke vensters in de rechtergevel en een deur in de linkergevel. De vensters liggen in een terugliggend gevelvlak onder een betonnen latei. Boven en onder de vensters is de grauwe baksteen toegepast die ook in de middenrisaliet is gebruikt en in de plint van de langsgevels. De ramen zelf hebben een steens rollaag en keramische onderdorpels en houten kozijnen met een roedeverdeling in zes ruiten. De langsgevels bestaan uit een grauwe gemetselde plint met daarboven damwandplaten. In de rechtergevel bevindt zich een hoge garagedeur met daarboven nogmaals de naam van de fabriek met daaronder 'Lederwaren'. De deur in de linkergevel is een houten deur onder een streks rollaag.

De voorgevel

Luchtfoto van het pand. Pdok

De rechtergevel

De linkergevel

De constructie is een staalconstructie opgebouwd uit stalen kolommen met daarop stalen liggers (IPE 360). De vloer bestaat uit een betonvloer. De wanden zijn de niet afgewerkt en tonen de betonstenen die tussen de kolommen zijn geplaatst. Het dak bestaat net als de buitengevel uit damwandplaten met in het lichtrups met kunststof bekleding.

De open ruimte richting de achtergevel

De ruimte richting de voorgevel

3.2.6 Kantoor

Oorspronkelijke functie:	Kantoor
Huidige Functie:	Kantoor
Adres:	Aaltenseweg 2-4
Bouwjaar:	1978, 2000-2001
Architect:	MAAS Architecten
Verbouw:	n.v.t.

Bouwhistorie

Het nieuw kantoor van Hulshof werd gebouwd in op de locatie van de oude showroom in 2000-2001. Het ontwerp van MAAS Architecten is een semitransparant en driehoekige paviljoen dat een duidelijk contrast vormt met het achtergelegen monumentale hoofdgebouw. Het Gelders Genootschap was te spreken over het ontwerp en stelde dat de deels gezandstraalde glazen gevels op een subtiele manier de autonomie van het paviljoen versterkte zonder op de voorgrond te treden. Ze stelden dat met het ontwerp op een hoogwaardige eigentijdse wijze het karakteristieke complex van Hulshof Herwalt werd uitgebreid.[60] De glazen gevel toonde aan de straatzijde de letters HULSHOF die in de staalconstructie zijn opgenomen en door de rode kleur eruit sprongen.

Het paviljoen bestaat uit een rechthoekig tweelaags volume met een betonconstructie waarin zich de kantoorruimtes bevinden met daaromheen een constructie van staal en glas die het driehoekige paviljoen vormt. Door te kiezen voor de driehoekige vorm (met ongelijke benen) wordt het perceel in deze hoek optimaal benut. Het rechthoekige volume blijkt in de kern nog de oude showroom waarvan de betonnen fundering, beganegrondvloer en hoofddraagconstructie hergebruikt. De oude showroom met kantoren werd gebouwd in 1978 naar ontwerp van R. Donker uit Apeldoorn.[61]
Op de begane grond van het nieuwe kantoor kwam in het rechthoekige oude deel een grote kantoorruimte, een vergaderkamer, ondersteunende ruimtes als toiletten, keuken en serverruimtes en daaromheen in de driehoek een kantine, ontvangst en spreekhoek, wachtruimte, receptie en conferentie ruimte. De achterzijde werd een patio. Op de verdieping kwamen in het rechthoekige oude deel diverse kantoorruimtes en een toiletgroep en aan de voorzijde in het driehoekige deel een kantoortuin en archiefruimte. Het kantoor is na de bouw niet substantieel gewijzigd.

De ligging van het onderdeel '' op het terrein

Het kantoor

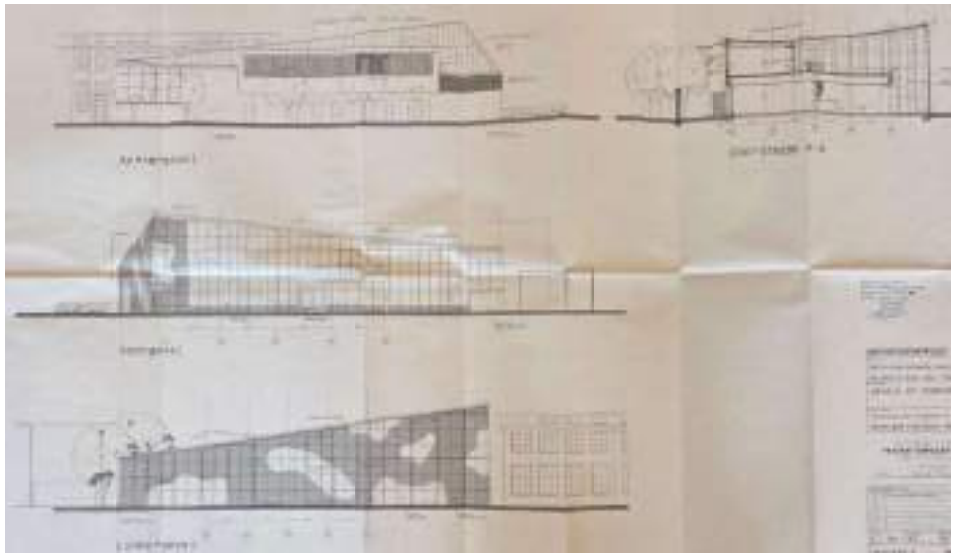

Definitief ontwerp van de gevels uit 2000. ecal 0510-19-17

[60] ecal 0510-19-17.

[61] ecal 0509-26-22.

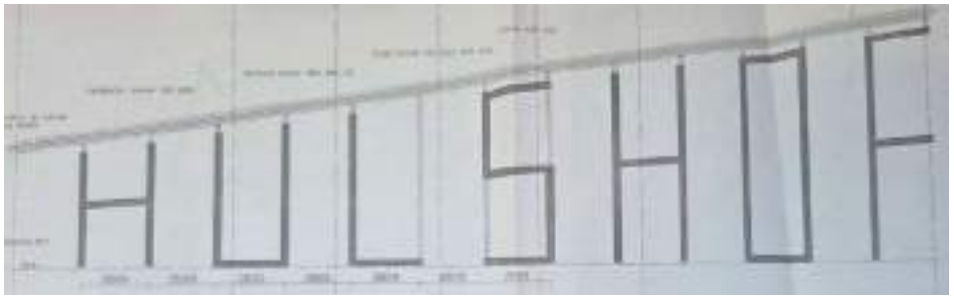

Ontwerp van de staalconstructie in de gevel aan de straatzijde

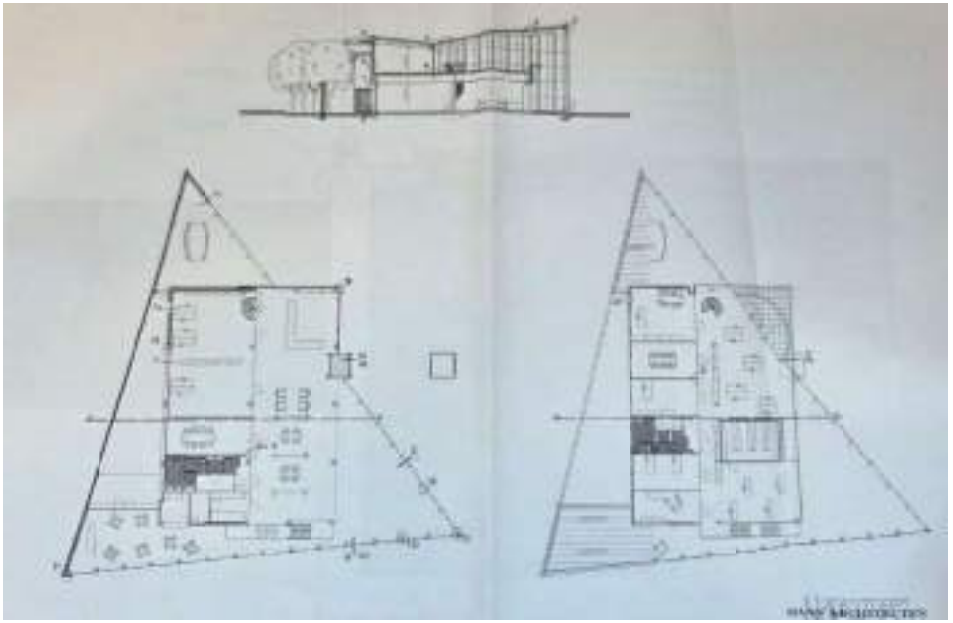

Ontwerp van de plattegronden en een doorsnede uit 2000

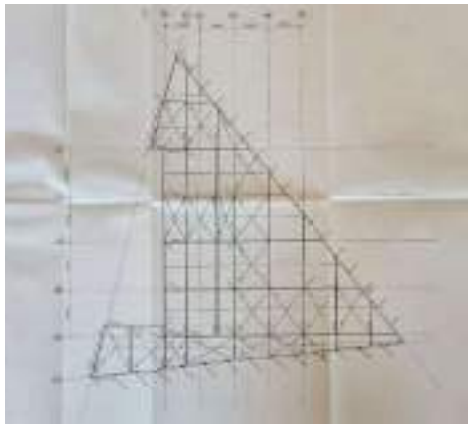

Tekening van de constructie van het dak uit 2000

Tekening van de fundering uit 2000

De plattegrond van de oude showroom uit 1999 komt exact overeen met de kern van het nieuwe kantoor

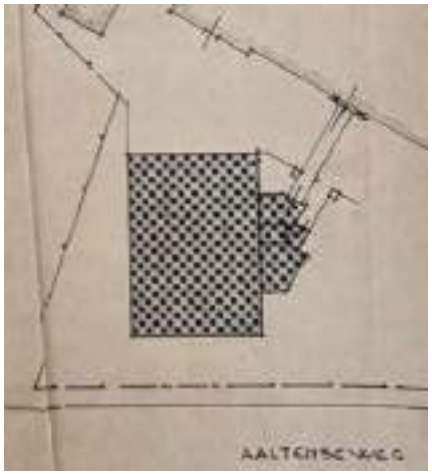

Situatietekening uit 1978 van de te bouwen showroom

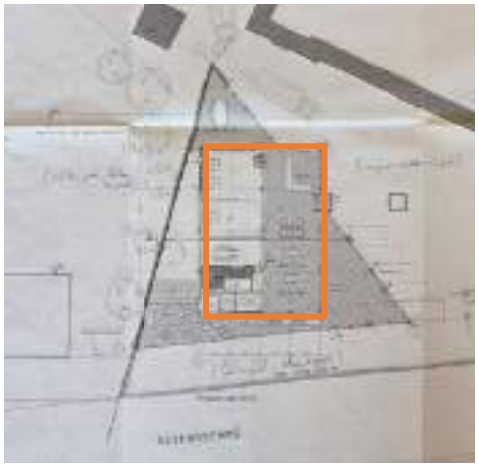

Situatietekening van het te bouwen kantoor uit 2000. Door de driehoekige vorm wordt het perceel optimaal benut.

De showroom uit 1978 op een luchtfoto uit 1994 Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 1128

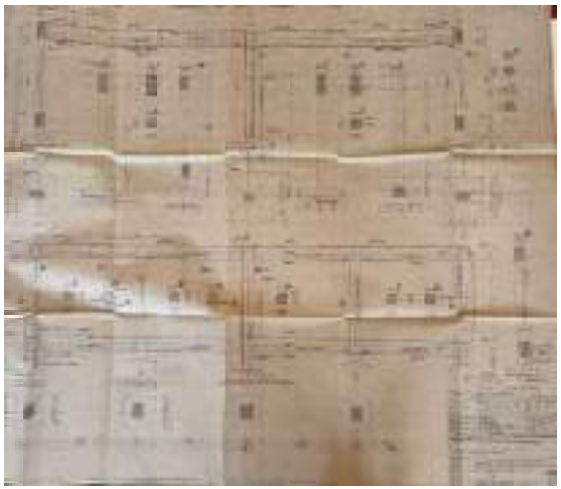

Tekening van de betonconstructie van de showroom uit 1978

De showroom is gesloopt op de constructie na en het nieuwe kantoor wordt hier omheen gebouwd. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 6818

De showroom is gesloopt op de constructie na en het nieuwe kantoor wordt hier omheen gebouwd. Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde 7981

Het kantoor rond 2001. collectie Vitelco

Beknopte beschrijving

Het kantoorgebouw bestaat uit een tweelaags driehoekig volume met ongelijke zijden met daarin een hoger tweelaags rechthoekig volume. Het driehoekige heeft een hellend dak dat naar de noordzijde toe omhoog loopt. De gevels bestaan hoofdzakelijk uit gezandstraalde glazen gevels. In de dichte straatgevel is de staalconstructie in de vorm van de letters HULSHOF zichtbaar. In de voorgevel bevindt zich de uitgebouwde entree en receptie met daarboven een terras. De bovenste helft van de gevel is aan de buitenzijde voorzien van lamellen. Het achterste gedeelte van deze voorgevel is opgetrokken in grijs-zwarte bakstenen in halfsteens verband met onder de dakrand een om de hoeklopende vensterpartij. De achtergevel is opgetrokken in dezelfde grijszwarte steen en wordt afgesloten met een streks rollaag. Deze gevel wordt ter hoogte van het rechthoekige volume een tuinmuur die de patio afgeschermd. De achtergevel van de rechthoekige volume is wit gepleisterd. De vensters, deuren en kozijnen zijn van aluminium.

De hoofddraagconstructie van de fundering en begane grond van het rechthoekige gedeelte is van beton. De overige constructies zijn van staal.

De ruimtelijke indeling van het interieur is sinds de bouw niet gewijzigd. De afwerkingen zijn modern met witte wanden en vloerbedekking en laminaat op de vloeren.

Luchtfoto van het kantoor. PDOK

De straatgevel

De straatgevel met daarin bij benadering aangeduid de letters HULSHOF

De voorgevel

De achtergevel en een deel van de voorgevel

De patio

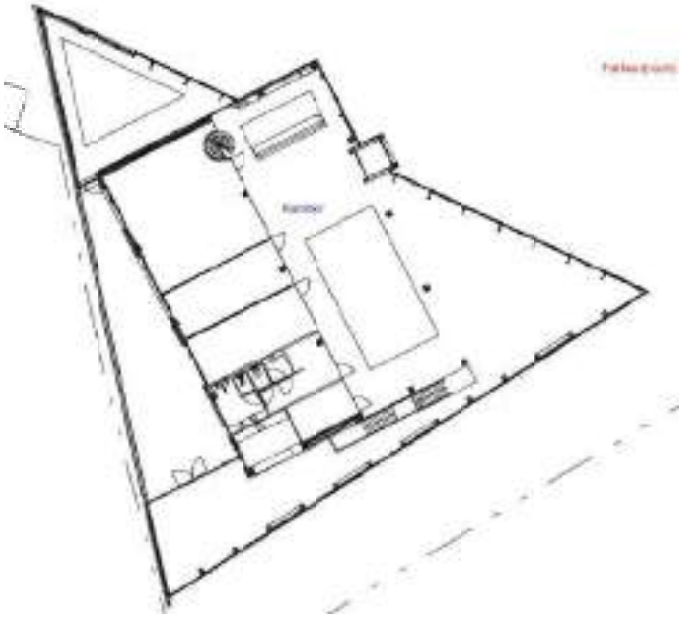

De begane grond

De verdieping

3.2.7 Bedrijfshallen

Oorspronkelijke functie:	Bedrijfshallen
Huidige Functie:	Bedrijfshallen en leegstand
Adres:	H.A. Hulshofstraat 6-10
Bouwjaar:	2003
Architect:	H.G.M. Haverkort
Verbouw:	n.v.t.

Bouwhistorie

De bedrijfshallen aan de H.A. Hulfhofstraat 6 tot en met 10 werden gebouwd in 2002-2003 in plaats van diverse oudere hallen en gebouwen. Met de nieuwbouw werd meer ruimte verkregen en een samenhangende verschijningsvorm gecreëerd. Het Gelders Genootschap oordeelde in november 2001 dat het ontwerp door te kiezen voor een geleding in vorm en materiaal een te grootschalig beeld werd vermeden.[62]

Het ontwerp bestaat uit een aantal verschillende hallen met hoofdzakelijk een opslagfunctie (magazijn of expeditie). De grootste hal (vierde van links) kreeg een droogruimte en granulator en de vijfde hal van links kreeg achterin mengers. Een deel van de hallen werden onderkelderd: de twee linker hallen hebben een wateropslag en aan de voorzijde toegang tot de technische ruimte hiervan. De vierde hal heeft een granulaatkelder en de vijfde hal een hamermolenkelder, daarnaast staan op de tekening nog een aantal andere kleine ruimtes.
De vier linker hallen hebben een verdieping. Deze verdiepingen bestaan met namen uit open ruimtes voor opslag. De rechterzijde van de vierde hal is een technische ruimte met geheel links een lange gang vanaf de trap aan de achterzijde van het pand naar de diverse personeelsruimtes aan de voorzijde. Deze personeelsruimten lopen door aan de voorzijde van de derde hal en bestonden onder ander uit twee kantines, toiletruimtes en kleedkamers. De bedrijfshallen zijn sinds de bouw vrijwel niet gewijzigd.

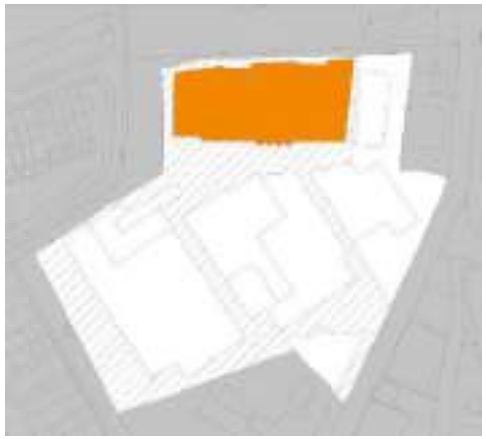

De ligging van het onderdeel 'expeditie' op het terrein

Het magazijn

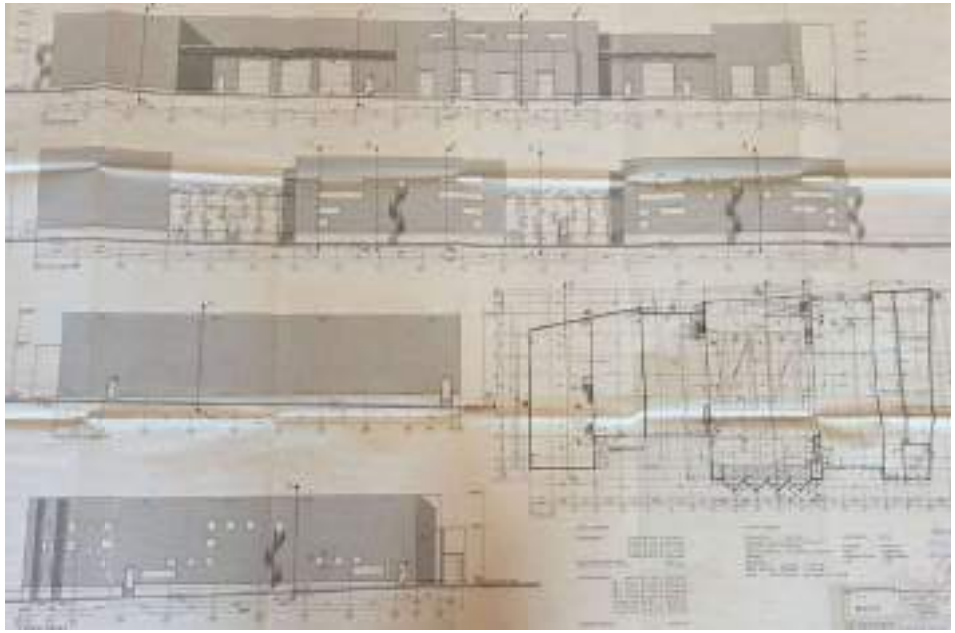

Het ontwerp van de bedrijfshallen uit 2002. ECAL 5010-1274-5

[62] *ECAL 5010-1274-5*

De H.A. Hulshofstraat rond 2000 met aan de rechterzijde de voor de komst van het nieuwe gebouw gesloopte panden. Collectie Vitelco

De nieuwe bedrijfshallen op een luchtfoto uit ca 2002. Collectie Vitelco

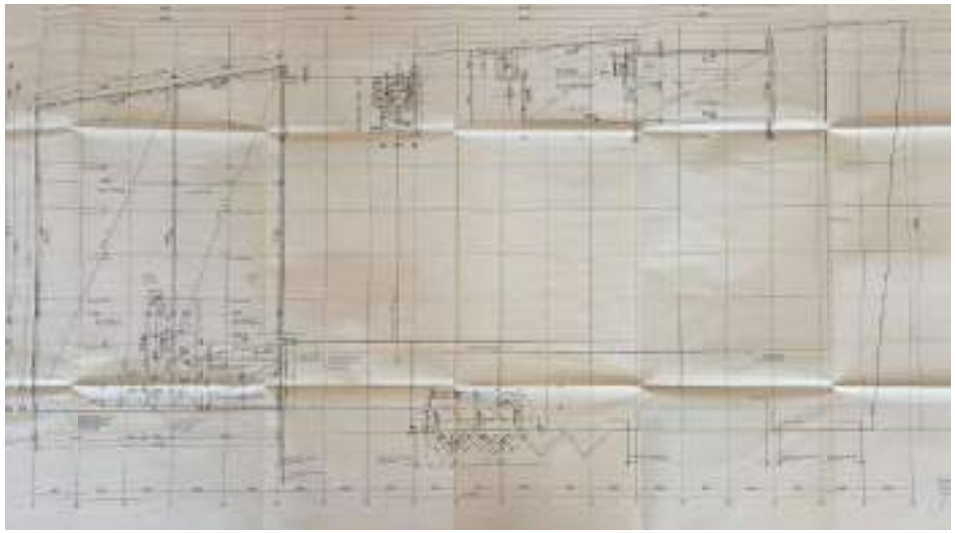

Ontwerp van de kelders. ECAL 5010-1274-5

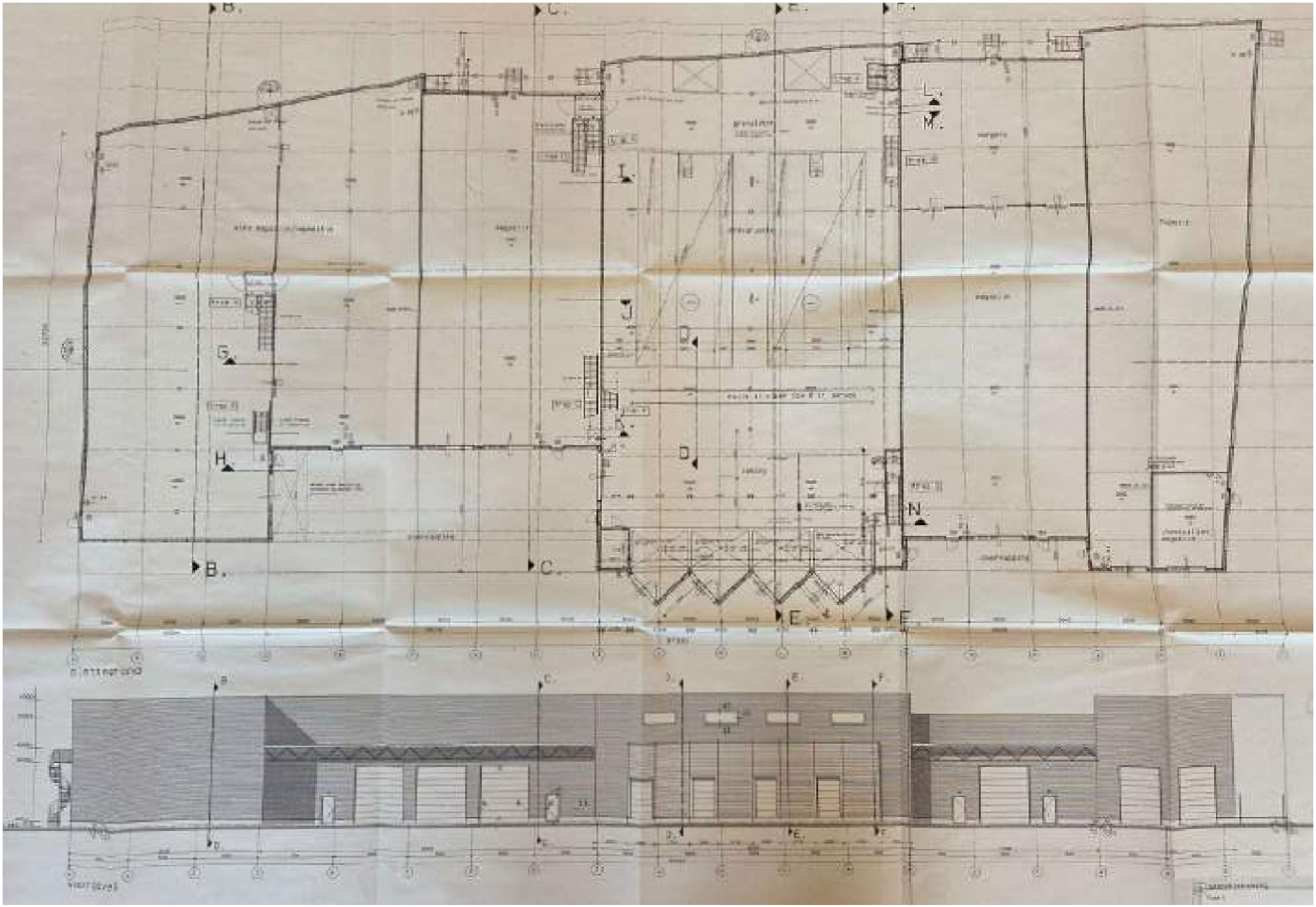

De voorgevel en van de begane grond uit 2002. Op de verdieping zijn diverse ruimtes voor het personeel aanwezig. ECAL 5010-1274-5

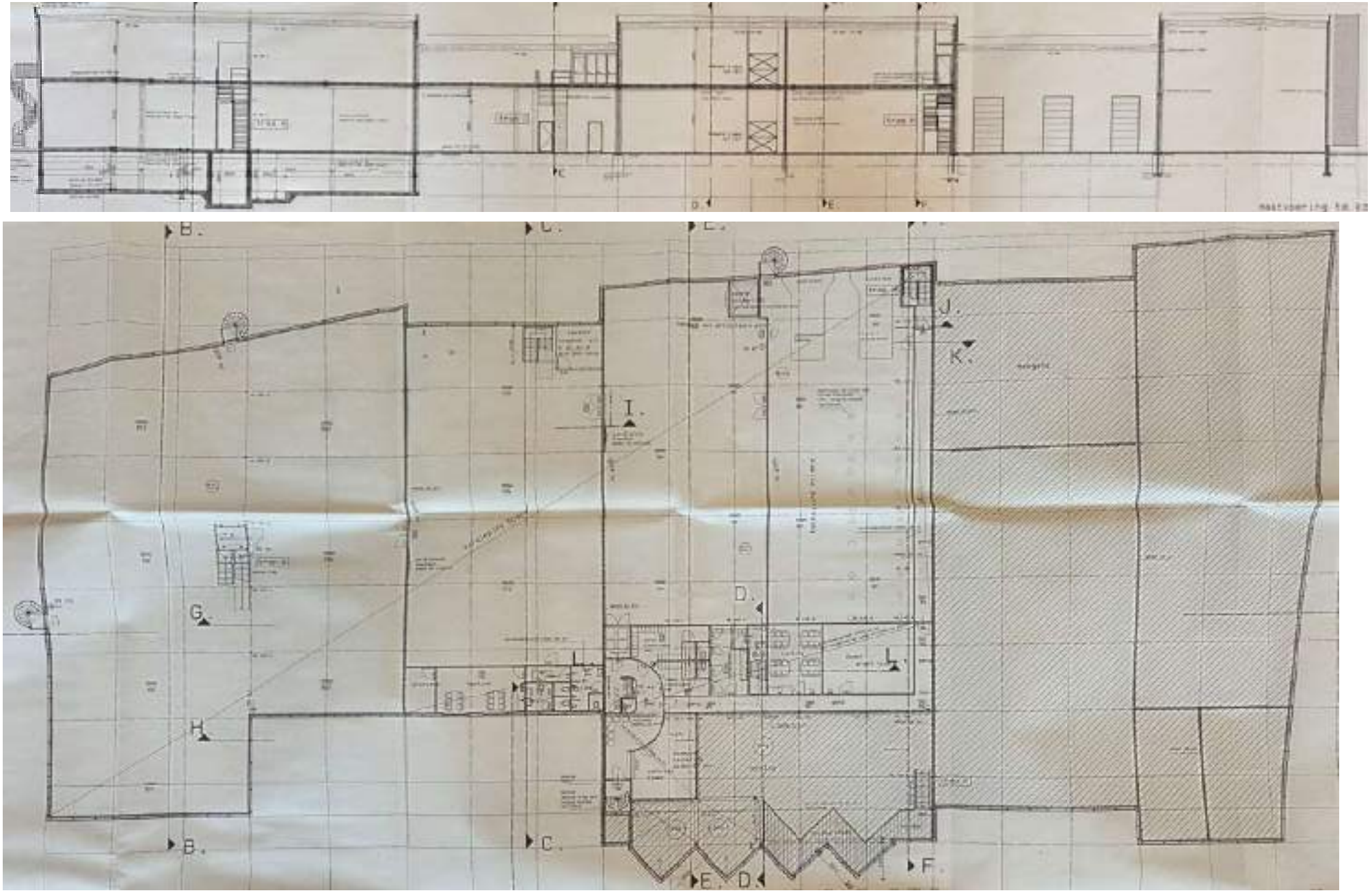

Een doorsnedetekening en tekening van de verdieping uit 2002. Op de verdieping zijn diverse ruimtes voor het personeel aanwezig. ECAL 5010-1274-5

Beknopte beschrijving
De bedrijfshallen bestaan uit diverse geschakelde rechthoekige volumes onder een plat dak. De gevels van de bedrijfshallen bestaan uit plinten van beton en een bekleding van grijze en antraciet sandwichpanelen. Alle kozijnen zijn van antraciet aluminium. Het volume is in één keer geplaatst maar heeft een samengesteld karakter door de verschillende hoogtes en hoeken van de hallen. Opvallend zijn de vier als zaagtanden geplaatste laaddeuren van de vierde hal. De tweede en derde hal liggen naar achteren en hebben aan de voorzijde een overkapping.

De hallen hebben betonvloeren, de hoofddraagconstructie is van staal en het platte dak wordt gedragen door stalen liggers (HE en IPE).

De ruimtelijke indeling van de bedrijfshallen is op hoofdlijnen nog grotendeels gelijk aan de indeling op de bouwtekeningen uit 2002. Op de begane grond zijn enige trappen anders, is de vierde hal gesplitst is een gedeelte van de derde hal met een tussenwand bij de vierde hal getrokken. Op de verdieping heeft het gedeelte voor het personeel deels een andere indeling gekregen. De kantine in de derde hal is een kantoor, hoofdopzet is hier nog wel gelijk. De kantine in de vierde hal op de tekening uit 2002 is een kleedkamer, net als de naastgelegen ruimte die in 2002 de handenwasruime was. De P-vormige structuur met ruimte voor vuile was is niet (meer?) aanwezig hier bevindt zich de huidige kantine. Langs de gevel is een bordes getekend en er is een extra trap aanwezig en extra toilet. Van deze wijzigingen zijn geen tekeningen aangetroffen. De hallen en de paar gebruiksruimtes op de verdieping hebben moderne afwerkingen.

Luchtfoto van de bedrijfshallen

De linkerzijde van de hallen

De rechterzijde van de hallen

Het afdak voor hal twee en drie

De voorzijde van hal zes

De kelder in de vierde hal

De technische ruimte bij de waterkelders

Plattegrond van de begane grond

De eerste hal

De tweede hal

De derde hal

De linkerzijde van hal 4

De granulator ruimte links achter in hal 4

De verpak- en maalafdeling achter in de zesde hal

De zesde hal (voorzijde)

De zevende hal

Plattegrond van de verdieping

Twee ruimtes op de verdieping van hal 4

De verdieping boven hal 1 en 2

4. Conclusie Bouw- en gebruiksgeschiedenis

In de bovenliggende hoofdstukken is de bouwgeschiedenis van de fabrieken Hulshof en Herwalt op hoofdlijnen ontrafeld. De chronologie van het complex is als volgt:

Fase 1: 1881 – ambachtelijke looierij en schoenmakerij

Op het huidige terrein werd rond 1881 een leerlooierij annex schoenmakerij gebouwd door de broers H.A. en H.J.L Hulshof. Dit was de voortzetting van het bedrijf dat in 1876 voor H.A. Hulshof op een andere locatie in Lichtenvoorde. Op de nieuwe locatie werden twee bouwwerken geplaatst in elkaars verlengde. Deze eerste bebouwing is niet meer aanwezig.

Fase 2: 1892-1914 moderne schoenfabriek

In 1892 veranderde de ambachtelijke schoenmakerij in een machinale schoenfabriek door de komst van een stoommachine. In de jaren 90 van de negentiende eeuw groeide het terrein en werden diverse nieuwe panden geplaatst en uitgebouwd. De grote verandering volgde in 1897 met de bouw van een geheel nieuwe moderne schoenfabriek naast het bestaande gebouw en de oude schoenmakerij werd bij de looierij gevoegd. De schoenfabriek werd in 1906 naar voren toe uitgebreid. In 1909 werd vervolgens naast de schoenfabriek een nieuw kantoorgebouw neergezet. Dit langgerekte gebouw met mansardekap is nog altijd aanwezig. Tegen de achterzijde van de schoenfabriek werd een smidse gebouw rond 1914 met in de gevel enige jugendstil details. Ook dit bouwdeel is nog aanwezig.

Fase 3: 1918-1920 nieuwe leerfabriek

In 1918 werd er op het perceel naast de bestaande fabriek een nieuwe leer- en extractfabriek gebouwd waar overleer werd geproduceerd. Bij een brand in 1919 brandde de voorzijde van het pand, waar de extractfabriek was gevestigd af. De fabriek werd herbouwd naar ontwerp van het Duitse architectenbureau C.T. Steinert, een bureau gespecialiseerd in het bouwen van leer- en schoenfabrieken. De moderne overleer- en extractfabriek bestond uit een drielaagse, rechthoekige volume uit 1920, een beton skeletbouw met bakstenen gevels, met haaks daarop het lavenhuis, kalkhuis, ketelhuis en de machinekamer uit 1918. Het volume uit 1920 is nog grotendeels intact aanwezig. De ramen zijn vervangen en het interieur is enigszins aangepast. Van de bouwdelen uit 1918 zijn nog enige muren en contouren aanwezig.

Fase 4: Wederopbouw

In 1948 werd er in het langgerekte gebouw uit 1948, die sinds 1935 in gebruik was als onderdeel van tassenfabriek Herwalt, die weer was gehuisvest in de oude schoenfabriek, een kantine geopend. Achter de kantine werd een Bruynzeel keuken geplaatst. De beide ruimtes kregen blauwe tegels tegen de wanden en bruine tegels in blokpatroon op de grond. De kantine kreeg glas-in-lood ramen met voorstellingen van vrijetijdsbeoefeningen. Dit alles is nog altijd aanwezig, inclusief lampen aan het plafond. Voor hetzelfde bouwdeel werd in 1958 een nieuwe ontvangsthal gebouwd, welke ook nog grotendeels aanwezig is.

De leerfabriek werd in deze periode voorzien van een aantal nieuwe hallen aan de achterzijde. Het nathuis (het langste volume haaks op de extractfabriek) werd verlengd in dezelfde stijl als de bestaande gevels uit 18198. Van deze uitbouw uit 1955 zijn nog twee stukken muurwerk aanwezig. De overige aanbouwen zijn niet meer aanwezig.

Naast de leerfabriek werden nieuwe, losstaande bergplaatsen en opslagloodsen gebouwd.

Fase 5: 1965 nieuwe tassenfabriek

Op 11 januari 1965 ontstond brand op de zolder van het leermagazijn van Herwalt. De expeditie en twee grote voorraadmagazijnen brandden volledig af. Door de brand kon er een groter nieuw gebouw worden geplaatst. Eind 1965 startte de herbouw naar ontwerp van R. Donker uit Apeldoorn. De nieuwbouw werd op 29 april 1966 geopend. In de nieuwbouw kwam een entree, spreekkamer, expeditie, opslagruimte en leermagazijn. Op de verdieping van de nieuwbouw kwam een groot tassenmagazijn, een ontvangstruimte en een privékantoor met privé-toilet. De tweede verdieping kreeg een kantoor, spreekkamer, kantoor van de chef, een kluis, toiletten, een expositieruimte en een tweede tassenmagazijn. Het privékantoor met toilet, wasruimte en hal heeft nog altijd de interieurafwerkingen uit 1965, net als de toiletgroepen, de entree voor het personeel en het trappenhuis.

Fase 6: Jaren 70 uitbreidingen

In de jaren 70 ging Hulshof ook kleding- en meubelleer produceren en kreeg de tassenfabriek een kussenafdeling. Er werd geleidelijk geheel overgestapt naar meubelleer. Er was al snel onvoldoende capaciteit en er werden diverse nieuwe magazijnen gebouwd. Twee van deze waren in plaats van de panden aan de andere kant van de leerfabriek uit de jaren 50. Ook werd in 1976 werd de tweede verdieping

van de tassenfabriek vergoot en in 1978 een losse showroom gebouwd voor de leerfabriek. Deze tweede verdieping en de constructie van de showroom zijn nog aanwezig.

Fase 7: jaren 80 - 90 Milieuvraagstukken

Milieuproblematiek door het vervuilde afvalwater van de leerfabriek vormde een omvangrijk onderdeel van de problemen en ontwikkelingen van de fabriek vanaf de jaren 60. De eerste pogingen om hier iets aan te doen door middel van bezinkputten zijn niet meer zichtbaar op het terrein. De bezinkput uit 1980 is nog aanwezig in het gebouw voor waterzuivering uit 1987. De hoeveelheid slib in het afvalwater van de fabriek maakte het noodzakelijk om een eigen afvalwaterzuivering te bouwen die in 1989 in gebruik werd genomen. Deze werd gebouwd over en naast de bezinkput uit 1980 aan de zuidzijde van het fabrieksterrein. De looierij werd in 1991 ingrijpend vernieuwd om de haren beter uit het afvalwater te kunnen zuiveren. Hiervoor waren nieuwe dubbelwandige vaten nodig. De gevel van het nathuis werd met vijf meter verplaatst om plek te maken voor de nieuwe vaten en er werd achter het nathuis een spitmagazijn gebouwd. In 1993-1994 werd een nieuwe finishfabriek gebouwd naast de leerfabriek. Hier kon het finishen milieuvriendelijker plaatsvinden met waterafdunbare verven. In 1991 werd een oud pakhuis aan de Hulshofstraat vervangen voor een nieuw magazijn voor Herwalt.

Fase 8: 2000-heden

Ook in de jaren 0 vonden nog diverse wijzigingen plaats op het terrein. De leerfabriek werd ook aan de andere zij- en achtergevel vergroot en voorzien van nieuwe gevels en een nieuwe constructie. In 2001 werd een nieuw kantoor gebouwd op de locatie van de oude showroom in 2000-20001 naar ontwerp van MAAS Architecten. In 2002 werd de ruimte tussen de finishhal en de waterzuivering dichtbebouwd. In 2002-2003 werden nieuwe bedrijfshallen gebouwd aan de H.A. Hulshofstraat en in 2008 werd het dak van het nathuis en de ververij van de leerfabriek vervangen. De nog aanwezige constructies en gevels van de leerfabriek uit 1918-1985 waren hierdoor zo goed als verwijderd.

In 2013 werd Koninklijke Hulshof failliet verklaard. De leerfabriek werd herstart door Rompla Tanneries. Rompa werd vervolgens in 2019 overgenomen door Vitelco Leather, onderdeel van PALI Group. Zij sloten de fabriek in Lichtenvoorde in 2025 waarna het terrein werd gekocht door Gemeente Oost Gelre. Sinds het beëindigen van de werkzaamheden zijn de machines en installaties verkocht. Vijf vaten zijn gekocht door de gemeente en blijven behouden.

1892-1914
1918-1920
1945-1964
1965
1976
jaren '80 – '90
2000 en later
constructie

5. Waardestelling

De voorgaande hoofdstukken hebben inzicht gegeven in de bouwgeschiedenis van het Vitelco terrein, de voormalige fabrieken Hulshof en Herwalt aan de Aaltenseweg in Lichtenvoorde. Gebaseerd op deze informatie en inzichten is hieronder een waardestelling opgesteld aan de hand van de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek 2024 (URL 2007).[63] In deze weging wordt een onderscheid gemaakt tussen de contextuele waardestelling en de intrinsieke waardestelling (de bouwhistorische waardestelling van de onderdelen). De eerste kijkt naar de waarden van de fabriek ten opzichte van soortgelijke gebouwen op landelijk, regionaal en plaatselijk niveau. De tweede kijkt naar de waarden van de verschillende onderdelen van het bouwwerk of het terrein ten opzichte van elkaar. Hierdoor worden de relatieve waarden van de onderdelen duidelijk. Deze worden getoetst aan de hand van de criteria gaafheid en zeldzaamheid.

5.1 Contextuele waardestelling

Contextuele waarden zijn de waarden van het pand binnen een bredere historische context. Op basis van deze waarden wordt bepaald of een gebouw beschermd wordt als monument. Het hoofdgebouw van de leerfabriek uit 1920 is sinds 2001 beschermd als rijksmonument nummer 516286. De overige onderdelen van de leerfabriek, en de andere bouwwerken op het complex hebben geen bescherming.
De bijbehorende redegevende omschrijving van het hoofdgebouw stelt het volgende:

Architectuurhistorische waarden:
Het hoofdgebouw met de opvallende watertoren vormt voor wat betreft het exterieur en de interne structuur een goed en vrij gaaf bewaard voorbeeld van de ontwikkeling van de industriële architectuur in de eerste kwart van de 20ste eeuw in het algemeen en van ten behoeve van voor de leerindustrie opgetrokken gebouwen in het bijzonder. Het hoofdgebouw dat opvalt door de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp vormt een goed voorbeeld van een in de trant van de Um 1800-stijl gebouwd fabrieksgebouw. Het interieur behoort tot de vroegste voorbeeld in de Achterhoek van de toepassing van een dragende betonconstructie. In het hoofdgebouw bevinden zich glas-in-lood ramen in de trant van de Amsterdamse School, die tot het vroegste werken van de glazenier H. Liefkes uit Den Haag behoren.

Stedenbouwkundige waarden:
Het hoofdgebouw vormt een onderdeel van de historisch gegroeide kern van Lichtenvoorde en speelt daarin door de prominente situering aan een kruispunt van vier wegen alsmede door de watertoren een beeldbepalende rol. Het gebouw bezit een ensemblewaarde in samenhang met de tegenoverliggende directeursvilla en de overige aan de Dijkstraat gesitueerde gebouwen zoals de voormalige school met onderwijzerswoning en de leerfabrikantenvilla Sterenborg. Dit gebied ontwikkelde zich in de late negentiende eeuw tot het industriële centrum van Lichtenvoorde.

Cultuurhistorische waarden:
Het hoofdgebouw bezit typologische waarde als exemplarisch voorbeeld van een leerfabriek uit het eerste kwart van de 20ste eeuw. De leerindustrie is van groot belang geweest voor de economische ontwikkeling van Lichtenvoorde en was in de periode 1900-1940 de belangrijkste industrie in deze gemeente. Van de verschillende leerfabrieken die Lichtenvoorde en de Achterhoek rijk waren vormt dit het enige nog in de oorspronkelijke gebouwen gevestigde en in bedrijf zijnde leerfabriek. Als zodanig heeft het gebouw een zeldzaamheidswaarde. De leerfabriek is belang voor het zichtbaar houden van de ontwikkeling van de leerindustrie in Nederland die niet alleen in Brabant een concentratie kende doch ook in Oost-Nederland, in het bijzonder de Achterhoek, en die een sterke ontwikkeling doormaakte in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Als toevoeging op deze redengeving kan worden gezegd:
Het pand is inmiddels niet meer in bedrijf en de 'in de oorspronkelijke gebouwen' gaat niet geheel op aangezien het bedrijf elders in Lichtenvoorde startte. Het pand heeft een hoge zeldzaamheidswaarde als enige overgebleven leerfabriek van Oost Gelderland.

Deze waardering is opgesteld voor het hoofdgebouw maar geldt in feite ook voor de naastgelegen tassenfabriek waar het verhaal van de leerfabriek begon. Toen was het nog een ambachtelijke looierij en schoenwerkplaats. Dit was het eerste bouwwerk op deze locatie in Lichtenvoorde, de Driehoek, waar al in de zeventiende eeuw een driesprong van wegen lag en welke zich ontwikkelde tot een gunstige locatie voor

[63] Zie: www.stichtingerm.nl/kennis-richtlijnen/url2007.

bedrijven. De andere bebouwing groeide langzaam om de fabriek heen. De fabriek vormde een spil in de stedenbouwkundige ontwikkeling. De oriëntatie van het pand is een verwijzing naar de oude kavelstructuur. Het was het volume waar Hulshof tot 1918 beide onderdelen van het bedrijf huisvestte en dat meegroeide met de voorspoed van de organisatie. De schoenenmakerij was tevens het eerste onderdeel dat veranderde in een moderne fabriek met aandrijving door een stoommachine. De ontwikkeling van de organisatie van ambachtelijke leerlooierij en schoenmakerij naar een schoen- en leerfabriek, en later een leerfabriek en tassenfabriek is van belang voor de ontwikkeling van de leerindustrie. Beide bouwdelen spelen hier een even belangrijke rol in en vertellen samen het verhaal. De schoenen/tassenfabriek heeft daarnaast hoge architectuurhistorische waarde vanwege het ontwerp uit 1965 en de interieurafwerkingen uit de wederopbouw en 1965. Het bouwdeel uit 1909 heeft late werken van glazenier H. Liefkes uit Den Haag uit ca 1948, die ook het hoofdgebouw in 1920 van glas in lood voorzag. Het gebruik van glas-in-lood werd gecontinueerd in het ontwerp van de directieruimte in 1965, welke helaas niet gesigneerd is. Daarnaast heeft het bouwdeel uit 1909 het kenmerkende uiterlijk van een kleine leerfabriek met bakstenen gevels en rondboogramen. Duidelijk mag zijn dat ook het Herwalt gebouw hoge architectuurhistorische, bouwhistorische, stedenbouwkundige en (cultuur)historische waarden heeft.

5.2 Intrinsieke waardestelling

De interne waarden worden als volgt ingedeeld:

- hoge intrinsieke waarde: cruciaal van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied;
- positieve intrinsieke waarde: enigszins van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied;
- indifferente intrinsieke waarde: van relatief weinig belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Deze waarden zijn schematisch weergegeven in de waardestellings-representatietekeningen op de volgende pagina's. Gebouwen of gebouwdelen met een hoge intrinsieke waarde worden aangeven met blauw in de tekeningen, gebouwen of gebouwdelen met een positieve intrinsieke waarde met groen en delen met een indifferente intrinsieke waarde met geel. Deze visuele weergave van de waarden kan niet los worden gezien van de tekst; beide onderdelen vullen elkaar aan. In het kader van deze opdracht wordt het complex gewaardeerd op hoofdlijnen per gebouwdeel en niet op detail. Interne muren, ramen, interieurafwerkingen en interieurelementen worden daarom niet individueel gewaardeerd.

In dit geval kijkt de intrinsieke waardestelling niet naar één object en de waarde van de onderdelen binnen dit object, maar naar het totale ensemble van gebouwen. Een ensemble is een geheel van bij elkaar passende samengestelde delen. Door de onderlinge samenhang is een ensemble meer dan de som van de verschillende objecten en onderdelen. Er zijn verschillende soorten ensembles, zoals bijvoorbeeld een ensemble dat een eenheid vormt omdat het onderdeel is van een integraal architectonisch concept. In het geval van Hulshof – Herwalt is sprake van een ensemble dat de continuïteit van bezit en gebruik weerspiegeld.

Bij het waarderen van een ensemble is het uitgangspunt dat het historische complex als een ensemble beleefd moet kunnen worden. De bedoeling is dat historische te beleven is. Een goed voorbeeld is een boerderij: zonder de bijgebouwen, stallen, hooiberg e.d. is het niet meer te ervaren zoals agrarisch complex was en is het moeilijker voor de bezoeker om zich te verplaatsen in het verleden. Bij een ensemble van een fabriekscomplex gaat het, naast functie, materialisering en gebruik, om de positionering van de verschillende gebouwen, het totale arbeidsproces en de logistieke ontsluiting. Het geheel moet duidelijk herkenbaar blijven als een voormalig industriecomplex.

Het belangrijkste beoordelingscriterium is het verhaal van de fabriek gebaseerd op de bouwgeschiedenis in de voorafgaande hoofdstukken. Uit de analyse hiervan is gebleken dat niet alle aspecten en onderdelen van de verschillende gebouwen op het terrein automatisch dezelfde cultuurhistorische betekenis hebben binnen het geheel. Het is steeds de vraag welke onderdelen en aspecten meer of minder bijdragen aan de afleesbaarheid van het verhaal. Hierdoor zijn sommige gebouwen in hun geheel waardevol, terwijl andere gebouwen onderdelen kunnen hebben die minder van belang zijn. Het is van belang dat ook de gelaagdheid van het ensemble behouden blijft. Door het grote aandeel van zeer moderne fabriekshallen en moderne aanpassingen van de oudere hallen van de leerfabriek is de gelaagdheid bij Hulshof inmiddels kleiner dan zij was voor de jaren 90. Op het terrein en vooral in het interieur is nog steeds goed

zichtbaar dat het om een gegroeid complex gaat opgebouwd uit fabriekshallen, ondersteunende werkplaatsen, kantoor en kantines en opslagruimtes.

Het complex groeide van twee gebouwen in 1880 uit tot een groot fabrieksterrein. Van de negentiende-eeuwse fases zijn helaas geen onderdelen meer aanwezig door de brand in 1965. Uit de eerste twee decennia van de twintigste eeuw zijn echter nog diverse gebouwdelen intact. Het al genoemde lange volume met rondboogramen uit 1909 en de smidse uit ca 1914 met jugendstil kenmerken dienden als een kleine werkplaats, fabrieksruimte en kantoor. Ze hebben als onderdeel van deze periode waarin met name de schoenfabriek sterk groeide en werkplaats, fabrieksruimte en kantoorruime uit die tijd binnen het ensemble een hoge intrinsieke waarde. Grote winsten tijdens de eerste wereldoorlog en het besluit om zelf plantaardige looistoffen te gaan extraheren zorgden voor de bouw van een geheel nieuwe leerfabriek naast het bestaande fabrieksgebouw in 1918. De brand in 1919 maakte herbouw van de extractfabriek noodzakelijk, waarbij gekozen werd voor een ontwerp van C.T. Steinert, een Duits bureau dat zich specialiseerde het ontwerpen van leer- en schoenfabrieken. Deze extractfabriek is nog vrij gaaf en zeldzaam als gebouw van dit bureau in Nederland. De extractfabriek heeft daarom een hoge intrinsieke waarde. Ook de paar nog aanwezige muren van de fabriek uit 1918 hebben een hoge intrinsieke waarde vanwege hun ouderdom en omdat ze een indicatie geven van de oorspronkelijke ruimtelijke indeling. De interieurafwerkingen uit de eerste helft van de vorige eeuw, zoals het trappenhuis, het laboratorium en de vroege glas-in-lood ramen van H. Liefkes hebben eveneens een hoge intrinsieke waarde.

In de wederopbouw veranderde er veel aan het fabrieksterrein. Weinig van de toen gebouwde hallen en aanbouwen zijn nog intact. In de leerfabriek is een muurfragment aanwezig van de uitbreiding van het nathuis uit 1955. Hierbij is de vormgeving uit 1918 aangehouden. Als voorbeeld van de uitbreiding van de fabriek in de wederopbouw en vanwege de aandacht die toen werd besteed aan de architect hebben deze fragmenten een hoge intrinsieke waarde. De tassenfabriek werd in deze periode voorzien van een kantine voor het personeel (1948) en van een ontvangsthal (1958). De opening van de kantine past binnen de landelijke ontwikkeling vanaf de jaren 50 waarbij er meer aandacht was voor het welzijn van het personeel. Hulshof was daarmee in 1948 aan de vroege kant. Het interieur van de kantine, met Bruynzeel keuken, is nog grotendeels intact en heeft een hoge gaafheid en zeldzaamheid. De glas-in-lood ramen zijn extra bijzonder omdat ze een vrij laat werk zijn van H. Liefkes en werden geplaatst voor het personeel. De nieuwe ontvangsthal moest de fabriek een modern uiterlijk geven. De begane grond en gevel met deurpartij zijn nog vrij gaaf aanwezig en daarom van hoge intrinsieke waarde. De garage aan de achterzijde van de fabriek is niet bijzonder en ondergeschikt binnen het ensemble en heeft daarom een indifferente intrinsieke waarde. Het trafohuisje heeft als vertegenwoordiging van de energiebehoefte uit de wederopbouwperiode een positieve intrinsieke waarde.

De na de brand herbouwde tassenfabriek uit 1965 werd naast het pand met de kantine uit 1948 en entreehal uit 1958 gebouwd. Beide onderdelen werden toen niet vervangen. De nieuwbouw bestond uit diverse grote werkplaatsen en een aantal kantoorruimtes en ondersteunende ruimtes. Ook hier is het interieur nog op veel plekken intact waardoor het complex een bijzondere combinatie van wederopbouw en post 65 afwerkingen geeft, op de grens van beide periodes, die fungeert als een staalkaart van het midden en de derde kwart twintigste eeuw. Het fabrieksgebouw is een belangrijk onderdeel van het verhaal van Hulshof-Herwalt en heeft een hoge intrinsieke waarde. Het keramische kunstwerk wat nu los op het terrein ligt maakt hier ook onderdeel van uit. De uitbouw uit 1976 is ondergeschikt in het verhaal en heeft een positieve intrinsieke waarde. De moderne interieurafwerkingen met name op de tweede verdieping hebben vanwege hun geringe leeftijd en beperkte zeldzaamheid een indifferente intrinsieke waarde.

De uitbreidingen en verbouwingen aan de leerfabriek in de jaren tachtig, negentig en nul zorgden voor een modern uiterlijk met een paar grote hallen in tegenstelling tot het gemêleerde uiterlijk van een gegroeide fabriek met diverse kleinere ruimtes. Deze latere gebouwen en aanbouwen hebben een geringe architectonische kwaliteit en geringe bouwhistorische waarde. De wijzigingen hebben daarom een indifferente intrinsieke waarde. De finishhal en bedrijfshallen hebben vanwege hun geringe leeftijd en beperkte zeldzaamheid een indifferente intrinsieke waarde. Ook het moderne kantoorgebouw is ondergeschikt in het verhaal en heeft daarom een indifferente intrinsieke waarde. Het magazijn van Herwalt heeft een gevel die duidelijk is afgestemd op de architectuur van de tassenfabriek en staat op een plek die al sinds 1916 onderdeel is van de fabriek. Het pand heeft als imitatie en moderne hal een indifferente intrinsieke waarde.

Voor de twee bouwdelen met een hoge intrinsieke waarde verdienen de volgende onderdelen extra aandacht:

Hoog gewaardeerde onderdelen in de leer- en extractfabriek Hulshof

- het waterreservoir
- glas-in-lood ramen
- het trappenhuis met hal en bordessen en leuningen
- De getoogde deur in het trappenhuis
- bekistingsporen van de betonconstructie en in de liggers meegegoten ijzeren rails om allerhande installatieonderdelen aan te kunnen bevestigen
- Goot met gietijzeren rooster in de voormalige walskamer
- Het betegelde laboratorium met granito werkblad
- De locatie van de lift (de lift zelf is vernieuwd)
- De kapconstructie met lichtkap

Hoog gewaardeerde onderdelen in tassenfabriek Herwalt

- de houten constructie uit 1909 op de verdieping
- glas-in-lood ramen van Liefkes
- de kantine uit 1948
- de Bruynzeelkeuken uit 1948
- de entreepartij uit 1958 met deur, flankerende vensters en mozaïekkolom
- de entreepartij voor personeel uit 1965 en achterliggend interieur
- de stalen schuifvensters op de verdiepingen
- de twee keramische kunstwerken (boven de ingang en los in de tuin)
- de diverse soorten tegelwerk uit 1965 (sanitaire ruimtes, trappenhuis, personeelsentree, etc)
- de directiekamer en ontvangkamer met interieurafwerking
- het directietoilet
- de kluizen
- de lift (Jan Hamer)
- de kraanbaan

Waardestellingsrepresentatietekening

Deze schematische weergave van de intrinsieke waarden kan niet los worden gezien van de bijbehorende tekst op de vorige pagina's

6. Advies

In deze bouwhistorische verkenning is het voormalige terrein van Hulshof-Herwalt op onderzocht. Dit gaf een goede indruk van de algemene ontwikkeling van de het fabriekscomplex. In de toekomst worden de volgende onderzoeken aanbevolen voor een gedetailleerder inzicht in de ontwikkeling van het complex:

- Onderzoek naar het oeuvre van bureau C.T. Steinert en hoe het hoofdgebouw van Herwalt hierbinnen past;
- In dit onderzoek is gebruik gemaakt van digitaal beschikbare historische afbeeldingen, bouwdossiers, het kadaster en de door Vitelco aangeleverde historische tekeningen. Nader onderzoek naar aanvullende archiefstukken kan het verhaal van de fabriek verder nuanceren. Een van de medewerkers gaf tijdens de velddag aan dat er nog dozen met dia's en tekeningen zijn die niet zijn gedigitaliseerd. Het archief van de fabriek was niet overgedragen aan het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL) en is mogelijk nog aanwezig bij de familie Hulshof.

Uit het bovenliggende onderzoek blijkt dat niet enkel het rijksmonumentale onderdeel van het complex een hoge intrinsieke waarde heeft. Ook diverse andere onderdelen van de leerfabriek en vrijwel het hele volume van de tassenfabriek hebben een hoge intrinsieke waarde. Om ook deze onderdelen te beschermen bij toekomstige herbestemmingen adviseren wij om de tassenfabriek en de andere onderdelen van de leerfabriek te benoemen tot gemeentelijk monument.

7. Literatuur en bronnen

Literatuur

Hans de Beukelaer, *Van huid tot Koninklijk Leder, 125 jaar Koninklijke Hulshof's Leerfabrieken Lichtenvoorde 1876-2001*, Aalten 2001.

Elein Bruins en Suzan Out, *Leerindustrie, PIE Rapportenreeks 18, branchenummer 17,* Zeist 1995.

G.J.A. Eppingbroek, H.H.J Bennink en I.H.H.M. Gregoor-Boschker, *Leerindustire te Lichtenvoorde,* De Lichte Voorde, periodiek van de vereniging voor oudheidkunde te Lichtenvoorde, no 37, 1998, 3-68.

J.C.A.Everwijn, *Beschrijving van Handel en Nijverheid in Nederland, Historisch-Economische Atlas* (Den Haag 1912).

Carine Hoogveld (red), *Glas in Lood in Nederland 1817*-1968, Zeist 1989.

Humanic – Moritz Altstadt shoe factory, geraadpleegd op 2-12-2025
https://jam.jihlava.cz/en/object/94-humanic-moritz-altstadt-shoe-factory

K. Loeff, *Bedrijfsgeschiedenis, bouwhistorische ontwikkeling en productieproces van de lederfabriek KVL* (rapportage Monumentenadvies, concept juli 2005).

H. Manschot- Tijdink, 'De leernijverheid in Lichtenvoorde', in: *Jaarboek Achterhoek,* jrg 14, 1991, 7-21.

Monumenten Inventarisatie Project – Gemeente Lichtenvoorde, Oosterbeek 1992.

Stefanie Römer, ´Aus Schwarz wird Grau und aus Grau wieder Schwarz Polychrome Fugengestaltung einer Schuhfabrik in Wermelskirchen', in: *Denkmalpflege im Rheinland,* jaargang 41, 2024-1, 38-43;

Kees Somer en Ronald Stenvert, (red.) *Bouwmaterialen 1940 - 1990 Vernieuwing, constructie, toepassing,* Rotterdam 2024.

Stenvert e.a. *Monumenten in Nederland, Gelderland,* Zeist/Zwolle 2000.

Olga Spekman, 'De leerverwerking en schoenindustrie als erfgoed, Leerlooierij in Lichtenvoorde', mijngelderland.nl/inhoud/verhalen/de-leerverwerking-en-schoenindustrie-als-erfgoed#!#customCarouselDetail, geraadpleegd op 5-1-2026

B.D. Swanenburg, *Beeld-encyclopaedie van onze industrie,* Amsterdam 1953.

Stephan Weingart, 'Brücken und Fabriken vom Sonnenberg' in *Stadtteilzeiting Sonnenberger*, Ausgabe 4 / 2018, 3.

Bronnen en beeldmateriaal

- Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL)
- Gemeente Oost Gelre
- Collectie Vitelco
- Vereniging Oudheidkunde Lichtenvoorde
- Kadaster Archiefwijzer
- Delpher, met name tijdschrift *De Nederlandsche leder-industrie*
- Topotijdreis
- PDOK
- RCE

8. Bijlage: Redegevende omschrijving

Monumentnummer*: 515286

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 27 augustus 2003
Kadaster deel/nr: R2963/15

Woonplaats*: Lichtenvoorde | Gemeente*: Oost Gelre | Provincie*: Gelderland

Straat*	Nr*	Huisletter*	Toev.*	Postcode*	Woonplaats*	Ligging	Locatie
Aaltenseweg	4			7131 MD	Lichtenvoorde		

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding	Grondgebied
Lichtenvoorde	I			3710

Omschrijving**

Inleiding

HOOFDGEBOUW van de LEERFABRIEK "Huishof's Vereenigde Fabrieken" gebouwd in 1920 naar een uit oktober 1919 dateerend ontwerp van de architect C.T. STEINERT uit Frankfurt am Main. Het is helaas niet bekend hoe deze keuze en het contact met de architect tot stand gekomen is. De herkomst van de architect is aan de bouwstijl van het gebouw vrijwel duidelijk af te lezen. Het ontwerp voor de fabriek vertoont namelijk invloeden van de zogenaamde voor de periode 1910-1930 kenmerkende uit Duitsland afkomstige Ihne 1903-stijl. Aan de zijde van de rechter zijgevel is het hoofdgebouw diverse malen uitgebreid. Op deze uitbreiding is de monumentenbeschermingsverordening van rijkswege niet van toepassing. Hoewel de in traditionele baksteen uitgevoerde gevels anders doen vermoeden is de draagconstructie gewapend beton uitgevoerd en in het interieur ook duidelijk in het zicht gelaten. In het trappenhuis bevinden twee door de Haagse glazenier Hans Lieftes (1891-1967) ontworpen glas-in-loodramen. Op een van beide ramen is de stichter van het hoofdgebouw afgebeeld. De aan de zogenaamde, door de samenkomst van de H.A. Huishofstraat en de Aaltenseweg gevormde, Driehoek gelegen Huishof's Vereenigde Fabrieken ontstond als de leerlooierij H.A. Huishof & Co omstreeks 1878 aan de Broerboomstraat. Na in 1880 verplaatst te zijn naar 'het Hof' vestigde het bedrijf zich in 1897 definitief aan de Driehoek. In 1918 volgde er een grote uitbreiding die in 1, in het volgende jaar door brand te zijn verwoest, vervangen werd door het huidige, in 1920 tot stand gekomen, van een opvallende watertoren voorziene hoofdgebouw. Van het oudste onderdeel van het complex, waarop de monumentenbescherming van rijkswege ziet van toepassing is, resteert een rij: aarde voor- wat betreft de kapgevels en de voorgevel gewijzigd gebouw waarin zich eveneens door H. Lieftes (1891-1967) uit Den Haag rond 1920 ontworpen glas-in-lood ramen van de kantine bevinden. Het complex vormt een goed voorbeeld van de ontwikkeling van de industriële architectuur in de eerste helft van de 20ste eeuw in het algemeen en van voor de leerindustrie opgetrokken gebouwen in het bijzonder. De leerindustrie in Nederland was oorspronkelijk vooral in Brabant en het oosten van Nederland (Gees ze Achterhoek) geconcentreerd. De leerindustrie is van groot belang geweest voor de economische ontwikkeling van Lichtenvoorde en was in de periode 1900-1940 de belangrijkste industrie in de gemeente. Van de verschillende leerfabrieken die zich rond Lichtenvoorde en de schoenhoek bevonden vormt deze fabriek een van weinige resterende en bovendien de enige nog in het oorspronkelijke gebouw gevestigde leerfabriek. In samenhang met de tegenoverliggende directeursvilla en enige bewaard gebleven arbeiderswoningen aan de Aaltenseweg heeft het fabrieksconplex een eminente waarde.

Omschrijving

Het pand is gebouwd op een rechthoekige plattegronden heeft tweebouwlagen en een attiek onder een schilddak. Het pand is opgetrokken rond een betonskelet waarbij de gevels opgetrokken zijn in beuinrode baksteen, gemetseld in kuiverband. Het schilddak wordt doorbroken door de vrijstaande watertoren met afgeronten koeienderwordt afgesloten door een tentdak. Oorspronkelijk was op elke zijde van de toren het bouwjaar aangegeven.

Tussen de tweede bouwlaag en de attiekverdieping bevindt zich een omlopend hoofdgestel dat bestaat uit een flets en zware gepro!leerde kroonlijst die ter plaatse van de hoekrisalieten in de voorgevelen de linker zijgevel voorzien is van mutuli. De corners zijn in de loop der jaren vernieuwd waarbij de roedenverdeling gewijzigd is.

De VOORGEVEL heeft drie brede traveeën waarvan de middelste travee als risaliet is behandeld en wordt afgesloten door een fronton. De risaliet die oorspronkelijk in schaon metselwerk was uitgevoerd is oegenvoordigis gestuurd in de kleuren wit, rood en geel. Op de begane grond bevindt zich de ingang die aan weerszijden voorzien is rangeschikte pilasters de een eenvoudig hoofdgestel dragen waarboven zich een dakschild bevindt. De ingang is voorzien van een dubbele deur. Boven het genoemde dak bevindt zich een groot venster dat voorzien is van een fraai glas-in-loodraam in de stijl van de Amsterdamse School en waarin een portret van de toenmalige directeur Hermann Huishof is opgenomen. Het glas-in-lood raam vermeldt de tekst: GEBOUWD JULI 1918 / AFGEBRAND SEPTEMBER 1919 / HERBOUWD 1920. Boven het venster bevindt zich een uitspringende plaat waarboven zich vervolgens een tweede venster bevindt met een decoratief glas-in-loodraam dat echter aanzienlijk sobender uitgevoerd is. Alhoewel beide genoemde vensters bevindt zich een trappenhuis dat voorzien is van een smeedijzeren traliewerk die afgedekt is met een houten handlijst. Zowel de linker als de rechter travee bevat ter hoogte van de begane grond twee gekoppelde vensters die voorzien zijn van 8-ruits ramen. De verdieping bezit eveneens twee gekoppelde vensters met 8-ruits ramen. De attiek bezit twee smalle vensters die reder voorzien zijn van een 2-ruits raam.

De LINKER ZIJGEVEL is vijf traveeën breed waarbij de laatste drie traveeën aan weerszijden een hoekrisaliet vormen en licht naar voren springen. De drie middelste traveeën zijn opgevat als een risaliet dat echter niet voren springt doch beraadvlak wordt doorde de attiek blijft is uitgevoerd. De traveeën worden van elkaar gescheiden door lisenen. Zowel in de middenrisaliet als in de hoekrisalieten bevindt zich de middelste travee een ingang die uitgevoerd als die in de voorgevel. De ingangen zijn voorzien eenvoudige dubbele deuren. In de attiek van de risalieten zijn dervolgende tekster aangebracht: -HUISHOF'S- / VEREENIGDE- / FABRIEKEN- Iedere travee bezit zowel op de begane grond als de verdieping een venster met een 8-ruits raam. De attiek heeft in elke travee, met uitzondering van de in de risalieten gelegen traveeën, een smal venster met een 2-ruits raam.

De ACHTERGEVEL heeft vier traveeën waarbij iedere travee zowel op de begane grond als op de verdieping een venster met een 6-ruits raam bezit. In de tweede travee is het venster gewijzigd in een ingang met dubbele deuren waarbij de bovenste drie ramen gehandhaafd zijn. De attiek heeft in elke travee een smal venster met een 2-ruits raam.

Tegen de RECHTER ZIJGEVEL bevindt zich, ter hoogte van de begane grond en deels ter hoogte van de verdieping, een aanbouw die diverse malen gewijzigden gemoderniseerd is. De verdieping bezit deels nog vensters met 6-ruits ramen terwijl de attiek op regelmatige afstand van elkaar geplaatste vensters met 2-ruits ramen bevat.

In het INTERIEUR is de structuur nog grotendeels intact gebleven. De ten behoeve van het productieproces benodigde machines zijn in de loop der tijd steeds aangepast of vernieuwd.

Waardering

HOOFDGEBOUW van de LEERFABRIEK Huishof's Verenigde Fabrieken gebouwd in 1920 naar ontwerp van de architect C.T. STEINERT met kenmerken van de Vm 1800-stijl

Architectuurhistorische waarden:

-'t Hethoofdgebouw met de opvallende watertoren vormt voor wat betreft het exterieur en de interne structuur een goed en vrij gaaf bewaard voorbeeld van de ontwikkeling van de industriële architectuur in de eerste kwart van de 20ste eeuw in het algemeen en van ten behoeve van voor de leerindustrie opgetrokken gebouwen in het bijzonder. Het hoofdgebouw dat opvalt door de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp vormt een goed voorbeeld van een in de stijl van de Vm 1800-stijl gebouwd fabriekspgebouw. Het interieur behoort tot de vroegste voorbeelden in de Achterhoek van de toepassing van een dragende betonconstructie. In hethoofdgebouw bevinden zich glas-in-loodramen in de trant van de Amsterdamse School, die tot het vroegste werken van de glazenier H. Lieftes uit Den Haag behoren.

Stedebouwkundige waarden:

-'t Hethoofdgebouw vormt een onderdeel van de historisch gegroeide kern van Lichtenvoorde en speelt daarin door de prominente situering aan een kruispunt van vier wegen als mede door de watertoren een beeldbepalende rol. Het gebouw bezit een ensembleswaarde in samenhang met de tegenoverliggende directeurswilla en de overige aan de Dijkstraat gesitueerde gebouwen zoals de voormalige school met onderwijzerswoning en de leerfabrikantenvilla Steneborg. Dit gebied ontwikkelde zich in de late negentiende eeuw tot het industriële centrum van Lichtenvoorde.

Cultuurhistorische waarden:

-'t Hethoofdgebouw bezit typologische waarde als exemplarisch voorbeeld van een leerfabriek uit het eerste kwart van de 20ste eeuw. De leerindustrie is van groot belang geweest voor de economische ontwikkeling van Lichtenvoorde en was in de periode 1900-1940 de belangrijkste industrie in deze gemeente. Van de verschillende leerfabrieken die Lichtenvoorde en de Achterhoek rijk waren vormt dit het enige nog in de oorspronkelijke gebouwen gevestigde en in bedrijf zijnde leerfabriek. Als zodanig heeft het gebouw een zeldzaamheidswaarde. De leerfabriek is belang voor het zichtbaar houden van de ontwikkeling van de leerindustrie in Nederland die met alleen in Brabant een concentratie kende doch ook in Oost-Nederland, in het bijzonder de Achterhoek, en die een sterke ontwikkeling doormaakte in de eerste helft van de twintigste eeuw.

* Uitgegaan is uitsluitend van de rijksmonumentenlijst.
** De in het rijksbelang zijnde onderdelen van de identificatie van het rijksmonument.
Datum van downloaden 24 november 2021

Hoofdcategorie
Bestemmingen, woonhuizen en bedrijven

Subcategorie
Industrie

Functie
Leerfabriek

* Uitgegaan is uitsluitend van het rijksmonumentenregister.
** Het in het rijksbelang zijnde onderdelen van de identificatie van het rijksmonument.
Datum van downloaden 24 november 2021

